

Vård och underhåll av kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar

En fallstudie av Lagunda kyrkogårdsförvaltning, Enköping

Elin Slettengren

Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Examensarbete vid landskapsarkitektprogrammet, Uppsala 2013

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur, Uppsala

Examensarbete för yrkesexamen på landskapsarkitekturprogrammet

EX0504 Självständigt arbete i landskapsarkitektur, 30 hp

Nivå: Avancerad A2E

© 2013 Elin Slettengren, e-post: elin.slettengren@gmail.com

Titel på svenska: Vård och underhåll av kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar

En fallstudie av Lagunda kyrkogårdsförvaltning, Enköping

Title in English: Care and maintenance of cultural heritage listed cemeteries

A case study of Lagunda cemetery management, Enköping

Handledare: Petter Åkerblom, institutionen för stad och land

Examinator: Viveka Hoff, institutionen för stad och land

Biträdande examinator: Sofia Eskilsson, SEs landskap

Omslagsbild: Fröslunda kyrkogård. Fotograf: Elin Slettengren

Övriga foton och illustrationer: Elin Slettengren om inget annat anges

Originalformat: A4

Nyckelord: begravningsplats, kulturvärden, kyrkliga kulturminnen, kyrkogårdsförvaltning, skötsel, strategi, tillsyn, underhållsskuld

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se>

FÖRORD

Denna uppsats är resultatet av mitt examensarbete, genomfört under vårterminen år 2013 vid institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna. Bakgrunden till ämnesvalet kan härröras till kursen Gestaltning genom förvaltning, där jag fick en insikt i och intresse för hantering av kulturmiljöer och hur vård- och underhållsinsatser kan te sig i kulturhistoriska anläggningar. Detta examensarbete inriktar sig främst på eftersatt underhåll och dess påverkan på kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar. SLU Moviums projekt *Underhållsskulden*, som syftar till att belysa skötsel- och underhållsproblematiken i relation till funktionella, kulturhistoriska och estetiska mål för utemiljöanläggningar, gav mig en möjlighet att medverka i denna fråga.

Jag vill tacka alla som har gjort detta examensarbete möjligt. Ett första tack riktas till min handledare Petter Åkerblom, institutionen för stad och land, SLU, för goda råd och synpunkter genom arbetet.

Tack Lagunda kyrkogårdsförvaltning för att jag fick en möjlighet att utföra min fallstudie hos er. Jag vill även tacka alla de personer som jag genomfört samtal med och som har bidragit med goda insikter i ämnet.

Tack även till Ann-Britt Sörensen, Movium - SLU:s tankesmedja för hållbar stadsutveckling, för vägledning i examensarbetets inledande period.

Slutligen vill jag tacka min familj för stöd och inspiration.

Elin Slettengren
Uppsala, 2013

SAMMANFATTNING

Det förekommer problematik kring eftersatt underhåll i landets utemiljöförvaltningar. Tillståndet förvärras successivt och leder till konsekvenser för anläggningarna och förvaltningarnas ekonomiska resurser. För att komma tillrätta med underhållssituationen måste den uppmärksammas. Detta belyser Movium, SLU:s tankesmedja för hållbar stadsutveckling, genom sitt projekt *Underhållsskulden* som detta examensarbete ansluter till.

Begravningsplatser är en del av vårt kulturarv och ska enligt 4 kap. kulturminneslagen (SFS 1988:950) underhållas så att "deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas". Syftet med detta arbete är att undersöka planering och utförande av underhåll på landsbygds-kyrkogårdar som omfattas av denna lag. Fokus ligger på underhållets påverkan på kulturhistoriska värden och hur underhållsplaneringen kan optimeras. I en fallstudie utreder jag en kyrkogårdsförvaltnings förutsättningar och förhållningssätt till underhåll. Jag inventerar underhållet på två kyrkogårdar, utreder dess konsekvenser på kulturmiljön och ger förslag till åtgärder som återupprättar situationen.

Bristande och eftersatt underhåll observeras för båda kyrkogårdarna, med negativ inverkan på anläggningarnas funktion och kulturhistoriska värden som följd. Kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till underhåll, otillräckliga resurser och otydliga ramverk är några av de orsaker som bidrar till problematiken. Dessutom finns motsättningar mellan förvaltningen och kulturvårdande myndigheter.

Arbetet resulterar i en strategisk åtgärdsplan som ämnar optimera underhållet med utgångspunkt från fallstudien, samtal med yrkesverksamma inom ämnet samt en litteraturstudie. Åtgärdsplanen tar särskilt fasta på den undersökta förvaltningen men innefattar också allmänna rekommendationer för underhåll och beaktande av kulturhistoriska värden. I planen förtydligas behovet av en genomarbetad

strategi, medveten planering och framförhållning. Mål och riktlinjer samt inflytande och medverkan i skötsel- och underhållsplaneringen är viktiga komponenter. Kompetensutveckling och en gemensam syn inom förvaltningen är ytterligare aspekter. Åtgärdsplanen lyfter även fram åtgärder för ett successivt uppbyggt underhållsbehov, som inventering och en genomförandeplan inklusive tids- och kostnadsberäkning av åtgärder samt prioritering med kulturhistoriska värden i beaktande.

Genom arbetet framkommer att skötsel och underhåll är eftersatt inom många kyrkogårdsförvaltningar. Fallstudien exemplifierar problematiken och påvisar en negativ inverkan på kyrkogårdarnas funktionalitet och de kulturhistoriska värden som ska bevaras enligt lag. Situationen är inte endast relaterad till förvaltningens kompetensnivå utan till stegen mellan lagstiftning och praktiskt utförande. Det finns ett avstånd mellan kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till underhåll och riktlinjer från kulturvårdande myndigheter. Förvaltningen använder inte stiftets upprättade vård- och underhållsplaner, varför inflytande och delaktighet är viktigt. Därutöver krävs revidering av planernas kulturhistoriska värdebedömningar då dessa är så otydliga att de inte kan nyttjas i det praktiska arbetet. Det förefaller även finnas ett utvecklingsbehov avseende övergripande riktlinjer för värdebedömningar. En ytterligare aspekt avser ett behov av förändring av kyrkogårdsförvaltningarnas förhållningssätt till kyrkoantikvarisk ersättning och vilka åtgärder ersättningen bör ges till. Det framkommer att kulturmiljölagstiftningen ofta ses som målet snarare än att fungera som ett instrument för en ändamålsenlig förvaltning. Samverkan i samtliga led bedöms vara betydande för att åstadkomma förbättring.

Vi är måna om vårt kulturarv men begränsas av de resurser vi kan tillåta för att upprätta en ändamålsenlig förvaltning. Trots detta finns goda möjligheter att komma tillrätta med underhållsproblematiken. Med mitt arbete vill jag medverka i diskussionen kring eftersatt underhåll och förvaltning av våra kulturmiljöer samt utlysa behovet av ytterligare handling.

SUMMARY

A deferred maintenance has been identified within municipal and cemetery managements. The condition is progressively deteriorating, leading to consequences for the properties and the financial resources. According to SLU Movium (Movium 2012a, August 16) the situation needs to be highlighted in order to overcome the problem. This work is linked to SLU Movium's project regarding maintenance debt.

Background

Church environments have long been shaped by contemporary perceptions. They tell a story about the structure of society, ideals and individuals but is also a living cultural heritage (Dahlberg 2012, pp. 375-376). This requires consideration in both maintenance and use. Cemeteries are protected under the Heritage Conservation Act, which requires that maintenance of cemeteries does not reduce or distort the heritage value (SFS 1988:950).

According to Movium (2012a, August 16) deferred maintenance occurs in many parts of society. Both municipal and cemetery management have been affected. The situation is related to knowledge and control of maintenance requirement, which varies between administrations. In some cases there are no resources for maintenance. In other cases maintenance is not included in the budget. If the budget decreases and the management is not aware of the need for maintenance, the extent of the problem will increase. The situation must be clarified in order to understand how strategies should be designed and what the benefits are. It is important to devote resources to the strategic work to clarify goals and guidelines that will form the basis for maintenance planning (Movium 2012a, August 16). If the cultural values have not been defined accurately, the framework around the legislated preservation will be unclear. This makes it difficult to evaluate a deferred maintenance and a discussion about a maintenance debt becomes problematic.

Purpose

The purpose of this thesis is to investigate planning and execution of maintenance on legally protected rural cemeteries and how it affects cultural historical values. The thesis is based on the following questions:

In what ways does the maintenance affect the cultural historical values on cemeteries protected by the Heritage Conservation Act?

How can an action plan be established to optimize maintenance planning on legally protected cemeteries?

Method

The thesis was conducted through a literature study, informal conversations and a qualitative case study of Lagunda cemetery management.

Literature study and conversations

The aim of the literature study was to investigate maintenance problems, cultural historical values, legislation and regulation. The search engines Primo, LIBRIS, Google and Google Scholar were used to find literature. I used keywords such as cultural heritage, characterization, assessment, preservation, cemetery maintenance and neglect, both individually and combined. The sources was mainly based on Swedish data to reflect a national approach. In some cases, authorities such as The Church of Sweden and the National Heritage Board was used to affect the results. I investigated the objectives and purposes of the information to evaluate the scientific reliability and use. It was also important that information regarding guidelines for legislation was current. To complement the literature and the case study and to strengthen or deny theoretical assertions, I conducted informal conversations with practitioners within relevant authorities. Individuals were selected based on the possibility of obtaining representative knowledge in various areas within the field.

Case study

The case study was intended to investigate the relationship between maintenance and historical cultural values. The selection strategy was based on information regarding where maintenance problems often occur. I also wanted to investigate a cemetery management in a rural area with economic and cultural conditions similar to others.

Through research I was led to Lagunda cemetery management, which does not explicitly use a maintenance strategy. Also, the literature study revealed historical cemeteries. Two cemeteries were selected for further investigation, Biskopskulla and Fröslunda. Informal conversations took place with the cemetery management and committee to investigate how they relate to planning and execution of maintenance. I also spoke with responsible for the care and maintenance plans, as well as the person who conducted the cultural assessment. This was followed by an investigation of the maintenance situation in the cemeteries. I conducted an inventory and analysed the maintenance. The inventory aimed to examine how the actual condition is related to a standard for objects within cemeteries and the actions necessary to regularize the discrepancy. The inventory principle was based on a report regarding inventory of need for maintenance in the parks of Lund municipality (Jacobson et al., 2009, p. 4). I defined four classes to investigate the extent of discrepancy:

Class 1	The functional requirements are met. No need for action.
Class 2	Deviation from functional requirements to the extent that minor management measures may be required.
Class 3	Deviation from functional requirements to the extent that management measures cannot maintain the function. Major maintenance measures are required.
Class 4	The functional requirements are not met. Comprehensive actions such as new construction are required.

After the inventory, I conducted an assessment of cultural historical values. The evaluation was based on my interpretation of values presented in a report with suggested guidelines for cultural assessments (Lindblad 2010a). Experience, knowledge and use values are described as relevant (Lindblad 2010a, pp. 14-16). Based on my inventory and occurrence of cultural historical values I evaluated the deferred maintenance impacts on the values and proposed measures to re-establish the functional requirements while maintaining cultural values.

Strategic action plan

The thesis concludes with a strategic action plan with the intention to optimize maintenance planning. The premise is primarily the conditions of the investigated cemetery management and its approach to maintenance and maintenance issues. The action plan is based on the knowledge of factors to consider when planning for maintenance, obtained through the literature study, the informal conversations with professionals in the field and the case study. The plan mainly concerns Lagunda cemetery management but also includes general recommendations regarding strategy and planning for maintenance and care for cultural values.

Result

The result is divided into three parts; theory and conversations, the case study and finally the action plan.

Theory and conversations

Cemeteries was initially open spaces. Structural vegetation was generally not incorporated until the 1800s and as early as during the 1900s the management became rationalized (Lundquist, 1992, pp. 33-34). The consequences of deferred maintenance in cemeteries are mainly

removal of trees, hedges and gravestones. A rationalization of the care of cemeteries to improve efficiency and reduce costs also occurs. Care and maintenance are financed by a funeral fee and government compensation for the cultural preservation efforts (Regeringen 1995/96: 80). Compensation may be granted for actions based on a long-term care and maintenance plan (Svenska kyrkan 2012b, pp. 4-6). These plans are of great importance to budgeting and maintenance planning and should include a cultural assessment that provides guidance for maintenance and application for church antiquarian compensation (Konstitutionsutskottet 2008/09: 220, pp. 9-10). Assessments define the cultural values of specific concern due to the legislation and form a basis for management and strategic policy documents (Riksantikvarieämbetet 2012, p. 24).

The conversations highlight the problem of maintenance in relation to the legislation. For example, cultural assessments are not always integrated into care and maintenance plans. When budgeting is not incorporated either, the plans are not used for maintenance. Lack of use is also due to absence of cemetery management participation in the execution of the plans. Also, the Heritage Conservation Act is often seen as the goal rather than an instrument. Furthermore, there are problems regarding the execution of the cultural assessment and the care and maintenance of the cemetery managements in relation to the legislated preservation. Collaboration at all stages is needed to enable appropriate management.

Case study

Lagunda has a small population, a high funeral fee and few employees in relation to the number of cemeteries. The cemetery management has a maintenance debt due to accumulated funds and neglected maintenance. Church antiquarian compensation is of great value. Care and maintenance plans including cultural assessments have been established for all of Lagundas cemeteries. These are not followed in the practical work but

are used when applying for antiquarian compensation. The large number of cemeteries makes it difficult to work after a long-term plan. Instead, cemetery walks are conducted to discuss goals and actions. Also, Lagunda has initiated The Nysätra project, with the goal of identifying short-and long-term actions. Although the project has been put on hold due to changes in the staff turnover, the management have started to incorporate some factors. The inventory and analysis, however, showed inadequate and deferred maintenance for both of the investigated cemeteries, leading to negative impact on the cultural historical values. In some cases the maintenance was so far neglected that actions necessary to restore the situation also has major consequences for the cultural values.

Strategic action plan

The case study exemplifies a problem that concerns many cemetery managements. Actions must be taken in order to deal with the maintenance situation. A well-conceived strategy and a change in both planning and execution of maintenance are required to achieve a long-term management within the resources of the cemetery management. Appropriate maintenance also requires consideration of cultural values. The presentation of the action plan briefly describes the actions.

Table 1. Action plan - strategy and goal description.

Strategy and goal description
Establish goals that should characterize the management. Foresight and a conscious approach should be the basis. Goals must also be developed for each cemetery.
Clarify focus and priority with the goal as a basis. Decide how care and maintenance planning should be designed according to these guidelines.
Work with future scenarios.
Evaluate the policy documents continuously. It is important to examine the results against the objectives. Revise if necessary.
Study external references. Study visits may provide guidance and inspiration for alternative solutions to implement.

Table 2. Action plan - care and maintenance planning.

Care and maintenance planning
Distinguish between care and maintenance.
Develop management plans with measure descriptions including functional requirements for individual elements.
Establish maintenance plans based on the guidelines in the strategy.
Construct a template for registration of conducted measures.
Digitize care and maintenance plans and the template for registration of conducted measures. Use handheld digital technology to update the documents in real time.

Table 3. Action plan - deferred maintenance.

Deferred maintenance
Investigate occurring maintenance problems. Identify existing maintenance needs through inventory and classification of the deferred maintenance.
Establish an implementation plan that shows items with deferred maintenance and measures needed to restore the functional requirements. Describe procedures, time and costs for the actions. Include a timetable including priority.
Evaluate implementation of rationalization and change in future care and in consultation with the cultural enforcement authorities.
Examine the state of each cemetery continuously. Use digital tools for registration.

Table 4. Action plan - consideration of cultural values.

Consideration of cultural values
Revise the cultural assessments for the cemeteries.
Be involved in the revision and perform cemetery walks together while assessing.
Incorporate the cultural assessments in the The Nysätra project.
Perform cultural impact assessment to evaluate changes in the management.

Table 5. Action plan - church antiquarian compensation.

Church antiquarian compensation
Change the perception of the church antiquarian compensation. Do not view it as a goal to enable maintenance.

Discussion

The thesis shows that care and maintenance is neglected in many cemetery managements. The case study demonstrates inadequate and deferred maintenance with negative impact on both functionality and cultural historical values, due to the approach to planning and policy documents, inadequate resources and unclear framework. Contradictions between the cemetery management and cultural enforcement authorities are additional reasons. The action plan clarifies the need for a strategy and conscious maintenance. Establishing goals and guidelines for the maintenance planning is one aspect. Skills development and a shared approach are additional aspects.

The situation in the investigated cemetery management is not only related to the management's level of skills but the transitions between legislation and practical execution. There is a distance between the guidance from cultural enforcement authorities and the management's approach to maintenance. The case study reveals that externally established maintenance plans and cultural assessments are not taken into account. Influence and participation are therefore important aspects. Cultural historical values, however, are so vaguely described that they cannot be used in practical work. Measures must be taken to develop cultural assessments through collaboration between all stages. A further conclusion concerns a need for change in the approach to church antiquarian compensation and for which measures compensation should be given. The thesis shows that the Heritage Conservation Act often is seen as the goal rather than to serve as an instrument for effective management. To achieve improvement, influence and involvement is important through all stages.

We want to cherish our cultural heritage but are limited by resources. Nevertheless, there are ways to deal with maintenance issues. With this thesis, I want to participate in the discussion of deferred maintenance and management of our cultural sites and proclaim the need for action.

INNEHÅLL

1. INLEDNING	12	
1.1 Bakgrund	12	
1.2 Syfte och frågeställningar	12	
1.3 Metod	13	
1.3.1 Litteraturstudie	13	
1.3.2 Informella samtal	13	
1.3.3 Fallstudie	14	
1.3.4 Strategisk åtgärdsplan	17	
1.4 Begreppsdefinitioner	18	
1.5 Avgränsning	20	
1.6 Målgrupp	20	
1.7 Läsanvisning	20	
2. TEORI OCH SAMTAL	22	
2.1 Kyrkogårdarnas historia	22	
2.2 Underhållsskulden	25	
2.3 Svensk kulturarvspolitik	26	
2.4 Lagstiftning och tillämpning	26	
2.4.1 Begravningslagen	26	
2.4.2 Kulturminneslagen	26	
2.4.3 Miljöbalken	28	
2.5 Kyrkoantikvarisk ersättning	28	
2.6 Vård- och underhållsplaner	30	
2.7 Kulturhistoriska karakteriseringar	30	
2.7.1 Metodiska tillvägagångssätt	31	
2.7.2 Metodutvärdering och riktlinjer	32	
2.8 Samtal om vård och underhåll	34	
2.8.1 Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation	34	
2.8.2 Kyrkokansliet, Svenska kyrkan	35	
3. FALLSTUDIEN	38	
3.1 Upplands kyrkor - en tillbakablick	38	
3.2 Lagunda - ett riksintresse	39	
3.3 Lagunda kyrkogårdsförvaltning	39	
3.4 Samtal om vård- och underhållsplanerna	44	
3.4.1 Kyrkoingenjör Björck	44	
3.4.2 Byggnadsantikvarie Dellbeck	45	
3.4.3 Landskapsarkitekt Sandberg	46	
3.5 Biskopskulla kyrkogård	47	
3.5.1 Beskrivning av kyrkogården	47	
Biskopskulla kyrkogård - situationsplan	48	
Biskopskulla kyrkogård - plan över åtgärdsbehov	50	

3.6 Inventering Biskopskulla	51
3.7 Analys Biskopskulla	56
3.8 Fröslunda kyrkogård	65
Fröslunda kyrkogård - situationsplan	66
3.8.1 Beskrivning av kyrkogården	67
Fröslunda kyrkogård - plan över åtgärdsbehov	68
3.9 Inventering Fröslunda	69
3.10 Analys Fröslunda	74
4. STRATEGI OCH PLANERING	82
4.1 Lagunda kyrkogårdsförvaltning	82
4.1.1 Strategi och målbeskrivning	82
4.1.2 Skötsel- och underhållsplanering	84
4.1.3 Kulturhistoriska värden	85
4.1.4 Kyrkoantikvarisk ersättning	86
4.1.5 Sammanfattning åtgärdsplan	87
5. DISKUSSION	90
5.1 Reflektioner kring frågeställningen	90
5.1.1 Kulturmiljölagstiftningens fokus	90
5.1.2 Motsättningar och förhållningssätt	91
5.1.3 Kyrkoantikvarisk ersättning	92

5.1.4 Extensiv skötsel	92
5.1.5 Bevarandeskydd	92
5.2 Slutsatser kring frågeställningen	93
5.2.1 Eftersatt underhåll påverkar funktion och bevarande av kulturhistoriska värden	93
5.2.2 Kulturmiljölagstiftningen - inte som ett instrument utan som ett mål i sig	94
5.3 Vidare frågeställningar	95
5.4 Metodutvärdering	95
5.4.1 Litteraturstudie och teoriavsnitt	95
5.4.2 Samtal	96
5.4.3 Fallstudien	96
5.4.4 Strategisk åtgärdsplan	97
5.5 Avslutande ord	97

REFERENSER	98
-------------------------	-----------

Del 1

INLEDNING
Bakgrund
Syfte
Metod

Figur 1. I gränslandet mellan kyrkogårdens inramade kulturmiljö och det agrara landskapet i Fröslunda.

1. INLEDNING

Movium, SLU:s tankesmedja för hållbar stadsutveckling, belyser en problematik kring eftersatt underhåll genom projektet *Underhållsskulden* (Movium 2012a, augusti 16). Målet är att undersöka frågeställningar kring underhållsskuld i kommuner och kyrkogårdsförvaltningar genom examensarbeten och projekt. Detta arbete är anslutet till Movium och utgår från den inspirationskatalog (Movium 2012b) som publicerats för att föreslå ämnen att arbeta utifrån.

1.1 Bakgrund

Kyrkomiljöer har sedan länge formats genom samtida förhållningssätt till bevarande och utveckling. De berättar en historia om samhällets struktur, ideal och individer men är samtidigt ett levande kulturarv (Dahlberg 2012, ss. 375-376). Detta är något som kräver beaktande i förvaltning och bruk av dessa miljöer.

Enligt 4 kap. kulturminneslagen ska begravningsplatser underhållas så att "deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas" (SFS 1988:950). Bestämmelserna ämnar skydda de kulturhistoriska värden som dessa miljöer besitter. En begravningsplats uppförd innan utgången av år 1939 får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen, vilket även gäller för en begravningsplats anlagd efter denna tidsgräns om denna "ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde" (SFS 1988:950). Målsättningen med detta examensarbete är att belysa problematiken kring skötsel och underhåll på begravningsplatser uppförda innan utgången av år 1939 och hur kulturhistoriska värden påverkas i relation till funktionella mål och utförande av underhåll.

Enligt Movium (2012a, augusti 16) är det planerade underhållet eftersatt inom många delar av samhället. Både kommunala anläggningar och kyrkogårdar har drabbats. Detta kan härledas till kunskap och kontroll av underhållsbehovet, vilket varierar mellan förvaltningar. I vissa fall finns inga resurser inför underhåll. I andra fall berörs inte underhåll i förvaltningarnas budgetering. Är förvaltningen inte heller medveten om underhållsbehovet ökar problematiken om budgeten ges allt snävare utrymme. Underhållssituationen måste belysas för att förstå hur strategier bör utformas och vad vinsterna blir. Det är av stor vikt att resurser läggs på det strategiska arbetet för att klargöra mål som ska genomsyra underhållsplaneringen och riktlinjer förvaltningen bör arbeta efter (Movium 2012a, augusti 16). Är definitionen av anläggningarnas kulturhistoriska värden diffusa saknas tydliga referensramar kring det förpliktigande bevarandet. Detta innebär svårigheter att utläsa det eftersatta underhållet och diskussionen kring en underhållsskuld blir problematisk.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är främst att undersöka underhållsplanering och underhållsåtgärder på landsbygdskyrkogårdar som omfattas av 4 kap. kulturminneslagen (SFS 1988:950). Mina frågeställningar berör underhållets påverkan på begravningsplatsernas kulturhistoriska värden och vad som krävs för att upprätta en optimal underhållsplanering. Jag har valt att genomföra en fallstudie på Lagunda kyrkogårdsförvaltning för att utreda förvaltningens förhållningssätt till underhåll, om det förekommer ett eftersatt underhåll och vilka konsekvenserna blir på kulturmiljön. Mina huvudfrågor är:

På vilka sätt påverkar underhållet lagskyddade kyrkogårdars kulturhistoriska värden?

Hur kan en åtgärdsplan upprättas för att optimera underhållsplaneringen på kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar?

1.3 Metod

Jag har undersökt problematiken genom en litteraturstudie, informella samtal samt en kvalitativ fallstudie.

1.3.1 Litteraturstudie

Litteraturstudien har genomförts för att ge en bakgrund till underhålls-problematiken, begravningsplatsers kulturhistoriska värden och på vilket sätt ansvars- och tillsynsreglering sker. För att finna lämplig litteratur har SLU-bibliotekens söktjänst Primo, den nationella samkatalogen LIBRIS samt Google och Google Scholar använts som sökmedium. Valda sökord återspeglar frågorna och innefattar exempelvis begravningsplats, kyrkliga kulturminnen, kulturhistorisk, kulturmiljö, karakterisering, bevarande, underhåll, skuld, åtgärder, vård- och underhållsplan, tillsyn, eftersatt, kyrkogårdsförvaltning samt kyrkoantikvarisk ersättning. För att utöka resultaten har alternativa ord och synonymer använts. Begreppen har använts individuellt, helt eller delvis, samt kombinerats med varandra för att finna alternativ litteratur. Vid sökning genom Google har myndigheter som Svenska kyrkan, Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen och i vissa fall använts i kombination med sökorden för att påverka resultatens riktning. Där sökningen har lett till publikationer har respektive källhänvisning lett till ytterligare referenser.

För att värdera källornas vetenskapliga tillförlitlighet och användning har jag kontrollerat författare alternativt utgivare samt övervägt informationens objektivitet och det utgivna materialets ändamål. Det har även varit viktigt att utvald information om riktlinjer för lagstiftning var aktuell vid tiden för insamlingen. Källorna baseras främst på svenska underlag för att kunna återspegla ett nationellt förhållningssätt. I *Fallstudien som forskningsmetod* (Merriam 1994, s. 128) beskrivs betydelsen av innehållsanalys och kategorisering av dokument avsedda

för studier i anslutning till kvalitativa fallstudier. Med hänsyn till detta tilldelades sökningsresultaten kategorier som kulturmiljö och kulturarv, begravningsverksamhet, ekonomi och kyrkoantikvarisk ersättning samt vård och underhåll för att utreda hur dokumentens innehåll kunde sägas vara relevant för detta arbete. Mina främsta kunskapskällor har varit *Kyrkoantikvariska frågor* (Konsstitutionsutskottet 2008/09:220), *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen* (Riksantikvarieämbetet 2012), *Kulturmiljöarbetet i en ny tid* (Regeringskansliet SOU 2012:37) samt *Slutsatser och rekommendationer – Slutrapport till projektet Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* (Lindblad 2010a).

1.3.2 Informella samtal

Under arbetets gång genomförde jag informella samtal med verksamma personer inom ämnet samt berörda förvaltningar och myndigheter. Val av samtalspersoner baserades på möjligheten att erhålla representativ kunskap inom olika ansvarsområden. I vissa fall fungerade även samtalspersonerna som informanter inför nästa samtal. Syftet var att komplettera litteratur- och fältstudier samt erhålla en fördjupad kunskap om ämnet, den specifika fallstudien samt individuella erfarenheter. Samtalen var även menade att stärka eller dementera teoretiska påståenden. Samtalspersonerna informerades om samtycke, projektets syfte och publicering. Utgångspunkten för samtalsmetodiken var *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Kvale & Brinkmann 2009), vilken beskriver intervjuformen som icke-standardiserad, där beslut avseende frågor och följdfrågor tas under intervjun. Samtalen baserades till viss del på den enligt författarna Kvale och Brinkmann (2009, s. 43) halv-strukturerade intervjun med en intervjuguide som inkluderar förslag till frågor utifrån forskningsfrågorna och bestämda teman. De informella samtalen grundade sig på tematiska frågor men är delvis jämförbara med en ostrukturerad intervju, som enligt Merriam (1994, s. 88) uttrycks som explorativ.

Jag verifierade informationen under samtalens gång och nedtecknade den inhämtade kunskapen via noteringar. Dessa redigerades och skrevs ut med en formell karaktär. Nedskrivning och tolkning av samtalen skedde utan härledning till en specifik analysmetod. Rapporteringen utfördes genom sammanställning av personernas förhållningssätt till det specifika ämnet.

1.3.3 Fallstudie

För att undersöka förhållandet mellan underhåll och kulturhistoriska värden valde jag att studera Lagunda kyrkogårdsförvaltning, Uppsala stift. Urvalsstrategin kan härröras till det som enligt Merriam (1994, s. 62) benämns kriterierelaterat urval, vilket innebär att urvalet grundar sig på ändamålsenliga kriterier med utgångspunkt från det undersökta ämnet. Mitt urval baserades dels på inhämtad information om beståndsdelar på kyrkogårdar där en underhållsproblematik ofta återfinns. Dels ville jag att den undersökta kyrkogårdsförvaltningen skulle vara lokaliserad på landsbygden och ha ekonomiska och kulturhistoriska förutsättningar i likhet med många andra kyrkogårdsförvaltningar i samma situation. Dessutom skulle förvaltningen ha upprättat underlag om underhåll och kulturhistoriska värden för att kunna utvärdera förekomsten av ett eftersatt underhåll och hur det påverkar kulturhistoriska värden.

Jag kom att ledas till Lagunda kyrkogårdsförvaltning som genom efterforskningar inte uttryckligen använder sig av en uttalad strategi för underhållsplaneringen. Utifrån litteraturstudien påvisades kyrkogårdar med kulturhistoriska värden inom kyrkogårdsförvaltningen. Utifrån platsbesök och eftersökningar valdes två kyrkogårdar ut för vidare undersökning, Biskopskulla och Fröslunda. Antalet kyrkogårdar kan härröras till viljan att undersöka om samma underhållsproblematik kan utläsas på fler än en kyrkogård. Samtidigt ämnade antalet möjliggöra en utförlig utredning. De specifika kyrkogårdarna utsågs dels med hänsyn till förekomsten av vegetativa beståndsdelar som trädkrans, solitärträd och

häckar samt kyrkogårdsmur och gångar, dels utifrån litteratursökningen som påvisade kulturhistoriska värden att analysera med koppling till underhållet. Dessutom avsåg valet att relatera till om underhållsnivån skiljer sig utifrån användningsfrekvens. Genom information från Lagunda kyrkogårdsförvaltning avseende besöksantal och kyrkliga förrättningar utsågs Fröslunda kyrkogård, medan den perifert lokaliserade Biskopskulla kyrkogård valdes ut som kontrast till denna. Fallstudien genomfördes ett antal dagar under mars och april månad.

Tabell 6. Fallstudiens genomförandeperiod.

2 mars	Platsbesök på fyra av kyrkogårdsförvaltningens kyrkogårdar för att få en översiktlig kunskap om rådande förhållanden.
3 mars	Besök på kyrkogårdsförvaltningen för att undersöka vård- och underhållsplaner med tillhörande kulturhistorisk karakterisering.
17 mars	Inventering av Fröslunda kyrkogård.
23 mars	Inventering av Biskopskulla kyrkogård.
2 april	Möte med kyrkogårdsförvaltningen och kyrkogårdsutskottet.
27 april	Kompletterande fotografering och barmarksinventering.

Förstudie

För att få en övergripande uppfattning inför inventeringen undersökte jag förekomsten av kulturhistoriska värden utifrån respektive vård- och underhållsplans kulturhistoriska karakterisering och kulturhistoriska kommentarer. Jag undersökte även om vård- och underhållsplanerna skiljer sig mellan kyrkogårdarna genom att studera samtliga av Lagundas planer. Därefter genomförde jag informella samtal med kyrkogårdsförvaltningen och kyrkogårdsutskottet för att utreda hur de förhåller sig till planering och rutiner avseende skötsel och underhåll. Dessutom förde jag samtal med ansvariga för vård- och underhållsplanerna, dels med ansvarig för planernas upprättande på Uppsala stift, dels med konsulter som varit involverade i den kulturhistoriska karakteriseringen.

Inventering

I fallstudiens andra del inventerade jag underhållsbehovet på Biskopskulla och Fröslunda kyrkogårdar. I inventeringen noterades brister avseende utförande och underhållsintervaller. Då Lagunda kyrkogårdsförvaltning inte har genomfört någon arbetsvolymmätning samt uppmätning av kyrkogårdarna undersöktes inte tidsåtgången för eventuella åtgärder.

Inventeringsprincipen baserades på Lund kommuns projektrapport *Inventering och analys av underhållsbehovet i Lunds parker* (Jacobsson et al., 2009, s. 4), vilken tillhandahölls genom Ann-Britt Sörensen, projektledare för Movium projekt *Underhållsskulden*. I Lund inventerades åtgärdsbehovet utifrån fyra klasser:

- Klass 1 Inget åtgärdsbehov
 - Klass 2 Mindre åtgärdsbehov
 - Klass 3 Större åtgärdsbehov
 - Klass 4 Omfattande åtgärdsbehov (nyanläggning)
- (Jacobsson et al., 2009, s. 4)

I detta examensarbete ämnade inventeringen undersöka hur det faktiska tillståndet förhåller sig till funktionskraven för respektive objekt och vilka åtgärder som krävs för att åtgärda en eventuell avvikelse. Då Lagunda kyrkogårdsförvaltning inte använder sig av skötselplaner och arbetsbeskrivningar utgick jag från stiftets vård- och underhållsplaner samt *Kyrkogårdshandboken med kvalitetsbeskrivningar 2012* (Sandell, 2012) för att härleda inventeringen till specifika ytor och objekt. Kyrkogårdshandboken (Sandell 2012, s. 8) ska fungera som ett underlag till förvaltningarnas skötselplaner och innefattar standarder och riktlinjer för skötsel och underhåll i kyrkogårdsmiljöer. Ytbenämningen i handboken utgår enligt Sandell (2012, s. 3) från *Aff Teknik 06* (AB Svenska Byggtjänst, 2007).

I nästa steg tilldelade jag varje objekt eller yta funktionskrav för att undersöka det faktiska tillståndets avvikelse. Som utgångspunkt använde jag de funktionskrav som upprättats i kyrkogårdshandboken med undantag från rent skötselbetingade funktioner. Som exempel uteslöts gräshöjd och ansamling av gräsklipp för gräsytor. I handboken avgränsas *underhåll* till hårdgjorda ytor. För att utvärdera samtliga ytor utgick jag även från de funktionskrav som handboken kopplar till *extra skötsel*. För att särskilja begreppen skötsel och underhåll bedömde jag om underhållsåtgärder kan krävas på grund av avsaknad av skötsel eller om den löpande driften inte medger bibehållt funktionskrav. För att utreda om underhållet är eftersatt noterade jag även det underhåll som eftersträvats enligt Lagundas vård- och underhållsplaner samt angivna prioriteringsgrader för föreslagna åtgärder. I likhet med Lunds kommun använde jag fyra olika klasser för att utreda underhållsbehovets omfattning. Jag valde att definiera åtgärdsbehoven som:

Tabell 7. Definition av åtgärdsklasser inför inventering av underhållsbehovet.

Klass 1	Funktionskraven uppfylls. Inga behov av åtgärder.
Klass 2	Avvikelse från funktionskraven till den grad att mindre åtgärdsbehov i form av skötselinsatser kan krävas.
Klass 3	Avvikelse från funktionskraven till den grad att skötselinsatser inte kan upprätthålla funktionen. Större åtgärdsbehov krävs i form av underhållsinsatser.
Klass 4	Funktionskraven uppfylls inte. Omfattande åtgärdsbehov krävs i form av nyanläggning.

I inventeringen för kyrkogårdarna noterades:

- yta/objekt
- funktionskrav och underhållsåtgärder enligt kyrkogårdshandboken
- kulturhistoriskt värde enligt vård- och underhållsplanen
- prioriteringsgrad enligt vård- och underhållsplanen
- anmärkning avseende funktionskrav

Analys

Åtgärds- och konsekvensanalysen avsåg utreda om den befintliga underhållsnivån påverkar kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden samt hur kyrkogårdarna kan komma att påverkas vid avsaknad av framtida underhållsåtgärder. Därtill definierades tänkbara konsekvenser utifrån avvikelser från respektive funktionskrav samt övergripande åtgärdsförslag för att återupprätta funktionskraven hos objekt med anmärkning.

För att utreda kopplingen mellan underhåll och kulturhistoriska värden utgick jag från inventeringen samt respektive vård- och underhållsplanens kulturhistoriska karakterisering och kulturhistoriska kommentarer. Jag granskade även historiska kartor på Landsarkivet i Uppsala för att få en förståelse för kyrkogårdarnas utveckling. Eftersom vård- och underhållsplanernas värdebedömningar var kortfattade och behövde kompletteras med hänsyn till åtgärds- och konsekvensanalysen utförde jag en egen värdebedömning. Den egna värdebedömningen baserades på aspekter utifrån rapporten *Slutsatser och rekommendationer – Slutrapport till projektet Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* (Lindblad 2010a), som tillhandahölls av kulturarvs-samordnare Henrik Lindblad, kyrkokansliet, Svenska kyrkan. I rapporten föreslår Lindblad (2010a, ss. 14-16) riktlinjer samt föreslagna värdekategorier inför genomförande av kulturhistoriska bedömningar. Värdemetodiken förklaras utförligt på sidorna 30-31 i detta arbete.

I sin rapport anger Lindblad (2010a) upplevelsevärden, kunskapsvärden och bruksvärden som relevanta kriterier för bedömning. Rapportens typologi för värdekategorier utgår från projektets utvärdering av bland annat *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor* (Schwanborg 2002) och *Utvärdering av Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Unnerbäck 2002) samt utomsvenska modeller som *Conservation principles: policies and guidance for the sustainable management of the historic environment* (Drury & McPherson 2008) samt

Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices (Mason 2002). Inför min bedömning tolkade och definierade jag värdekategorierna med tillhörande delvärden främst utifrån Lindblad, Unnerbäck och Schwanborg. Vid behov kompletterades dessa även med både andras och mina egna definitioner.

Tabell 8. Definition av värdekategorin upplevelsevärden utifrån respektive delvärde.

Upplevelsevärden
Estetiska värden berör våra sinnesintryck och har sin uppkomst i en medveten gestaltning eller genom utveckling utifrån bruk och förvaltning. Bland annat form och struktur, detaljeringsgrad, siktlinjer, materialval och vegetation ingår. Vad som är estetiskt tilltalande beror på samtida förhållningssätt och kulturella skillnader (Drury & McPherson 2008, ss. 32-33).
Arkitektoniska värden utgår främst från anläggningen som helhet med hänsyn till dess utformning. Proportion och detaljer samt samspelet mellan ingående delar med hänsyn till platsens förutsättningar avses (Unnerbäck 2002, s. 72).
Konstnärliga värden kan appliceras på enskilda element. Som exempel avses utsmyckning och konstnärligt utformade detaljer. Värdet är nära sammankopplat med det arkitektoniska uttrycket (Unnerbäck 2002, s. 78).
Symboliska värden avser anläggningens symboliska innebörd för bygden eller samhället i stort. Värdet beror dels av medveten gestaltning, dels den betydelse som anläggningen kommit att få över tid (Unnerbäck 2002, s. 92).
Ålder är i sig ett kriterium för bevarande med hänsyn till 4 kap. kulturminneslagen. Åldern kan även förstärka det arkitektoniska uttrycket och är nära sammankopplat med anläggningens autenticitet (Unnerbäck 2002, ss. 72, 99).
Patina ger uttryck för ålderdomlighet och skildrar historiska skeenden. Patina uppkommer i samklang med tidens påverkan och skiljer sig från slitage. Avlägsnas patinan försvinner upplevelsen och kvar är endast en förnimmelse av vad som en gång anlagts (Unnerbäck 2002, ss. 77-80).
Kvalitet berör aspekter som materialval, hantverk och utformning av detaljer. Värdet är nära sammankopplat med estetik och arkitektur (Unnerbäck 2002, s. 94).

Tabell 9. Definition av kunskapsvärden med tillhörande delvärden.

Kunskapsvärden
Vetenskapliga värden kan härröras till den kunskap som anläggningen kan bidra med och som möjliggör en förståelse för enskilda företeelser och samhälleliga skeenden, både lokalt och regionalt (Unnerbäck 2002, ss. 54-56).
Socialhistoriska värden skildrar människans situation genom tiderna utifrån aspekter som samhällsklasser, struktur och nyttjande. Värdet kan även kopplas till bygdens historiska utveckling (Unnerbäck 2002, ss. 59,61).
Liturgihistoriska värden förekommer då en kyrkomiljö kan påvisa historiska tidsperioder och förändring i användning utifrån kyrkliga förättningar med religiös anknytning (Schwanborg 2002, s. 15).
Personhistoriska värden berör kunskap om och skildrande av enskilda individer, ofta av hög status eller berömdhet (Unnerbäck 2002, s. 62). På begravningsplatser kan värdet exempelvis härröras till enskilda gravplatser.
Konsthistoriska värden finns ofta i kyrkobyggnader med konstnärlig inredning (Schwanborg 2002, s. 15). På en begravningsplats kan värdet härröras till enskilda gravvårdar med samtida konstnärligt uttryck eller anknytning till specifika konstnärer.
Arkitekturhistoriska värden berör anläggningens betydelse som stilbildare eller historisk höjdpunkt. Även särskilt anmärkningsvärda problemlösningar ingår (Unnerbäck 2002, ss. 52,54).
Materialhistoriska värden kan kopplas till kunskap om särskilda material och teknikutförande (Lindblad 2010b, s. 36). Värdet kan härröras till både anläggningen som helhet samt enskilda element.

Tabell 10. Definition av värdekategorin bruksvärden indelat i delvärden.

Bruksvärden
Funktionella värden omfattar ursprungliga primära funktioner samt sekundära funktioner som uppkommit som följd (Lindblad 2010b, s. 37). En begravningsplats kan primärt fungera för gravsättning och sekundärt för rekreation och turism.
Sociala värden kan härröras till anläggningen som identitetsbärare för sociala aktiviteter och verksamheter nära kopplat till platsen, både lokalt och nationellt (Drury & McPherson 2008, s. 34).
Kulturella värden avser anläggningens betydelse för kulturell samhörighet utifrån aspekter som historia, politik och etnicitet (Mason 2002, ss. 16-17).
Liturgiska värden berör främst anläggningens särdrag utifrån dess ursprungliga betydelse för religiösa förrättningar, men även sekulära värden som vördnad och inspiration (Drury & McPherson 2008, s. 34).
Ideologiska värden avser kulturmiljön som samhällelig resurs (Lindblad 2010b, s. 37). Värdet kan sammankopplas med en samtida syn på bruk och bevarande.
Ekonomiska värden kan kopplas till både marknadsvärde och icke-kommersiella värden. Dessutom avses värdet i anläggningens existens och arvsfunktion samt alternativa användningsmöjligheter (Mason 2002 se Lindblad 2010b, s. 9).

1.3.4 Strategisk åtgärdsplan

Arbetet resulterar i en strategisk åtgärdsplan med avsikten att optimera underhållsplaneringen. Utgångspunkten är i första hand Lagunda kyrkogårdsförvaltnings förutsättningar, underhållsproblematik samt förhållningssätt till underhåll. Föreslagna åtgärder baseras på erhållen kunskap om viktiga faktorer att beakta vid underhållsplanering utifrån litteraturstudien, genomförda samtal samt fallstudien. Åtgärdsplanen berör främst Lagunda kyrkogårdsförvaltning men inbegriper även generella rekommendationer avseende strategi och planering för underhåll samt beaktande av kulturhistoriska värden.

1.4 Begreppsdefinitioner

I uppsatsen förekommer ett antal begrepp, vilka definieras enligt följande:

1.4.1 Begravningsplats

I detta arbete används begreppet *begravningsplats* i enlighet med den definition som finns i 1 kap. 1 § begravningslagen (SFS 1990:1144):

områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar (SFS 1990:1144)

Främst avses *allmänna begravningsplatser* enligt definitionen ”sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna” i 1 kap. 1 § begravningslagen (SFS 1990:1144). En begravningsplats omfattar ”de ytor som behövs för de anläggningar och byggnader som hör samman med begravningsplatsens funktion och miljö, vare sig de ligger inom eller utom hägnat område” (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 55). Förutom mark upplåten för gravplatser och allmänna ytor ingår vägar, parkeringsplatser och servicebyggnader.

1.4.2 Kulturarv och kulturmiljö

Kulturarv avser ”traditioner, idéer och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer” (Riksantikvarieämbetet 2007, s. 32). En *kulturmiljö* är en del av kulturarvet och kan definieras som ”den av människan påverkade fysiska miljön som vittnar om historiska och geografiska sammanhang” (Riksantikvarieämbetet 2007, s. 32).

1.4.3 Kulturhistorisk karakterisering

En vård- och underhållsplan bör innefatta en *kulturhistorisk karakterisering* som ämnar ge riktlinjer inför underhåll och ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning (Konstitutionsutskottet 2008/09:220, ss. 9-10). Karakteriseringen ska ”formulera de kulturhistoriska värden som särskilt bör beaktas” med hänsyn till 4 kap. kulturminneslagen (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 24). Inom ramarna för utförandet av kulturhistoriska karakteriseringar förekommer ett flertal begrepp.

En *beskrivning* utgör grunden för en karakteristik och bedömning och ämnar skildra anläggningen och dess omgivning utifrån karaktär, beståndsdelar, historik och förändringar (Schwanborg 2002, s. 29).

Karakteristik och *bedömning* definieras enligt Schwanborg (2002, s. 31) som ”en sammanfattning av de karaktärsdrag som kan anses ha stor betydelse för respektive kyrkas kulturhistoriska ställning och av de kvaliteter som särskilt ska beaktas i förvaltning och bruk”. Unnerbäck (2002, s. 15) använder istället begreppet *värdering* som definition för en kulturhistorisk analys som ämnar definiera kulturhistoriska värden och beskriva bevarandemotiv.

Detta arbete utgår främst från de undersökta vård- och underhållsplanernas beskrivning, karakteristik och bedömning som övergripande benämns *kulturhistorisk karakterisering*.

1.4.4 Kyrkoantikvarisk ersättning

Kyrkoantikvarisk ersättning innebär enligt 4 kap. 16 § kulturminneslagen (SFS 1988:950) att ”Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena”.

1.4.5 Skötsel, underhåll, vård och förvaltning

Begreppen skötsel och underhåll preciseras enligt ett antal definitioner.

Skötsel definieras i *Redovisning av mark: skötsel och underhåll* (LA-gruppen 1974, s. 8) som "årligen återkommande åtgärder som utförs enligt en plan, t ex städning, gräsklippning, snöröjning". Enligt (Sandell 2012, s. 10) utförs standardskötsel/driftåtgärder årligen på element som fungerar väl. Denna uppsats utgår från båda definitionerna. *Drift* används parallellt med begreppet *skötsel*.

Underhåll definieras enligt LA-gruppen (1974, s. 8) som åtgärder vilka "utförs efter kontroll och beslut om åtgärd, oberoende av om de blir årliga eller inte, t ex gallring, kompletteringsplantering, reparation, byte". Sandell (2012, s. 154) menar att underhåll utförs mer sällan än en gång per år. Underhållsåtgärder avser "säkra funktion och motverka förfall av ett hårt element" (Sandell 2012, s. 10). För växtmaterial används istället *extra skötsel*, åtgärder som ska "återställa ett dåligt fungerande element eller som är nödvändiga på ett välfungerande element".

Kyrkogårdsförvaltningen i Stockholm stad (2009/30-1192, s. 2) särskiljer inte underhåll mellan olika ytor men delar in begreppet i två olika typer. *Planerat underhåll*, alternativt förebyggande underhåll, avser "återställa nedslitna anläggningar till ursprunglig standard". *Löpande underhåll*, avhjälpande underhåll, syftar till akuta skadeåtgärder som ska förebygga säkerhetsrisker och tilltagande nedbrytning.

I denna uppsats används begreppet *underhåll* som långsiktiga åtgärder som efter beslut sätts in för att motverka förfall av objekt där inte standardskötseln medger att funktionskraven uppnås. Både växtmaterial samt hårdgjorda element avses.

4 kap. 11 § kulturminneslagen (SFS 1988:950) beskriver att *vård* och *underhåll* av begravningsplatser ska ske med hänsyn till kulturhistoriska värden. Enligt Svenska kyrkan (2012c, s. 3) är begreppen inte tydligt definierade från varandra och bör ändras till *förvaltning* och *bruk*. Inom byggnadsvård avser *förvaltning* beaktande utifrån bruk, vård och underhåll samt upprättat vårdprogram (Robertsson 2002, s. 9). För kyrkliga kulturminnen kan vårdprogram översättas till en vård- och underhållsplan.

Vård avser i detta arbete hänsynstagande till kulturhistoriska värden vid förvaltning. *Förvaltning* avser skötsel och underhåll och innefattar aspekter som bevarar alternativt utvecklar våra kulturmiljöer.

1.4.6 Svenska kyrkans organisation

Svenska kyrkan kan delas in i nationell nivå, stift och församlingar. Stiftsindelningen är geografisk och innebär en fördelning i 13 regionala stift (Östlund 2012, s. 1). I Uppsala stift ingår vid tiden för detta arbete 135 församlingar uppdelade på 11 kontrakt och 80 pastorat. Merparten av Uppland omfattas av den geografiska stiftsindelningen tillsammans med Gästrikland och Hälsingland (Uppsala stift 2012, december 28b).

1.4.7 Underhållsskuld

Underhållsskuld definieras enligt Movium (2012, augusti 16) som eftersatt planerat underhåll, vilket leder till ett underhållsberg som framtida generationer kan behöva arbeta av. Begreppet är likvärdig inom många sektorer och kan kopplas till bland annat utemiljö, fastigheter och infrastruktur. Som exempel härrör Malmö stad (2008, s. 11) vid underhåll av det kommunala transportnätet begreppet till eftersatt underhåll utifrån avvikelser från en acceptabel standard.

1.4.8 Vård- och underhållsplan

Ägaren till en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 eller är skyddsvärd med hänsyn till 4 kap. 14 § kulturminneslagen är enligt *Riksantikvarieämbetets Föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* (KRFS 2012:2, s. 2) ansvarig för att upprätta en *vård- och underhållsplan*. Enligt föreskrifternas 11 §, som träder i kraft 1 januari 2014, ska planen innefatta sedvanliga och tillståndspliktiga underhållsåtgärder utifrån 4 kap. kulturminneslagen samt redovisa hur åtgärderna ska utföras så att "det kulturhistoriska värdet inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas" (KRFS 2012:2, s. 2). Intervall för revidering föreskrivs som högst 10 år, med yttrandemöjlighet från länsstyrelsen.

1.5 Avgränsning

Detta arbete är avgränsat till att behandla landsbygdskyrkogårdar inom Lagunda kyrkogårdsförvaltning och hur kulturhistoriska värden påverkas av underhåll. Med underhåll avses främst planering och utförande utifrån kyrkogårdsförvaltningens ekonomiska förutsättningar inklusive kyrkoantikvarisk ersättning. Konsekvenser av eftersatt underhåll avgränsas till huruvida funktion och kulturhistoriska värden förändras.

Jag har valt att inrikta mig på begravningsplatsernas huvudsakliga beståndsdelar genom att fördjupa mig i en specifik miljö för att avläsa kulturhistoriska värden i en kontext. I detta arbete behandlas främst ytor belägna inom de undersökta kyrkogårdarnas murar. Det objektspecifika underhållet har avgränsats till strukturskapande vegetativa beståndsdelar samt kyrkogårdsmur och gångar. Även skötsel- underlättande åtgärder som kan påverka kulturhistoriska värden vad gäller exempelvis gräsytor samt häckar på gravvårdar behandlas. Utifrån landskapsarkitektens yrkesroll har jag valt att låta individuella gravvårdar samt underhållsåtgärder på byggnader befinna sig utanför mitt huvudsakliga fokus.

1.6 Målgrupp

Detta examensarbete riktar sig i första hand till yrkesverksamma involverade i planering och förvaltning av begravningsplatser, från myndigheter till kyrkogårdsförvaltningar.

1.7 Läsanvisning

Rapporten är indelad i fem delar. I arbetets inledande del introduceras läsaren till ämnet och examensarbetets frågeställningar. Därefter ges en utförlig metodbeskrivning.

I den andra delen redovisas den teoretiska bakgrunden följt av samtal med berörda personer inom ämnesområdet. Avsnittet behandlar kyrkogårdshistorik, underhållsskuld, lagar och tillämpningar.

Den tredje delen behandlar fallstudien, inklusive samtal med Lagunda kyrkogårdsförvaltning och ansvariga för upprättade vård- och underhållsplaner. Detta åtföljs av inventering och analys av underhållssituationen och kulturhistoriska värden samt åtgärdsförslag.

Del fyra innefattar en strategisk åtgärdsplan som ämnar optimera underhållsplaneringen och öka ett beaktande av kulturhistoriska värden. Åtgärdsplanen utgår från Lagunda kyrkogårdsförvaltning.

Arbetet avslutas med en diskussion kring sambandet mellan underhåll och kyrkliga kulturminnen, val av metodik och framtida frågeställningar.

- Del 1 Inledning
- Del 2 Teori och samtal
- Del 3 Fallstudien
- Del 4 Åtgärdsplan
- Del 5 Diskussion

Del 2

TEORI OCH SAMTAL
Kyrkogårdshistoria
Underhållsskulden
Lagstiftning
Tillämpning
Samtal

Figur 2. Stympad ask i Biskopskulla kyrkogårds trädkrans.

2. TEORI OCH SAMTAL

I följande del presenteras de aspekter som detta arbete utgår från. Avsnittet inleds med kyrkogårdarnas historiska utveckling, följt av en introduktion till samhällets underhållsproblematik. Därefter beskrivs kulturarvspolitiska ställningstaganden, lagstiftning och tillämpning samt ekonomiska verktyg, förvaltningsrelaterade planeringsinstrument och kulturhistorisk värderingsmetodik. Avslutningsvis skildras reflektioner kring förvaltning utifrån samtal med två yrkesverksamma personer med nära kontakt till kyrkliga kulturminnen.

2.1 Kyrkogårdarnas historia

I *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Lundquist 1992) beskrivs kyrkogårdarnas historiska utveckling. Dokumentation om förhållandet innan 1800-talets början är enligt Lundquist (1992, s. 12) begränsad och behandlar främst enskilda gravplatser. Däremot bedöms att strukturskapande växtmaterial generellt inte införlivats förrän under 1800-talet. Dessförinnan var kyrkogårdar öppna platser med markvegetation av ängskaraktär eller högvuxet gräs. Lundquist (1992, s. 12) pekar på fem aspekter vilka har medverkat till utvecklingen; hälso- och hygienaspekter, park- och trädgårdsideal, kyrkans teologi, myndighetsförordningar samt lokala traditioner bedöms särskilt inflytelserika.

Medeltiden inföll kring år 1050 i Sverige, under samma århundrade som landet förkristnades (Historiska 2011, oktober 26). Enligt Lundquist (1992, ss. 12-18) infördes jordfästning i samband med kristendomen. Under medeltiden kom marken närmast kyrkan att skyddas mot boskap och mänsklig påverkan genom en inhägnad av trä, senare ersatt av en stenmur. Med undantag från gräs- och ängsytor fanns varken gravkvarter, gångsystem, träd eller häckar innanför. Høgt ansedda individer gavs tillstånd att begravas i kyrkan. Kyrkogårdarna nyttjades för gravsättning

av det allmänna samhällsskiktet och som plats för handel och sammankomster. Under 1100-talet ökade kyrkans makt och bönderna kom att ges ansvar för kyrkogårdsskötseln (Lundquist 1992, ss. 12-18).

I samband med 1500-talets reformation övertog staten många av kyrkans förpliktigande (Lundquist 1992, ss. 17-18). Kyrkogårdar skulle förläggas utanför städer och endast fungera för kristna förrättningar. Utvecklingen kom däremot att få en annan riktning. Kyrkogårdsmurar revs och boskap tilläts beta, skötseln avtog och gravstenar nyttjades som markmaterial. År 1554 meddelade Wasa att djur skulle förbjudas på kyrkogårdarna. Klockarens djur tilläts dock fram till år 1819, vilket Lundquist (1992, ss. 17-18) menar var en orsak till att de hölls fria från vegetation.

1600-talets stormaktstid innebar en utveckling av den svenska trädgårdskonsten genom utomsvenska barockinflenser i gods- och herrgårdsanläggningar (Lundquist 1992, ss. 18-20). Företeelsen kom dock ännu inte att beröra kyrkogårdarna i alltför stor utsträckning. Högadeln begravdes fortfarande i kyrkan, vilket innebar att kyrkogårdarna förbisågs.

Under slutet av 1700-talet rekommenderades jordfästning för samtliga samhällsskikt varefter enskilda gravvårdar kom att prägla kyrkogårdarna (Lundquist 1992, ss. 20-27). Under denna tid dominerade främst hygienaspekten utvecklingen. Kyrkogårdar av park- och trädgårdskaraktär började förespråkas i Europa, kyrkogården skulle stenomgärdas och planteras med stämningsfulla träd. Linné skildrade en för 1700-talet karaktäristisk muromgärdad landsbygdskyrkogård med ogräs fritt växande. Inte långt efter påbörjades vissa trädplanteringar och inhägnader med hänsyn till estetik och hygien. Boskap tilläts dock fortfarande och varken skötseln eller hygien var god. Vissa kyrkogårdar omgestaltades för att uppnå regelbundenhet och allt eftersom befolkningen ökade uppkom behovet av gravkvarter och gångar (Lundquist 1992, ss. 20-27).

I början av 1800-talet fastslogs slutligen att begravningsplatser skulle förläggas utanför städerna (Lundquist 1992, ss. 27-33). Inramning och plantering av vegetation var nu verklighet. Numera avgjordes förfarandet inte av hygieniska aspekter utan det arkitektoniska uttrycket. Även symmetriska gångsystem och gravkvarter anlades. Trädplanteringar gavs särskild uppmärksamhet, förutom på landsbygdskyrkogårdar där inramande trädkransar inte anlades förrän 1800-talets andra hälft. Lundquist belyser dock att planerna inte vittnade om det verkliga förhållandet. Vare sig på nyanlagda kyrkogårdar eller på landsbygden var skötseln omfattande. I slutet av 1800-talet planerades för stora träd och anläggning av raka gångar tillsammans med utsmyckning och arkitektridade gravvårdar av sten och gjutjärn. Även solitära träd och buskar av hängande karaktär planterades. Under samma tid utvecklades den oregelbundna park- och skogskyrkogården (Lundquist 1992, ss. 27-33). Också Franzén (2012, s. 108) framhåller att planering och vård av kyrkogårdarna utvecklades under 1800-talets andra hälft. Främst sockenborna ansvarade för trädplantering samt uppförande och underhåll av murar och grindar (Franzén 2012, s. 108).

Vid 1900-talets början kom gravvårdsproduktionen att standardiseras och regler infördes för gravplatsutformning (Lundquist 1992, ss. 33-34). Under seklets gång rationaliserades skötseln. Infattningshäckar och grusgravar avlägsnades till förmån för stora gräsytor och rygghäckar. Även trädkransar kom att påverkas genom stympning och avverkning.

Enligt Bengtsson (1992, s. 119-134) domineras äldre kyrkogårdar i dag av trädrader och formklippta häckar, men även solitära träd och buskar. Formklippta och friväxande häckar har betydelse för rumslighet och inramning av kvarter och gravplatser. Även gravplatsplanteringar kan ha en stor inverkan på helhetsintrycket. Dessutom kan lokala skillnader i växtval och arrangemang utläsas, främst på landsbygdskyrkogårdar. En problematik finns dock kring förvuxna solitärväxter på gravplatser som tagit alltför stor plats i anspråk (Bengtsson 1992, s. 119-134).

Figur 3. Höga gräsytor var tidigare en vanlig företeelse. Litslena kyrkogård, Enköping 1924. Foto: Sven Brandel. Ägare: Riksantikvarieämbetet

Figur 4. I dag är kyrkogårdarnas gräsytor välansade och upptar många gånger stora arealer. Biskopskulla kyrkogård, Enköping.

Figur 5. Landsbygdskyrkogården Torsvi omges av en stenmur. Veckholms pastorat, Enköping.

Figur 6. Grusgrav med stenram, intill har gravplatsen sätts igen. Biskopskulla kyrkogård, Lagunda.

Tabell 11. Tidslinje över kyrkogårdarnas utveckling (Lundquist 1992, ss. 12-34).

1000	Jordfästning införs i samband med kristendomen Kyrkogården inhägnas av trä, inga vegetativa inslag utöver ängsytor. Skötsel förekommer under böndernas ansvar Begravning av högre samhällsskikt sker i kyrkobyggnaden Kyrkogården är även en allmän plats för handel
1500	Reformationen innebär statligt inflytande och kyrkogårdar bör förläggas utanför städer, endast kristna förrättningar avses Kyrkogårdsmurar rivs, gravstenar nyttjas som markmaterial Kyrkogårdsskötseln avtar, betande djur förekommer
1600	Utomsvenska barockinflenser påverkar trädgårdskonsten Kyrkogårdsutvecklingen densamma som under medeltiden Fortsatt jordfästning av högadeln i kyrkobyggnaden Kyrkogårdarna förbises
1700	Jordfästning på kyrkogården för samtliga samhällsskikt Gravvårdar präglar kyrkogårdarna Hygienaspekten dominerar, estetiska aspekter införlivas Muromgärdning och påbörjad trädplantering Behov av gravkvarter och gångar
1800	Beslut om begravningsplatser utanför städerna Arkitektoniskt uttryck, regelbundna gångar och gravkvarter Plantering av träd och buskar, arkitektritade gravvårdar Sockenborna ansvarar för skötseln Den oregelbundna park- och skogskyrkogården utvecklas
1900 (år)	Regler för gravplatsutformning Standardiserad gravvårdsproduktion Rationalisering av skötseln Stympning och avverkning av trädkransen

2.2 Underhållsskulden

Ett välfungerande underhåll innebär enligt Movium (2012, augusti 16) att värna om den förvaltade miljön, anställda, brukare och framtida generationer. Underhållsskulden, vars förekomst har identifierats i både kommuner som inom kyrkogårdsförvaltningar, kan liknas vid ett underhållsberg som uppstått på grund av eftersatt planerat underhåll. Situationen leder till konsekvenser för anläggningarnas funktion, miljö och värde. Vid reinvesteringsbehov krävs ytterligare ekonomiska resurser (Movium 2012, augusti 16). Inom Moviums projekt har ett antal studenter anslutit sig. Wallin, landskapsarkitektstudent på SLU, har kartlagt underhållsskulden på grönytor i en urban vägmiljö och undersökt hur underhållsproblematiken kan förebyggas genom ett planeringsverktyg (Wallin 2013, ss. 13-14).

Enligt Eriksson¹ får eftersatt underhåll på begravningsplatser som konsekvens att solitärträd, trädkransar och alléer som inte haft kontinuerlig skötsel tas ned. Även kontroll och åtgärder av instabila gravvårdar är eftersatt inom begravningsverksamheten (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och kyrkokansliet 2013, ss. 1-2). Under en lång tid har även frekvent igenläggning av grusgravar samt borttagande av gravvårdar och växter på gravplatser förekommit.¹ Detta motsvarar en rationalisering av skötseln, något Eriksson¹ menar har sin utgångspunkt i effektivisering och kostnadssänkning av arbetsmoment.

I Moviums rapport *En förstudie om underhållsskulder i park- och kyrkogårdsförvaltningar* (Jönsson 2010) utreds underhållsskulden och dess härkomst. Enligt Jönsson (2010, s. 4) beror situationen främst på en problematik kring underhållsbudgetering och att medel till underhåll inte tillåts i förvaltningarnas budget. I vissa fall saknas tillräckliga resurser för att utföra underhåll. I andra fall, särskilt i kyrkogårdsförvaltningar, särskiljs inte drift och underhåll vid bokföring. Detta innebär svårigheter att förutse kostnader för ett långsiktigt underhåll.

Bristande underhållsåtgärder identifieras som ytterligare en faktor. För att utvärdera underhållsskuldens omfattning krävs en inventering av underhållsbehovet. Ett problem i detta avseende är behovet av kostnads-kalkyler för att beräkna underhållsskuldens storlek (Jönsson 2010, s. 4).

Svenska kyrkans ekonomi- och egendomsutskott (2010, ss. 1-3) avslog år 2010 en motion om att redovisa underhållsskulder i balansräkningarna. Enligt motionen ska församlingarnas årsredovisning inkludera en förvaltningsberättelse som redovisar framtida risker avseende stora kostnader utifrån vård- och underhållsplaner och minskade skatte-intäkter. Motionen anger att "en underhållsskuld, dvs. en framtida kostnad som uppstår i samband med underhåll av en fastighet, uppfyller inte de legala kraven på att redovisas som skuld eller avsättning och får därmed inte beaktas i bokföringen" (Ekonomi- och egendomsutskottet 2010, s. 2). Ekonomi- och egendomsutskottet (2010, ss. 1-3) avslår motionen men belyser att församlingarna bör ha kunskap om framtida vård- och underhållskostnader. Dessutom menar utskottet att de församlingar som har kännedom om framtida kostnader för eftersatt underhåll ska redovisa detta i årsredovisningen.

Kyrkogårdsförvaltningen Stockholm stad (2009/30-1192, s. 2) definierar begreppet som "eftersläpning av underhåll" där problematiken främst berör det långsiktiga perspektivet. Avsaknad av insatser under en period av 15-20 år kan enligt kyrkogårdsförvaltningen (2009/30-1192, ss. 2-3) ge en ökning tio gånger den ursprungliga kostnaden. Situationer som övergår till ett behov av renovering eller rivning bedöms vara kapitalförstöring. Framtida underhållsåtgärder anses dock svåra att beräkna och kan kräva mer resurser än vad budgeten tillåter. Vidare belyses problematiken kring en årlig budget för underhålls-åtgärder som tar mycket tid i anspråk att planeras och utföras. Dessutom tillkommer svårigheter vid oförutsägbara och kostsamma händelser som kalvning av murar och trädssjukdomar (Kyrkogårdsförvaltningen Stockholm stad 2009/30-1192, ss. 2-3).

¹ Anna-Gretha Eriksson handläggare Riksantikvarieämbetet, mailkontakt den 26 mars 2013

2.3 Svensk kulturarvspolitik

Kulturarvet präglas av historien och mångfalden i dagens samhälle och är lika mångfacetterat och mångbottnat som samhället självt. Det bär samhällets minnen och handlar om såväl framsteg och framgångar som misslyckanden och lidanden. (Konstitutionsutskottet 2009/10:3, s. 30)

En aspekt för att bevara det svenska kulturarvet är att det återspeglar historiska skeenden. Detta belyses i propositionen *Tid för kultur* (Konstitutionsutskottet 2009b/10:3, ss. 30-31) som menar att kulturarvet är en gemensam tillgång. Synsättet på kulturarvet är föränderligt och det är av stor vikt att våra kulturmiljöer bevaras så att de kan upplevas av framtida generationer. Samtidigt ska kulturarvet hållas levande och användas i den samtid vi befinner oss. Delaktighet och samverkan är av stor betydelse för att förstå hur vi ska förhålla oss till dessa miljöer (Konstitutionsutskottet 2009/10:3, ss. 30-31).

År 2011 beslutade regeringen att se över mål och lagstiftning för våra kulturmiljöer, vilket redovisas i *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (Regeringskansliet SOU 2012:37, s. 15). I förslag till revidering av de nationella kulturmiljömålen anges att kulturmiljöarbetet ska främja en mångfald av kulturmiljöer. Dessa ska vara tillgängliga för alla och fungera som en gemensam resurs, pedagogiskt och upplevelsemässigt. Var och en ska utifrån sina egna förutsättningar ges möjlighet till att förstå och ta tillvara vårt kulturarv. För att ta hänsyn till kulturmiljöernas värden belyses betydelsen av ett helhetsperspektiv vid förvaltning. I samband med utredningen utfärdades även en enkät som gavs ut till myndigheter och intresseorganisationer (Regeringskansliet SOU 2012:37, s. 113). I enkätsvaren framkom synpunkter om att "kulturminneslagen är fokuserad på objekt och bevarande, snarare än på kulturmiljöns förändring och utveckling" (Regeringskansliet SOU 2012:37, s. 113).

2.4 Lagstiftning och tillämpning

Begravningsplatser omfattas av flera lagar vilka reglerar bruk, bevarande och förändring. Till dessa finns föreskrifter samt vägledningar som ämnar underlätta förståelsen för lagstiftningens innebörd och möjliggöra det praktiska förvaltningsarbetet. I följande sidor ges en beskrivning av de ramverk som berör begravningsplatserna som omfattas av detta arbete. Det bör noteras att begravningsplatser utöver nämnda lagar även omfattas av plan- och bygglagen (SFS 2010:900).

2.4.1 Begravningslagen

Begravningslagen (SFS 1990:1144) ämnar reglera förvaltningsrelaterade bestämmelser avseende begravningsplatser. 2 kap. 12 § beskriver att "en begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas".

2.4.2 Kulturminneslagen

Kulturhistoriskt värdefulla begravningsplatser omfattas även av *kulturminneslagen* (SFS 1988:950). Lagens inledande bestämmelser redogör för skydd och vård av den nationellt angelägna kulturmiljön, något som både myndigheter och enskilda individer ansvarar för. Vid planering och utförande av åtgärder ska "skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas". 4 kap. 11 § *Kyrkliga kulturminnen* (SFS 1988:950) ämnar skydda de kulturhistoriska värdena och ger uttryck för det förhållningssätt som bör beaktas vid förvaltning av de lagskyddade anläggningarna:

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. (SFS 1988:950)

Enligt 4 kap. 13 § krävs tillstånd av länsstyrelsen för begravningsplatser anlagda före år 1939:

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning. (SFS 1988:950)

Dessa bestämmelser gäller enligt 14 § även för begravningsplatser uppförda efter år 1939 ”om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde” efter beslut från Riksantikvarieämbetet (SFS 1988:950).

Tillämpning av kulturminneslagen

Riksantikvarieämbetets *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen* (2012, ss. 8-10) behandlar kyrkliga kulturminnen utifrån de nationella kulturpolitiska målen, vilka med kulturminneslagen tolkas för att beskriva riktlinjer inför praktisk tillämpning. Kyrkliga kulturminnen präglas av samtida strukturer och trender varför det är av stor vikt att beakta den diversitet som dessa miljöer berättar. Förutom att de ska vårdas och förvaltas med bibehållna värden lyfter Riksantikvarieämbetet (2012, ss. 8-10) fram betydelsen av ett samspel mellan brukande och bevarande fram. Tillgänglighetsfrågan nämns som en aspekt.

I Riksantikvarieämbetets vägledning (2012, s. 53) behandlas även begravningsplatser, vilka bör ses som dynamiska eftersom de förändras utifrån samtida förhållningssätt. Främst belyses dock deras religiösa koppling och möjligheter att skildra en kultur- och traditionsrelaterad utveckling. 4 kap. 11 § kulturminneslagen (SFS 1988:950) tolkas som att ”bevara den gestalt, struktur och det innehåll som begravningsplatsen har samt den spegling av samhällsstrukturen som kan avläsas” (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 53). Begravningsplatsens karaktär, historia och miljö avgör det individuella värdet hos varje enskilt objekt.

För att kunna bevara de kulturhistoriska värdena krävs det att de definieras och beskrivs. Riksantikvarieämbetet (2012, s. 56) förespråkar även hänsynstagande till kulturhistoriskt värdefulla gravanordningar, bevarande av återlämnade gravplatser för att behålla befintliga gravkvarter samt fasta anordningar som murar, träd och häckar. Dessutom bör den strukturella och gestaltningssmässiga karaktären beaktas, vilket även innefattar gångar.

I *Riksantikvarieämbetets Föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* (KRFS 2012:2, s.2) framhålls att underhållsåtgärder som enligt 4 kap. kulturminneslagen påverkar kulturhistoriska värden är väsentliga och kräver tillstånd av länsstyrelsen. I föreskrifterna anges att ”tid, resurser eller fysisk påverkan ska inte vara avgörande för om ändringen är väsentlig”. En åtgärd är inte tillståndspliktig om denna inte medför ”nya egenskaper eller funktioner” (Riksantikvarieämbetet KRFS 2012:2, s. 2). Förutom utvidgning eller anläggning av nya gravkvarter kan åtgärder som innebär förändring av mark och vegetation samt tillgänglighetsanpassning vara tillståndspliktiga (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 58). Detta innefattar även avlägsnande av fasta anordningar. Även skötselrationaliserande åtgärder som ”upprepat borttagande av t.ex. gravramar, häckar och staket liksom igenläggning av hela eller delar av gravkvarter med t.ex gräs” kan behöva tillstånd (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 58). Dessa åtgärder bör omfattas av en vård- och underhållsplan.

Riksantikvarieämbetet utför enligt Eriksson² en granskning av länsstyrelsernas beslut enligt 4 kap. kulturminneslagen (SFS 1988:950) som rör begravningsplatser. Av besluten framgår inte alltid motiv för den åtgärd som beslutet omfattar.² Anledningen till att kyrkogårdsförvaltningar vill ta ner stora träd anges till att de är stora, växer nära byggnad eller mur eller är i dåligt skick. Andra skäl är att träden är gamla och behöver föryngras. Vad gäller skötselrationaliserande åtgärder sker borttagande av rygghäckar och gravanordningar i många fall utan att en ansökan har skickats till länsstyrelsen.²

² Anna-Gretha Eriksson handläggare Riksantikvarieämbetet, mailkontakt den 25 september 2013

2.4.3 Miljöbalken

Begravningsplatser omfattas även av *miljöbalken*, med bestämmelser om skydd av bland annat natur- och kulturmiljöer samt biologisk mångfald (SFS 1998:808). I 7 kap. 11 § behandlas biotopskyddsområden, i vilka åtgärder utan tillstånd inte får orsaka skador på naturmiljön.

Tillämpning av miljöbalken

I *Förordning om områdesskydd enligt miljöbalken*, 5 § och bilaga 1 (Miljödepartementet SFS 1998:1252) förtydligas vad som omfattas av biotopskyddet. Områden som kan beröra begravningsplatser är stenmur i jordbruksmark samt enkla eller dubbla alléer med minst fem lövträd där majoriteten är vuxna. Enligt *Biotopskyddsområden - Vägledning om tillämpningen av 7 kapitlet 11 § miljöbalken* (Naturvårdsverket 2012, ss. 44-46) gäller alléskyddet generellt för vägnära begravningsplatser eller i öppna landskap. Avverkning som ämnar förebygga akuta skador eller bevara begravningsplatsens funktion eller utveckling hindras inte av skyddet. Avverkade träd bör dock ersättas. Vidare beskrivs vikten av en trädvårdsplan som ansluter till en vård- och underhållsplan.

Figur 7. Inhägnad av stenmur mot jordbruksmark kan ha betydelse som biotop.

2.5 Kyrkoantikvarisk ersättning

I en proposition från regeringen (1995/96:80) beskrivs den vid millennieskiftet inträdande relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan. I propositionen framhåvs att Svenska kyrkan ska vara fortsatt huvudman för begravningsverksamheten, som ska finansieras genom en inkomstrelaterad begravningsavgift oberoende av tillhörighet till trossamfund. Enligt regeringen (1995/96:80) bör även en viss ersättning tillhandahållas av staten för Svenska kyrkans kulturvårdsinsatser. Denna ersättning kommer att benämnas *kyrkoantikvarisk ersättning*.

Den kyrkoantikvariska ersättningen bör enligt Konstitutionsutskottet (2008/09:220, ss. 8-10) främst täcka omfattande åtgärdskostnader men kan ges för kontinuerligt underhåll som syftar till kulturhistoriskt bevarande. Driftkostnader bör i princip inte beviljas ersättning. Vid ansökan om ersättning för åtgärder som inte är akuta ska en vård- och underhållsplan för begravningsplatsen bifogas.

Riksantikvarieämbetet (2012, ss. 11-13) menar att förutsättningarna för förvaltning av landsbygdsbelägna kyrkomiljöer har påverkats i takt med inflyttning till städer. Församlingarnas ekonomiska situation i förhållande till antalet skyddsvärda kyrkomiljöer förändrar villkoren för en ändamålsenlig förvaltning, främst avseende kyrkobyggnader. Den kyrkoantikvariska ersättningen kan därmed bidra till att upprätthålla förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Dock framhålls att beredskap bör finnas för otillräckligt underhåll orsakat av ekonomiska förutsättningar.

Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning (Svenska kyrkan 2012b, s. 2) reglerar användningen av ersättningen, vilken beskrivs som en gemensam åtgärd för ett långsiktigt förvaltande. Fördelning, uppföljning och samverkan mellan myndigheter bedöms vara viktiga faktorer i arbetet.

Till begravningsplatser beviljas kyrkoantikvarisk ersättning för "kulturhistoriskt motiverade kostnader" utifrån 4 kap. kulturminneslagen (Svenska kyrkan 2012b, s. 3). Ersättningen kan bland annat ansökas för upprättande av vård- och underhållsplaner samt utredningar och åtgärder utifrån en långsiktig vård- och underhållsplan (Svenska kyrkan 2012b, ss. 4-6). Även kostnadskrävande åtgärder som berör fasta anordningar med höga kulturhistoriska värden samt kulturhistoriskt hänsynstagande vid tillgänglighetsanpassning kan beviljas kyrkoantikvarisk ersättning. Ersättningens storlek beror enligt Svenska kyrkan (2012b, s. 6) av "åtgärdens karaktär, kulturarvsnyttan med åtgärden samt av den förvaltande församlingens kulturarvsansvar". Driftskostnader beviljas endast ersättning "om särskilda skäl föreligger" (Svenska kyrkan 2012b, s. 3).

Svenska kyrkan ska enligt 4 kap. 16 § kulturminneslagen (SFS 1988:950) fördela ersättningen mellan stiftet, med yttrandemöjlighet från Riksantikvarieämbetet. Ytterligare fördelning sker inom stiftet, med möjlighet för länsstyrelsen att yttra sig. I *Svenska kyrkans redovisning för år 2011* (Svenska kyrkan 2012a, ss. 16-19) beskrivs att ansökningarna, vilka skickas på remiss från respektive stift till länsstyrelse, ska bedömas likvärdigt oavsett länstillhörighet. I redovisningen belyses dock skillnader mellan stift- och länsstyrelsebedömningar. Detta anges bero på att åtgärderna inte utretts tillräckligt för att avgöra huruvida ersättningen är berättigad, vilket medför ett behov av nationella riktlinjer.

Ersättningen bekostar endast en viss andel av åtgärdskostnaderna. Mellan åren 2002-2011 uppgick den kyrkoantikvariska ersättningen till cirka 50 % av den totala kostnaden (Svenska kyrkan 2012a, ss. 16-19). Församlingarnas ekonomiska situation gör samtidigt att det många gånger saknas resurser till den egenfinansiering som krävs för beviljande alternativt att åtgärderna inte kan utföras inom avsatt tid. Problematiken bedöms vara särskilt omfattande i lands- och glesbygdsförsamlingar.

Enligt Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och kyrkokansliet (2012, s. 3) har anslagen för kyrkoantikvarisk ersättning beviljats en ökning under år 2013 och 2014 för att minska församlingarnas kostnader. Dessutom belyses att villkoren nu har ett ökat fokus på "tillgänglighet, kulturhistorisk värdering och det gröna kulturarvet".

I *Fördelning av 2013 års kyrkoantikvarisk ersättning i Uppsala* (Uppsala stift 2012c, ss. 1-15) framkommer vilka ansökningar som senast beviljats kyrkoantikvarisk ersättning. Sex ansökningar avser restaurering och tillkommande arbeten av murar. En ansökan berör "konsulttjänst för vård- och underhållsplanering och åtgärder på och i kontraktets 29 kyrkomiljöer" (Uppsala stift 2012c, s. 2). Därutöver beviljades bland annat "akut nedtagning av torra träd samt trädvård och borttagning av träd enligt trädvårdsplan" (Uppsala stift 2012c, s. 3).

Figur 8. Omläggning av Biskopskulla kyrkogårdsmur år 2007, efter att ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning beviljats. Foto: Agnetha Pettersson. Ägare: Upplandsmuseet

2.6 Vård- och underhållsplaner

Vård- och underhållsplaner är av stor vikt vid budgetering och planering av förvaltningsåtgärder. Detta belyses i regeringens skrivelse *Kyrkoantikvariska frågor* (Konstitutionsutskottet 2008/09:220, ss. 9-10). Planerna bör inkludera en kulturhistorisk karakterisering som ämnar ge riktlinjer inför förvaltning, ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning och tillståndspliktiga åtgärder. Vid tiden för skrivelsen arbetade Svenska kyrkan med att upprätta vård- och underhållsplaner och tillhörande kulturhistoriska karakteriseringar. Samtliga av dessa bedöms dock inte ha uppförts enligt målbeskrivning och behöver kompletteras (Konstitutionsutskottet 2008/09:220, ss. 9-10).

År 2006 utförde Riksantikvarieämbetet *Rapport om utvärdering av vård- och underhållsplaner* på uppdrag av Svenska kyrkans kyrkokansli. 45 vård- och underhållsplaner uppdelade på tolv stift granskades med syfte att upprätta underlag inför fortsatt vård- och underhållsplanering med koppling till kulturhistoriska värden och kyrkoantikvarisk ersättning. Planerna granskades utifrån aspekter som långsiktighet och kulturhistorisk bedömning, samt hur värdebeskrivningen ges uttryck i mål och åtgärdsförslag. I rapporten används begreppet kulturhistorisk bedömning som samlingsnamn för kulturhistorisk karakterisering, beskrivning och bedömning (Riksantikvarieämbetet 2006, ss. 5-13).

Enligt Riksantikvarieämbetet (2006, ss. 14-16) varierar vård- och underhållsplanerna i utformning beroende på stiftanvisningar och underlagsmodell. En variation finns även avseende omfattning och långsiktighet. Vad gäller långsiktighet framhålls att många planer har tydlig struktur för engångsåtgärder men bristande underhållsplanering. Därutöver finns brister i den översiktliga beskrivningen av kyrkogårdarna. Även kulturhistoriska beskrivningar och bedömningar varierar i utformning, kvalitet och omfång, vilket bedöms bero på

kompetensen hos ansvarig utförare. Riksantikvarieämbetet menar även att målbeskrivning och uppföljning av kulturhistoriska värden inte alltid införlivas i vård- och underhållsplanerna. En anledning är att de kulturhistoriska bedömningarna ibland upprättats fristående. I andra fall har inte en sådan formulerats eller så beskrivs inte på vilket sätt värdena ska tas tillvara genom vård och underhåll. Vidare bedöms att inventering och åtgärdsförslag i många fall kan liknas vid projekteringar, något som inte förfaller lämpligt för en långsiktig vård- och underhållsplan. Förfarandet beskrivs vara en följd av svårigheter vad gäller särskiljning mellan underhållspliktiga och sedvanliga underhållsåtgärder (Riksantikvarieämbetet 2006, ss. 14-16).

Riksantikvarieämbetet (2006, ss. 41-43) pekar på ett antal aspekter att ta hänsyn till inför det fortsatta arbetet. Planerna bör upprättas i samverkan mellan stift och församling i samråd med extern expertis. Dessutom är det betydelsefullt att församlingen deltar även i utförandeprocessen. En ytterligare aspekt avser förtydligande av information om planernas användning och revidering. Den kulturhistoriska bedömningen bör vara tillräckligt genomgripande och definierad utifrån den individuella kyrkomiljön. Den bör även vara konkret och införlivas i målbeskrivning och åtgärdsförslag.

2.7 Kulturhistoriska karakteriseringar

Karakteriseringar är enligt Riksantikvarieämbetet (2012, s. 24) ett sätt att "formulera de kulturhistoriska värden som särskilt bör beaktas" inför tillämpning av lagstiftningen och som underlag för förvaltning och strategiska styrdokument. I *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (Regeringskansliet 2012, ss. 73-75) diskuteras de värden som återfinns inom kulturmiljöer med hänsyn till utveckling och användning. Kunskapsvärde och upplevelsevärde anges vara de mest betydelsefulla.

2.7.1 Metodiska tillvägagångssätt

Riksantikvarieämbetet (2012, ss. 22-23) beskriver olika metoder för att utvärdera kulturhistoriska värden, exempelvis *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Unnerbäck 2002) samt *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor* (Schwanborg 2002). Riksantikvarieämbetet framhåller dock att metoderna inte inriktar sig på begravningsplatser och kräver fallspecifika justeringar. Vidare belyses betydelsen av vetskap om dokumentens giltighet och ansvarig utgivare eftersom de varierar utifrån subjektivitet och en samtida syn på kulturhistoriska värden. Riksantikvarieämbetet framhåller att samverkan mellan kulturvårdande myndigheter och Svenska kyrkan är viktigt vid utfärdandet av karakteriseringar. Att låta respektive församling och brukare medverka gör även att förvaltningsperspektivet tas i beaktande. Kulturhistoriska karakteriseringar kan över tiden komma att behöva revideras, något som också gynnas av samverkan (Riksantikvarieämbetet 2012, ss. 22-23).

Schwanborgs värderingsmetod

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor (Schwanborg 2002, s. 14) fungerar som en vägledning för att definiera kyrkomiljöers kulturhistoriska värden inför inventering och förvaltning. Främst avses kyrkobyggnader, utifrån två typer av värden, generella och individuella. Ett generellt värde kan innebära att kyrkomiljön är "karaktärsskapande för bygden". Individuella värden exemplifieras av Schwanborg (2002, s. 14) som arkitekturhistoriska, estetiska och socialhistoriska kvaliteter. En kulturhistorisk karakterisering bör grunda sig på ett platsbesök varefter beskrivning av anläggningen, dess beståndsdelar, omgivning och historiska utveckling är viktiga aspekter för att möjliggöra underlag inför praktisk förvaltning (Schwanborg 2002, ss. 26-29).

Unnerbäcks värderingsmetod

Kulturhistorisk värdering av bebyggelse (Unnerbäck 2002, ss. 5, 8) uppmärksammar viktiga faktorer vid värdering av kulturhistoriska värden. Värderingssystemet ämnar analysera och motivera värden för att upprätta ändamålsenlig dokumentation, skydd och bevarande. Främst avses byggnader, anläggningar eller bebyggelsemiljöer men även kyrkliga kulturminnen om vissa grundmotiv ersätts med andra (Unnerbäck 2002, ss. 5, 8). Processen för värderingssystemet kan uttryckas som:

Tabell 12. Unnerbäcks värderingssystem (Unnerbäck 2002, ss. 21-22).

Identifikation	Bedömning av relevanta grundmotiv - dokumentvärde och upplevelsevärde
Bearbetning	Förstärkande och övergripande motiv - exempelvis autenticitet, representativitet
Värdering	Sammanvägd värdemotivering - sammanställning av motivskrivning
Ambitionsnivå	Ställningstagande för val av ambitionsnivå - vård, dokumentation och bevarande
Uppföljning	Koppling till praktiskt förvaltningsarbete - skyddsform, dokumentation och vård

Först identifieras de främsta bevarandekriterierna via dokumentvärde och upplevelsevärde. Dokumentvärdet avser historiska egenskaper baserat på anläggningens historia. Bedömningen är i sig objektiv men påverkas av utförarens yrkesbakgrund och kunskap. Upplevelsevärdet är socialt engagerande och berör estetik och upplevelse. Även denna aspekt avses vara objekt men kan speglas av utföraren (Unnerbäck 2002, ss. 18, 21).

Tabell 13. Grundmotiv för bevarande genom värdekategorierna dokumentvärde och upplevelsevärde med tillhörande delvärden (Unnerbäck 2002, s. 21).

Dokumentvärde	Upplevelsevärde
Byggnadshistoriskt värde	Arkitektoniskt värde
Byggnadsteknikhistoriskt värde	Konstnärligt värde
Patina	Patina
Arkitekturhistoriskt värde	Miljöskapande värde
Samhällshistoriskt värde	Identitetsvärde
Personhistoriskt värde	Kontinuitetsvärde
Teknikhistoriskt värde	Traditionsvärde
	Symbolvärde

Efter identifiering av dokument- och upplevelsevärden utvärderas förekomsten av autenticitet, sällsynthet, kvalitet, pedagogik samt lokal och regional representativitet (Unnerbäck 2002, s. 21). Dessa motiv förstärker grundmotiveringen. I nästa steg utförs en sammanvägd motivering, följt av ambitionsnivå för bevarande, dokumentation och vård. För att praktiskt kunna tillämpa den teoretiska värderingen dokumenteras och beskrivs sedan skydd och vård.

2.7.2 Metodutvärdering och riktlinjer

Kyrkokansliet, Svenska kyrkan, har genom Lindblad genomfört projektet *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* med syfte att åstadkomma nationella riktlinjer för att bedöma kulturhistoriska värden (Lindblad 2010a, ss. 3-8). I projektets slutrapport presenteras ett antal slutsatser utifrån tidigare delrapporter avseende värdering och förvaltning. Som exempel belyses betydelsen av nationella riktlinjer för att kunna överblicka och jämföra landets kulturhistoriska värden. Därutöver åskådliggörs vikten av att revidera värdebedömningarna. Behovet av ett intervallbaserat revideringsförfarande härrör från en

föränderlig syn på kulturhistoriska värden, ansvarig utförare och tidpunkt för upprättande. Vidare beskrivs brister i förståelse och tillämpning av värdebedömningar på församlingsnivå. Delaktighet och kommunikation bedöms i detta avseende ha betydelse för införlivande av bedömningar i vård- och underhållsplaneringen (Lindblad 2010a, ss. 3-8).

Enligt Lindblad (2010a, ss. 12-15) bör utförandebeskrivningar av kulturhistoriska bedömningar göras mer utförligt för att upprätta god kvalitet. I slutrapporten anges ett antal relevanta steg. Först bör anläggningen beskrivas och analyseras. Därefter bör intressenter på lokal till internationell nivå definieras. Som exempel anges församling och brukare på lokal nivå, länsmuseum och länsstyrelse på regional nivå, Riksantikvarieämbetet på nationell nivå samt UNESCO på internationell nivå. Tillsammans med intressenterna bör platsens värden därefter definieras och motiveras varefter värdebedömningen upprättas utifrån kunskaps-, upplevelse- och bruksvärden. Slutligen bör bedömningen kommuniceras och integreras i verksamheten (Lindblad 2010a, ss. 12-15).

Värdekategorierna upplevelse, kunskap och bruk bör ligga till grund för den kulturhistoriska bedömningen. Dessa baseras på värderingsmodeller som diskuterats i delrapport 2 (Lindblad 2010b) utifrån inhemska och utomsvenska värderingsmodeller. Föreslagna värdekategorier är enligt Lindblad (2010b, s. 37) inte direkt anpassade till kyrkliga kulturmiljöer men kan väl appliceras på en sådan miljö.

Upplevelse- och kunskapsvärden utgår från de värden kulturmiljöer i sig anses innehålla medan bruksvärden är kopplade till samhälleliga effekter. (Lindblad 2010a, ss. 7,16). Samtliga värden baseras på materiella och ickemateriella värdebärare. Materiella aspekter innefattar själva landskapet, kyrkogården och kyrkobyggnaden. Av ickemateriella anges exempelvis muntliga traditioner, högtider och hantverkskunskaper. Värdena kan även härledas till betydelse ur lokalt till internationellt perspektiv.

Figur 9. Enligt Lindblad kan kyrkogården ses som en materiell värdebärare.

De tre värdekategorierna kan delas in i olika delvärden:

Tabell 14. Lindblads värdekategorier med tillhörande delvärden (Lindblad 2010, s. 16).

Upplevelsevärden	Kunskapsvärden	Bruksvärden
Estetiska	Vetenskapliga	Funktionella
Arkitektoniska	Socialhistoriska	Sociala
Konstnärliga	Liturgihistoriska	Kulturella
Symboliska	Personhistoriska	Liturgiska
Ålder	Konsthistoriska	Ideologiska
Patina	Arkitekturhistoriska	Ekonomiska
Kvalitet	Materialhistoriska	

Ingen värdekategori bör enligt Lindblad (2010a, ss. 7,16) värderas högre än någon annan, däremot kan rangordning ske inom respektive kategori. Därutöver belyses att värdena inte alltid är applicerbara på alla delar av de kyrkliga kulturminnena (Lindblad 2010a, ss. 7,16).

Den kulturhistoriska bedömningen bör enligt Lindblad (2010a, s. 17) innefatta en beskrivning av kyrkomiljön och dess kontext samt en värdebedömning utifrån analys av anläggningens övergripande karaktär. De viktigaste värdena definieras och motiveras inför bruk och förvaltning genom fem sammanfattande punkter. Slutligen upprättas en målbeskrivning för tillvaratagande och hantering av förekommande värden.

Lindblad (2010a, ss. 12-13) menar vidare att vård- och underhållsplaner som används inför ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning bör utgå från en värdebedömning och upprättas utifrån ett antal delmoment. Som första steg belyses beskrivning av planens syfte samt identifiering av relevanta intressenter. Därefter anges skildring av anläggningen och verksamheten, följt av upprättande av den kulturhistoriska värdebedömningen. Även skador och vårdbehov samt tekniska och ekonomiska frågor bör beskrivas i en vård- och underhållsplan. Nästa steg avser utredning av koppling och påverkan mellan bedömning, förvaltning och övrig verksamhet. Tillsammans med underlag för vård- och underhållsplanering bör bedömningarna därefter integreras i verksamheten. Tillvaratagande och utveckling av kulturhistoriska värden behandlas i strategiska styrdokument som speglar de mål som upprättas för förvaltningen. Slutligen belyses betydelsen av kontroll, granskning och revidering av planerna (Lindblad 2010a, ss. 12-13).

Lindblad (2010a, ss. 12-13) framhåller även vikten av konsekvensbedömningar för att utreda påverkan vid framtida förändringar. Utifrån struktur- och organisationsförändringar bedöms scenarioanalyser vara ett instrument för att belysa förändringar på det kyrkliga kulturarvet.

2.8 Samtal om vård och underhåll

I detta avsnitt presenteras samtal med två yrkesverksamma personer inom Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation respektive kyrkokansliet, Svenska kyrkan. Avsikten är att förmedla reflektioner kring teoretiskt och praktiskt beaktande av kulturvärden i kyrkomiljöer.

2.8.1 Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation

Eva Grönwall är trädgårdsingenjör och chef på begravnings- och kyrkogårdsenheten, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Kulturhistoriska karakteriseringar

Enligt Grönwall³ finns i dag en problematik kring bedömning av kulturhistoriska värden. Fokus ligger ofta på det materiella, som gravstenar och enskilda objekt, trots att staten förespråkar ett immateriellt kulturarv som inkluderar seder och bruk. Ingen värderingsmetod är heller anpassad till gröna miljöer, Unnerbäcks och Schwanborgs värderingssystem lämpar sig i första hand för bebyggelse. Dessutom fokuserar kulturhistorisk inventering och förvaltning av begravningsplatser på individuella gravplatser. Enligt Grönwall är det istället av stor betydelse att se till helheten, som kan brytas ner i del-element. Kyrkor med tillhörande kyrkotomt behandlas ofta som en helhet. Däremot beaktas inte helheten avseende kyrkobyggnad och begravningsplats, något Grönwall menar är en viktig faktor.

Samverkan mellan Riksantikvarieämbetet, stiftet, kyrkokansliet och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation är enligt Grönwall en viktig aspekt vid framtagande av mallar för inventering och värdering av det gröna kulturarvet på begravningsplatser. Grönwall framhäver dock att en handbok för kyrkligt kulturarv nu upprättas inom Svenska kyrkan.

Vård- och underhållsplaner

Grönwall³ framhåller att stiftet har god kompetens vad gäller byggnader, men oftast inte avseende kyrkogårdar. Vad gäller kopplingen mellan den kulturhistoriska karakteriseringen och vård- och underhållsplanens föreslagna åtgärder finns en problematik kring värdemotiveringen, varför och hur objekt ämnar bevaras. Det kan även vara svårt att följa stegen mellan inventering, motivering och föreslagna åtgärder. Grönwall upplever även brister i kvaliteten på de vård- och underhållsplaner som utfärdats de senaste femton åren. En orsak är otydliga riktlinjer kring utförandet och avsaknad av revidering av planerna.

Grönt bevarande och praktiskt förfarande

En problematik vid bevarande av det gröna kulturarvet avser förändring av ursprungliga idéer och växtmaterial. Som exempel belyser Grönwall situationer där växtmaterial successivt tagits bort. Vid sådana förhållanden bör det undersökas varför. Åtgärderna kan exempelvis bero på traditionella skäl eller att växterna inte är ståndortsanpassade. Med detta belyser Grönwall att det inte alltid är rätt att återuppta ett historiskt lager bara för att det är historiskt. Ett beaktande bör istället ske utifrån funktion, hållbarhet och växtmaterial.

Vad gäller praktiskt förfarande hos respektive kyrkogårdsförvaltning menar Grönwall³ att tillståndspliktiga åtgärder i vissa fall skett utan ansökan till länsstyrelsen. Dessutom motsäger sig vissa landsbygdsförvaltningar en centralisering som påverkar deras arbetssätt. Grönwall framhåller även att det finns en problematik kring skötsel i förhållande till det förpliktigande bevarandet. En försummelse i skötsel leder efter några år till ett underhållsbehov. Om inte detta åtgärdas uppstår ett ackumulerat underhållsbehov som är snubblande nära renovering eller restaurering, vilket i många fall är tillståndspliktigt.

³ Eva Grönwall trädgårdsingenjör och chef begravnings- och kyrkogårdsenheten, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, samtal den 12 februari 2013

2.8.2 Kyrkokansliet, Svenska kyrkan

Konstvetare och byggnadsantikvarie Henrik Lindblad arbetar som kulturarvssamordnare på kyrkokansliet, Svenska kyrkan. Lindblad har bland annat genomfört den tidigare nämnda utvärderingen av landets kulturhistoriska karakteriseringar. Under sin tid på Riksantikvarieämbetet deltog Lindblad även i arbetet med *Rapport om utvärdering av vård- och underhållsplaner* (2006).

Reflektioner kring utvärderingen av kulturhistoriska karakteriseringar och vård- och underhållsplaner

Unnerbäcks värderingsmetod lade enligt Lindblad⁴ grunden för den ursprungliga karakteriseringsmallen. Eftersom det inte fanns någon styrning från vare sig kyrkokansliet eller Riksantikvarieämbetet var stiftet fria att själva utföra karakteriseringar samt vård- och underhållsplaner. Lindblad framhåller dock att Uppsala stift utfört sina vård- och underhållsplaner systematiskt i jämförelse med andra stift. I vissa stift gjordes karakteriseringarna i efterhand och kom därmed inte att integreras i vård- och underhållsplanerna. Lindblad belyser även att församlingarnas budgetarbete inte heller alltid införlivades i planerna, varför de inte kom att bli användbara i underhållsplaneringen. En trolig anledning till att vård- och underhållsplanerna inte användes tillräckligt inför det praktiska underhållsarbetet kunde också vara att församlingarna inte deltog i utförandet av planerna.

Lindblad menar att avsaknad av rätt kompetens i kyrkokansliet och Riksantikvarieämbetet har medfört svårigheter i att ta fram en ny karakteriseringsmodell. Enligt Lindblad arbetar nu kyrkokansliet med att utveckla en värderingsmodell för kyrkomiljöer.

Även Riksantikvarieämbetet tar nu fram en ny metod för värdering av kulturmiljöer där kyrkokansliets projektgrupp är med i referensgruppen till projektet.

Alternativa arbetssätt

Enligt Lindblad⁴ har länsmuseum och länsstyrelser varit delaktiga i karakteriseringarna, vilket medför ett länsperspektiv och inte möjliggör ett synsätt från stiftet som helhet. Värdebedömningarna kan dock vara användbara som strategiska redskap för exempelvis besöksändamål och i samverkan mellan kommun och län för att öka attraktiviteten. Dessutom är det möjligt att arbeta med karakteriseringar i likhet med länens kulturmiljöplaner, fast utifrån respektive stift. Det skulle även möjliggöra definiering av värden för respektive kyrka, stift samt nationellt.

Lindblad framhåller dessutom konsekvensbeskrivningar inför åtgärder med inspiration från England som ett alternativt arbetssätt. Genom förfarandet belyses generella värden som underlättar för förvaltaren att förstå en förändrings innebörd och påverkan på kulturhistoriska värden. Däremot finns en risk att de värden som kan påverkas undviks att nämnas.

Kyrkoantikvarisk ersättning

Vård- och underhållsplaner är utvecklade med fokus på ansökan om den kyrkoantikvariska ersättningen, vilken enligt Lindblad är unik för Sverige.

Projektansökningar sker ofta i samband med funktionsförändringar eftersom församlingarna vill åtgärda många behov samtidigt. Detta har tidigare medfört svårigheter att avgöra vad som ska beviljas ersättning.

⁴ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

Nu måste ansökan ske separat för olika delar, något Lindblad⁵ menar är ett bättre tillvägagångssätt. Det kan dock förekomma att fastighetsägarna försummar underhåll för att kunna ansöka om ersättning. Dessutom ges ersättning ofta till konkreta åtgärder och ibland förekommer överrenovering, vilket påverkar kulturhistoriska värden. Lindblad menar att det i dessa sammanhang är viktigt att utreda målet med bevarande. Den kyrkoantikvariska ersättningen ämnar inte heller gå till rekonstruktioner eftersom ett återskapande inte förordas i kulturmiljösammanhang. I stället förespråkas en försiktig förändring för att medge flera tidslager.

Vid relationsändringen skulle staten inte stödja den religiösa verksamheten utan endast ge ersättning till sekulära åtgärder. Lindblad menar dock att andra anslag även kan ge indirekta följd effekter för andra aspekter, något som skulle kunna utvecklas även för den kyrkoantikvariska ersättningen. Enligt Lindblad fokuserar ersättningen i dag på bevarande snarare än ett levande kulturarv. I vissa fall hade det varit bra om kyrkoantikvarisk ersättning skulle kunna beviljas även för löpande åtgärder. Murar är ibland rekonstruktioner med nytt material och enligt Lindblad hade det i sådana situationer varit bättre med ersättning till kontinuerligt underhåll.

Grönt bevarande och praktiskt förfarande

Rationalisering av skötseln menar Lindblad⁵ var tydligt kring 1970- och 1980-talet men är något som fortfarande pågår. Länsstyrelsen har i många fall gett tillstånd till detta förfarande. Utförandeaspekter och hög komfort har i Sverige påverkat rationaliseringsförfarandet till förmån för skötsel. Lindblad menar att vi istället för att ha kyrkogårdarna i perfekt skick borde kunna sänka kraven till förmån för känslan. För att möjliggöra ett levande kulturarv menar Lindblad att bruket måste vara grunden till bevarande, annars är kulturarvet irrelevant.

⁵ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

I fråga om kyrkogårdarnas automatiska skydd menar Lindblad att Svenska kyrkan istället föreslog att upprätta en lista på de kyrkomiljöer som bör skyddas efter att deras värden definieras. Detta motarbetades dock med hänsyn till ekonomiska kostnader för att utföra värdebeskrivningar för respektive kyrkomiljö. Lindblad hänvisar till England, där skydd listas utifrån en värdeskala tillsammans med konsekvensbeskrivningar inför förändringsåtgärder.

Enligt Lindblad⁵ ses alltför ofta lagen som målet, istället för att fungera som ett redskap. Dessutom definieras ofta kulturhistoriska värden av antikvarier vilket uppfattas som att det endast är de som har kunskap om vilka värden som finns. Vad gäller synen på kulturarv menar Lindblad att det i dag förespråkas att alla har rätt att vara med och identifiera sitt eget kulturarv, något som i alla fall fått genomslag rent teoretiskt.

Figur 10. Gryta kyrkogård är ett gemensamt arv, vars värden var och en ska ges möjlighet att identifiera och tillvarata. Kyrkogården ombesörjs av Lagunda kyrkogårdsförvaltning.

Del 3

FALLSTUDIEN
Kyrkogårdsförvaltningen
Inventering
Analys

Figur 11. Två tujor flankerar en gravvård i anslutning till kyrkogårdsmuren. Biskopskulla kyrkogård.

3. FALLSTUDIEN

I följande del redovisas resultatet av fallstudien. Avsnittet inleds med en introduktion till Lagunda kyrkogårdsförvaltning i sin kontext, följt av samtal med berörda avseende vägledning för skötsel och underhåll samt studier av befintliga planeringsunderlag. Därefter redovisas inventering och efterföljande analys av underhåll och kulturhistoriska värden.

3.1 Upplands kyrkor - en tillbakablick

Omgivningarna mellan Uppsala och Enköping kännetecknas av vidsträckta dalgångar och ett öppet odlingslandskap. Det är även i dessa trakter som Lagunda församlings kyrkogårdsförvaltning återfinns och vars kyrkomiljöer enligt Sporrang (2004, ss. 16-23) beskrivs som karaktäristiska för det uppländska bondesamhället.

Uppland innehar ett stort antal kyrkobyggnader. Merparten av de 210 kyrkor som uppförts innan år 1950 är av genomgående medeltida härkomst (Sjöström 2004, s. 8). Enligt Sporrang (2004, ss. 16-23) var befolkningstillväxten länge hög i Uppland under denna tidsperiod. Den nära kopplingen till Mälaren möjliggjorde god kommunikation mellan orterna och var en bidragande faktor. Den medeltida topografin gav även upphov till de uppländska kyrkornas placering, högt i terrängen med utblick över omkringliggande landskap.

Figur 13. Örsundaåns kommunikativa möjligheter bidrog till bygdens medeltida utveckling.

Figur 14. Topografin påverkade kyrkornas placering, högt och med utblick över Örsundaåns dalgång.

3.2 Lagunda - ett riksintresse

Lagunda församling består huvudsakligen av Örsundsbro med omgivande landsbygd (Lagunda församling 2012, november 14). Örsundsbro är en mindre tätort, belägen 15 km nordöst om staden Enköping, Enköpings kommun. Samhället är lokaliserat i anslutning till Örsundaåns dalgång, vilken enligt Länsstyrelsen i Uppsala län (2011, juni 29) utmärker sig som riksintresse för kulturmiljövården i Enköpings kommun. I motiveringen belyses främst dalgångens forntida kommunikationsled med omgivande odlingslandskap, fornlämningar samt medeltida herrgårdar. Även Biskopskulla och Fröslunda medeltidskyrkor anges som uttryck för riksintresset. Även i kommunens översiktsplan (Enköpings kommun 2001, s. 1) nämns de medeltida kyrkorna. I denna anges att landskapet och bebyggelsen i anslutning till kyrkan är värdefulla för upplevelsen av kyrkomiljön.

3.3 Lagunda kyrkogårdsförvaltning

Lagunda församling ingår i Enköpings kontrakt tillsammans med två andra församlingar och tre pastorat (Uppsala stift 2012, december 28a). Församlingen har sammanlagt tio kyrkor, vars kyrkogårdar förvaltas av kyrkogårdsförvaltningen. Lagundas två kyrkogårdar Biskopskulla och Fröslunda har valts ut som studieobjekt i detta arbete.

Lagundas begravningsavgift ligger till grund för finansiering av begravningsverksamheten och därmed förvaltning av kyrkogårdarna. Befolkningsunderlaget utgör förutsättningarna för denna avgift. Avgiften är den högsta i Enköpings kommun, beslutad till 37 öre år 2013 (KAMFS 2012:6, s. 5). År 2012 uppgick landets genomsnittliga begravningsavgift till 24 öre, 0,24 procent av den kommunala beskattningsavgiften (Östlund 2012, s. 1). I regeringens proposition

Figur 15. Biskopskulla och Fröslunda kyrkor ingår i Örsundaåns dalgång, riksintresse för kulturmiljövården. Kartunderlag: Enköpings kommun (2001, s. 4). ©Lantmäteriet, Enköpings kommun

Folkbokföringen i framtiden föreslås dock en enhetlig avgiftssats för Svenska kyrkans begravningsverksamhet, med undantag för Tranås och Stockholm som är kommunala huvudmän. Ändringen föreslås träda i kraft år 2016 (Finansdepartementet 2012/13:120 2013, ss. 1-2).

Gustav Jacobsson⁶ är Lagunda församlings kyrkoherde och ansvarar för kyrkogårdsförvaltningens arbetsledning. Jacobsson understryker att Lagunda har den högsta begravningsavgiften i kommunen men framhåller att förvaltningen är effektiv och billig då personalen är få till antalet. Enligt Jacobsson⁶ har kyrkogårdsförvaltningen en underhållsskuld, något de avser att komma i fas med. Denna visar sig genom ackumulerade medel inom begravningsverksamheten och eftersatta underhållsarbeten.⁶

⁶ Gustav Jacobsson präst och kyrkoherde Lagunda församling, telefonsamtal den 26 februari 2013

3.3.1 Skötsel- och underhållsrutiner

Lagunda skiljer inte på skötsel och underhåll i det kontinuerliga förvaltningsarbetet. Jacobsson⁷ menar att kyrkogårdsskötsel innefattar både långsiktiga och kortsiktiga åtgärder och anger att förvaltningen registrerar antalet timmar men inte särskiljer åtgärdstyperna. Däremot särskiljs gravskötsel från övrig driftverksamhet eftersom den betalas av gravrättsinnehavaren.⁷

Enligt Lindqvist⁸ har kyrkogårdsförvaltningen inte upprättat skötselplaner och skötselbeskrivningar med instruktioner för funktionskrav. Årligen utförda åtgärder sker löpande och kyrkogårdsarbetarna vet vilka uppgifter som ska göras och vilken tid under året de ska utföras.⁸ Någon arbetsvolymmätning har inte skett och tidsåtgång för respektive åtgärd har inte beräknats. Ingen dokumentation finns heller avseende vilka åtgärder som genomförts för respektive kyrkogård. Lindqvist⁸ belyser även att den tidsåtgång som krävs för kyrkogårdsarbetarna att färdas mellan de tio kyrkogårdarna är problematisk.

3.3.2 Vård- och underhållsplanering

Vård- och underhållsplaner har upprättats för samtliga av Lagundas kyrkogårdar.⁷ Dessa följs inte i det praktiska förvaltningsarbetet men används vid ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning. Jacobsson⁷ menar att det fanns en större tilltro förr till vård- och underhållsplaner och att det inte skulle göra så stor skillnad om förvaltningen skulle följa planerna.

Situationen kunde ha varit annorlunda om mer resurser fanns att tillgå.⁷ Det stora antalet kyrkogårdar gör det svårt att arbeta efter en långsiktig plan, särskilt eftersom förvaltningen har få anställda. Jacobsson⁷ understryker att åtgärder likväl utförs men att det inte längre är möjligt

att förhålla sig till planerna då fristående insatser medfört en förskjutning av när periodiskt återkommande åtgärder bör utföras. Istället görs kyrkogårdsvandringar med kyrkogårdsutskottet och länsstyrelsen för att diskutera kring förvaltningens målsättning och vad som behövs göras. Dessutom diskuterar förvaltningen gemensamt kring åtgärdsbehov, något Jacobsson⁷ anser är mer effektivt än vård- och underhållsplaner. Han framhåller dock att avsaknaden av rutindokumentation kan medföra en problematik om all befintlig personal skulle sluta samtidigt.

Eftersom förvaltningen inte har ett systematiskt tillvägagångssätt för åtgärder sker dessa genom större punktinsatser, vilket Jacobsson⁷ liknar vid "brandsläckning".⁷ I vissa fall sker insatserna oftare än vad som föreskrivits i vård- och underhållsplanerna, i andra fall hinner åtgärderna få en akut karaktär. Jacobsson belyser dock att personalstyrkans storlek medför ett kort beslutsled, vilket underlättar processen. Däremot måste få kyrkogårdsarbetare genomföra väldigt mycket och i många fall köps resurser in. Som exempel belyser Jacobsson⁷ kyrkogårdarnas träd. Trädvårdsplaner har inte hittills följts upp och förvaltningen har inte en kontinuerlig tillsyn. Enligt Jacobsson genomförs insatser vart tionde år, något han framhåller inte är optimalt men vad som är möjligt utifrån förvaltningens resurser. Däremot belyser Jacobsson att en arborist nyligen har hyrts in för att utreda åtgärdsbehov på en av kyrkogårdarna.⁷

Träd är även ett återkommande ämne i förvaltningens diskussioner om förhållningssätt till kyrkogårdarnas helhetsmiljö och tillståndspliktiga åtgärder.⁷ Jacobsson⁷ belyser att inga förändringar kan göras utan att först kontakta länsstyrelsen. Som exempel har delar av trädkransar i nära anslutning till murar fått tagits ner på grund av almsjukan. I vissa fall har länsstyrelsen beslutat att återplantera träd på samma plats, något Jacobsson⁷ ser som problematiskt eftersom muren kan komma att påverkas.

⁷ Gustav Jacobsson präst och kyrkoherde Lagunda församling, telefonsamtal den 26 februari 2013

⁸ Mia Lindqvist kyrkogårdsarbetare Lagunda kyrkogårdsförvaltning, telefonsamtal den 9 april 2013

Utöver detta sker diskussioner kring bevarande av gravvårdar.⁹ Enligt Jacobsson⁹ har det tidigare funnits oklarheter vad gäller rutiner och finansiering av kulturgravar, vilket nu har klarnat. Förvaltningen har inventerat och klassificerat kulturhistoriska värden på samtliga gravplatser i nio av sina kyrkogårdar. Mellan åren 2002 och 2003 utfärdades *Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering* (Sundelin 2003) på uppdrag av församlingen. I inventeringen motiveras och belyses kulturhistoriska värden samt vårdbehov för individuella gravplatser. Denna digitaliseras nu av förvaltningen.⁹ Jacobsson belyser även att en åtgärdsplan har påbörjats för instabila gravvårdar. Därutöver har vissa av kyrkogårdarnas gångar tillgänglighetsanpassats och förvaltningen arbetar nu med frågan ytterligare.⁹

Figur 16. Nedlagd gravvård på kulturgrav i Biskopskulla. Kyrkogårdsförvaltningen har påbörjat en handlingsplan för ommontering av instabila gravvårdar.

⁹ Gustav Jacobsson präst och kyrkoherde Lagunda församling, telefonsamtal den 26 februari 2013

¹⁰ Ann-Mari Hagman ordförande Lagunda kyrkogårdsutskott, samtal den 8 april 2013

¹¹ Göran Wåger ersättare Lagunda kyrkogårdsutskott, samtal den 8 april 2013

3.3.3 Framtida behov och möjligheter

Inom kyrkogårdsförvaltningen har Nysätraprojektet, för långsiktig planering med målet att identifiera kort- och långsiktiga insatser, påbörjats.⁹ Jacobsson berättar att projektet innefattar fem perspektiv att beakta; arbetsmiljö, brukare, ekologi, kultur/etik samt ekonomi. Nysätra kyrkomiljö har valts ut för en pilotstudie. Jacobsson⁹ ser positivt på instrumentet och trots att projektet har lagts på is på grund av personalförändringar har förvaltningen påbörjat att införliva vissa delar.

Lagunda kyrkogårdsutskott ämnar föreslå förändringar till kyrkorådet avseende kyrkogårdsförvaltningens arbete.¹⁰ Enligt ordförande Hagman¹⁰ har utskottet verkat för en utveckling i flera avseenden där tillgänglighet, arbetsmiljö och effektivitet har prioriterats. Hagman¹⁰ bekräftar att upprättade vård- och underhållsplaner inte används och menar att det finns en problematik kring hur dessa ska användas. Hagman belyser dock betydelsen av att följa upp planerna men framhåller att många akuta åtgärder förhindrat ett sådant förfarande. Som exempel anges problematiken kring instabila gravstenar. Kommunikation är enligt Hagman¹⁰ av stor betydelse i detta avseende eftersom uteblivna åtgärder kan ge konsekvenser för anställda och brukare.

Tillsammans med Jacobsson har kyrkogårdsutskottet vid årliga planeringsdagar bland annat diskuterat kring förvaltningens effektivitet.¹⁰ Wåger¹¹ belyser att det finns en problematik kring arbetsrutiner utifrån de få kyrkogårdsarbetare som ska förvalta tio kyrkogårdar. Utifrån Nysätraprojektet önskar de förbättra arbetet. Nysätraprojektet ska verka som styrdokument och mall för att upprätta målbeskrivningar för samtliga tio kyrkogårdar.¹⁰ Särskilt psykosociala aspekter och kyrkogårdarnas utformning nämns som viktiga faktorer. Av arbetsmiljöåtgärder har nya vattenledningar för bevattning installerats på Nysätra kyrkogård.¹¹ Dessutom har bevattningslådor införts för att underlätta för de anställda.¹⁰

Figur 17. Nysätra har valts ut för att upprätta en mall för målbeskrivning utifrån olika perspektiv att beakta vid förvaltning av Lagundas kyrkomiljöer.

Även funktionskrav är något som diskuterats, bland annat vad gäller häckar¹² och krattning av tillgänglighetsanpassade gångar¹³. Fröslunda var den första kyrkogården att få gångtytor åtgärdade. Vad gäller åtgärder för att underlätta skötseln har inga stora förändringar genomförts över åren, utöver avlägsnande av socklar på Nysätra kyrkogård.¹²

Den lokala hembygdsföreningen har genom initiativet Möjligheternas Örsundsbro 150 år ansökt om bidrag genom Leaderprojektet för landsbygdsutveckling.¹² Svenska kyrkan medverkar i syfte att lyfta fram kyrkogårdarnas historia.¹² Av kulturhistoriska värden belyser Wåger och Hagman främst värdefulla grindar, grindstolpar, gravvårdar och runstenar. I Nysätraprojektet behandlas främst kulturgravar, något Hagman i anslutning till den historiska kyrkogårdsberättelsen anser är viktig att förmedla. Dock finns en problematik kring var återlämnade gravvårdar ska förvaras och om brukare vill återanvända dessa.¹³

3.3.4 Ekonomiska förutsättningar

Wåger¹³ belyser att ekonomiska resurser ofta är avgörande vid underhållsplanering. Som exempel medför det stora antalet kulturgravar en stor kostnad för kyrkogårdsförvaltningen. Även åtgärder som berör träd är en kostsam och invecklad process med många deltagande instanser.¹³

Enligt Wåger¹³ har församlingen efter uppmaningar från Uppsala stift utfärdat besparingar. Däremot berörs inte kyrkogårdsutskottet i alltför stor utsträckning. Kyrkogårdsförvaltningen har länge haft en jämn begravningsavgift och den ekonomiska situationen har varit överkomlig.¹³ Däremot belyser Wåger att de ekonomiska resurserna töms vid utförande av åtgärder efter ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning. Ersättningen är dock av stor betydelse för att kyrkogårdsförvaltningen ska ha råd att utföra omfattande underhållsåtgärder för exempelvis murar.¹³

Kyrkoantikvarisk ersättning

Under hösten 2012 genomförde Bjerking AB på församlingens initiativ en konditionsbesiktning av samtliga kyrkobyggnader, klockstaplar och murar. Resultatet presenteras i *Lagunda församling – Inventering av exteriört underhållsbehov* (Dellbeck & Olof-Ors 2012). Förfarandet skedde enligt Dellbeck¹⁴ inför ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning för att åtgärda det eftersatta underhållet. Inventeringen utgick från nuvarande behov i jämförelse med vård- och underhållsplaner. Dellbeck¹⁴ menar dock att inventeringen av kyrkogårdsmurarna utfärdades relativt översiktligt på grund av tidsbrist. Vid inventeringen konstaterades ett stort underhållsbehov för bland annat Fröslunda och Biskopskulla (Dellbeck & Olof-Ors 2012, s. 3). I förslag över prioritering och tidsplanering anges att ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning bör ske för omläggning av Fröslundas kyrkogårdsmur samt ansökan för projektering av omläggning av Biskopskullas mur (Dellbeck & Olof-Ors 2012, s. 29).

¹² Ann-Mari Hagman ordförande Lagunda kyrkogårdsutskott, samtal den 8 april 2013

¹³ Göran Wåger ersättare Lagunda kyrkogårdsutskott, samtal den 8 april 2013

¹⁴ Johan Dellbeck byggnadsantikvarie Bjerking AB, telefonsamtal den 14 mars 2013

Enligt Jacobsson¹⁵ har förvaltningen ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning för omläggning av Fröslundas kyrkogårdsmur och projektering inför omläggning för fyra andra murar, något förvaltningen inte tidigare hunnit med. Kostnaden för Fröslundas mur beräknas enligt Jacobsson uppgå till 4,5 miljoner kronor. Om ansökan beviljas prioriteras Fröslunda. Jacobsson¹⁵ menar att åtgärderna beräknas vara klara efter fem år, varefter nya ansökningar kan göras.

Kyrkogårdsförvaltningen måste lita till att ersättningen beviljas, annars har förvaltningen inte råd att utföra åtgärderna.¹⁵ Om projekteringen inte beviljas ges inte heller ersättning till att utföra arbetet, vilket enligt Jacobsson innebär att åtgärderna inte kan genomföras. Detta skulle slutligen resultera i en omläggning av sammanlagt tio murar på en kostnad av 50 miljoner kronor.¹⁵

3.3.5 Vård- och underhållsplaner

Lagundas vård- och underhållsplaner, som används i samband med ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning (KAE), utfärdades år 2004 på initiativ av Uppsala stift i samverkan med Upplandsmuseet och andra externa konsulter med kunskap inom respektive område (Björck, Perotti, Antell, Wängelin, Forsman, Dellbeck & Bohlin 2004a, s. 3).

Planerna (Björck et al. 2004a, ss. 1-2) inleds med syfte och aktualitet, följt av nulägesbeskrivning och kulturhistorisk karakterisering. Den övergripande kyrkogårdsbeskrivningen omfattar gravvårdar, inhägnader, markutrustning och vegetation. Därefter ges en sammanställning av kyrkomiljöns förändringar, främst avseende kyrkobyggnaden. I nästa

steg redovisas inventering och noterade brister samt förslag till åtgärder vilka ämnar ligga till grund för kyrkogårdsförvaltningens underhållsplanering och budgetarbete (Björck et al. 2004a, ss. 1-2). Föreslagna åtgärder redovisas i tre olika nivåer:

I Akut

II Utföres inom tre år

III Åtgärden ingår i periodiskt underhåll, eller utföres i samband med annat arbete. (Björck et al. 2004a, s. 2)

I och II avser åtgärder av engångskaraktär. För prioritet III finns förslag till underhållsintervaller. För varje objekt redovisas även en kulturhistorisk kommentar inför ansökan om KAE (Björck et al. 2004a, ss. 1-2).

Vård- och underhållsplanerna (Björck et al. 2004a, s. 1) syftar till att fungera som underlag för en långsiktig planering av skötsel och underhåll med hänsyn till ekonomiska resurser, kulturhistoriska värden och kyrkomiljön som helhet. De ska även underlätta inför avvägning av kulturhistoriskt motiverade kostnader med utgångspunkt från respektive objekts funktion och utvecklingsmöjligheter (Björck et al. 2004a, ss. 1-2).

I planerna framhålls även att församlingen ska ha en aktuell vård- och underhållsplan. Kyrkorådet ska "minst en gång under mandattiden ta ställning till underhållsplanens aktualitet" (Björck et al. 2004a, s. 2). Utöver detta ska aktualitetskontroll ske årligen av församlingens revisor. Revidering kan ske i anslutning till församlingens inventering av kyrkliga inventarier, med sex års intervall. Dessutom bör planerna aktualitetskontrolleras vid Uppsala stifts visitationer, vart sjätte år (Björck et al. 2004a, s. 2).

¹⁵ Gustav Jacobsson präst och kyrkoherde Lagunda församling, telefonsamtal den 26 februari 2013

3.4 Samtal om vård- och underhållsplanerna

I följande sidor presenteras samtal med några av de personer som varit involverade i upprättandet av Lagundas vård- och underhållsplaner. Samtal med kyrkoingenjör Björn Björck ämnar ge en inblick i Uppsala stifts perspektiv på förvaltningsrelaterade frågor utifrån tillsyn, vård- och underhållsplanering samt kyrkoantikvarisk ersättning. Därefter redovisas samtal med byggnadsantikvarie Johan Dellbeck som utförde den kulturhistoriska karakteriseringen för Lagunda, med syfte att ge en insikt i värdebedömningen och hans reflektioner kring vård- och underhållsplaner i den praktiska förvaltningen. Slutligen presenteras landskapsarkitekt Monica Sandberg, konsult vid upprättandet av stiftets vård- och underhållsplaner, för att undersöka hennes syn på karakteriseringar, praktisk implementering samt rationaliserande skötsel.

3.4.1 Kyrkoingenjör Björck

Björck arbetar som kyrkoingenjör på Uppsala stift och ansvarar för bland annat rådgivning och fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen (Uppsala stift 2012, februari 10).

Vård- och underhållsplaner

Huvuddelen av Uppsala stifts kyrkogårdar är enligt Björck¹⁶ skyddade enligt kulturminneslagen. Samtliga av de skyddade begravningsplatserna har, med ett undantag, en vård- och underhållsplan. Stiftet har en roll i att vidmakthålla dessa. Björck ansvarar för upprättande av mallen till stiftets samtliga vård- och underhållsplaner, fränsett de första som Riksantikvarieämbetet ansvarade för. Enligt Björck har målsättningen med mallen varit ett systematiskt förhållningssätt. Björck¹⁶ var även initiativtagare till Lagundas vård- och underhållsplaner men framhåller att han i dag inte har någon insyn i huruvida planen är aktuell.

Kulturhistorisk karakterisering och kommentarer

För de första vård- och underhållsplanerna fanns, förutom den kulturhistoriska karakteriseringen, även en kulturhistorisk kommentar för varje enskilt element.¹⁶ Dessa finns även i Lagundas vård- och underhållsplaner. Kommentarererna kom i följande planer att avlägsnas eftersom det kan tolkas som att endast det kommenterade har ett kulturhistoriskt värde. Björck betonar att det istället är helheten som bör beaktas. En bedömning är enligt Björck subjektiv beroende på vem som utfört karakteriseringen och när. Han ställer sig frågande till karakteriseringar och menar att det ofta är otydligt hur de kulturhistoriska värdena har bedömts och definierats. Som alternativ föreslår Björck antikvariska konsekvensbeskrivningar, vilket stiftet har påbörjat. Genom att utreda konsekvenserna av en åtgärd och hur den påverkar ett visst objekt ges automatiskt svaret om varför objektet är värdefullt.¹⁶

Skötsel och underhåll

Stiftets 270 begravningsplatser innebär en alltför stor volym att utföra tillsyn på, något som istället sker via länsstyrelsen.¹⁶ Enligt Björck kan tillsynen te sig olika avseende omfattning och beror i många fall på om förvaltningen har ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning. Stiftet fokuserar istället på handläggning och sammanställning av ersättningen. Däremot belyser Björck att stiftet har tillsynsplikt gentemot församlingarna, något som kommer att öka från år 2014. Stiftet är däremot inte involverat i kyrkogårdsförvaltningarnas skötsel. Ansvaret ligger på respektive förvaltning som bör ha ett upprättat schema för skötselrutiner. Avseende begreppen skötsel och underhåll hänvisar Björck till respektive kyrkogårdschef som bör ha egna definitioner. Vad gäller rationalisering menar Björck att han ofta ser den så kallade budgetvarianten med gräsomgärdade gravstenar. Dock anger Björck¹⁶ att det inom stiftet finns många kyrkogårdar med ett stort antal häckar,

¹⁶ Björn Björck kyrkoingenjör Uppsala stift, Svenska kyrkan, telefonsamtal den 14 mars 2013

vilket visar på en variation. Förutom rationaliserande skötselåtgärder pekar Björck¹⁷ på att grindar i många fall försvinner permanent i anslutning till underlättande av snöröjning. Av kyrkogårdselement anser Björck¹⁷ att i synnerhet kyrkogårdsgrinden är en fascinerande skapelse som skiljer sig från kyrkogård till kyrkogård vad gäller utformning och arkitektur.

Kyrkoantikvarisk ersättning

Av underhållsåtgärder som stiftets kyrkogårdsförvaltningar vanligast ansöker om anger Björck¹⁷ kallmurar, det mest kostsammaste underhållet, 12 000 kr per längdmeter. Murproblematiken beror enligt Björck ofta på tjälskjutning och vegetationspåverkan. Arbetsskyddsbestämmelser, kunskap och tid påverkar möjligheten till kontinuerlig tillsyn och underhåll. Eftersom åtgärden är arbetsintensiv och ofta kräver lyftutrustning köps tjänsten in utifrån. Även omplantering på grund av almsjuka samt upprättande av trädvårdsplan återfinns inom ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning. Visserligen kan buskar och häckar slås ut av sjukdomar men Björck menar att detta befinner sig inom driftåtgärder. Dessutom är inte buxbom vanligt inom stiftet, vilket reducerar buxbomssjukans påföljder.¹⁷

Björck¹⁷ belyser även att funktionsrelaterade åtgärder inte är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning, som tillgänglighetsanpassning, förutom då konsultation har skett avseende kulturhistoriska värden. Dessutom menar Björck att det endast är huvudgången från kyrkogårdens grind till kyrkobyggnadens entré som är allmän plats och därmed behöver tillgängliggöras. Inte heller bör tillbakagång från bitumenbeläggning på grund av en stor underhållskostnad beviljas.¹⁷

¹⁷ Björn Björck kyrkoingenjör Uppsala stift, Svenska kyrkan, telefonsamtal den 14 mars 2013

¹⁸ Johan Dellbeck byggnadsantikvarie Bjerking AB, telefonsamtal den 14 mars 2013

3.4.2 Byggnadsantikvarie Dellbeck

Johan Dellbeck är i grunden konstvetare, arkitekturhistoriker och byggnadsantikvarie.

Kulturhistorisk karakterisering och kommentarer

Dellbeck¹⁸ ansvarade för utförandet av den kulturhistoriska karakteriseringen i Lagundas vård- och underhållsplaner. Han riktar huvudsakligen in sig på de stora strukturerna och det kulturhistoriska värdet avseende exempelvis trädkransar, murar, grindar, gravkvarter och gravvårdar med konstnärligt eller personhistoriskt värde. Dellbeck menar dock att de utfärdade planerna i Lagunda kan sägas vara en del av ett pilotprojekt inom stiftet och belyser att karakteriseringarna kom att bli mer utvecklade med tiden. De olika delarna i vård- och underhållsplanerna författades självständigt av respektive konsult och sammanställdes av Björck. Någon samverkan fanns inte vad gäller den kulturhistoriska karakteriseringen och de kulturhistoriska kommentarerna som andra konsulter definierade för specifika objekt.¹⁸

Vård- och underhållsplaner

Implementering av vård- och underhållsplaner i det praktiska förvaltningsarbetet beror enligt Dellbeck¹⁸ på vem som har ansvaret och hur förvaltningens anställda informeras. Att de inte alltid används kan bero på faktorer som tidsbrist eller ekonomi. Dessutom finns det inte alltid kunskap om hur materialet ska användas. Dellbeck¹⁸ menar även att det är svårt att hålla planerna levande.

3.4.3 Landskapsarkitekt Sandberg

Landskapsarkitekt Monica Sandberg var konsult vid upprättandet av Uppsala stifts vård- och underhållsplaner. Sandberg arbetade med frågor kring karakteriseringar, inventeringar och bedömningar.

Kulturhistorisk karakterisering och kommentarer

Sandberg¹⁹ upplever att objektspecifika kulturhistoriska kommentarer lätt blir fragmentariska. Det är enligt henne mer lämpligt att utgå från helheten och i den kulturhistoriska karakteriseringen hänvisa till de specifika objekten. Vad gäller antikvariskt hänsynstagande anser Sandberg att anläggningens utveckling och stildrag, vad som är välbevarat, unikt eller representativt, är viktigt att beakta. Av kyrkogårdarnas olika del-element i förhållande till helheten nämner hon murar, träd och häckar, gång- och kvarterssystem och gravvårdar. Gravvårdar kan relateras till helheten eftersom de är miljöbildare och visar olika stildrag som ofta överensstämmer med kyrkogårdens stil. Vad gäller tidslager menar Sandberg att utbyggnader oftast har olika karaktär och representativitet. I många fall speglar kyrkogårdens samtliga delar olika tidsepoker.¹⁹

Det finns enligt Sandberg¹⁹ en skillnad i karakteriseringarnas och bedömningarnas utförande beroende på varierande kunskap om kyrkogårdarnas gröna kulturarv. Sandberg menar att karakteriseringar ofta utförs av antikvarier vilka ofta inte har djupare kännedom om parkers och kyrkogårdars historiska utveckling. Det finns till exempel brister i kunskapen om gravplatsindelningens, planlösningarnas och vegetationsbehandlings inneboende samband och deras förändring över tid. I många fall finns det enligt Sandberg inte heller någon kunskap om 1900-talets olika tidsepoker och förmågan att se spår av tidslager tillkomna under 1900-talet, varför detta inte nämns i karakteriseringen.¹⁹

¹⁹ Monica Sandberg landskapsarkitekt Landskapsgruppen, telefonsamtal den 15 mars 2013

Vård- och underhållsplaner

Vad gäller implementering av vård- och underhållsplaner menar Sandberg att dessa oftast överlämnas utan ytterligare insyn i hur de nyttjas. Ibland blir de byrålådeprodukter som förvaltningen inte vet finns och därmed inte använder. Ibland blir de värdefulla arbetsinstrument i vården och förvaltandet av kyrkogården. De delar i vård- och underhållsplanen som är objektrelaterade används i större omfattning än den kulturhistoriska karakteriseringen. Denna är ofta inte tillräckligt konkret och revideras inte heller med tiden. Däremot är den av betydelse för myndigheter.¹⁹

Skötsel och underhåll

När det gäller gravkulturens bevarande berättar Sandberg¹⁹ att det historiskt sett varit stenramar och infattningshäckar som först tagits bort till följd av skötselrationaliseringar. Gravvårdar har fått stå kvar i högre utsträckning. Då allt fler förvaltningar numera aktivt söker gravrättsinnehavare och det på sistone har börjat ställas högre krav på säker montering av gravvårdar väljer många gravrättsinnehavare att aktivt lämna tillbaka graven. Det får till följd att fler gravvårdar röjs. Finns det då ingen kulturvärdesbedömning av gravvårdarna riskerar även värdefulla gravvårdar att försvinna från sina platser. Vad gäller pågående successiva förändringar belyser Sandberg en problematik kring kyrkogårdarnas omgärdning av murar, grindar och trädkransar. Murarna förfaller i brist på kontinuerligt underhåll, trädkransar är ofta fragmentariska och grindar tas i många fall bort. Andra vanliga förändringar är gångar som asfalteras och borttagning av gravvårdar. Murar bör ses över i ett tidigt skede genom årliga insatser för att förhindra ett eftersatt underhåll. Vid upprustning bör utförandet ske med en känsla för att ge muren en levande karaktär. Patinan återkommer med tiden. Slutligen framhåller Sandberg¹⁹ betydelsen av kyrkogårdsträdgården som uppkom under 1800-talet, med gröna element som skapar struktur och skönhet, och menar att vi även i dagens kyrkogårdar verkar i samma tradition.

3.5 Biskopskulla kyrkogård

Biskopskulla kyrka och kyrkogård omges av ett öppet åkerlandskap i randen av Örsundaåns dalgång, fem kilometer väster om Örsundsbro.

Enligt Sundquist (1987, ss. 3-6) tyder mycket på att kyrkomiljön varit den första som anlagts i Lagunda socken. Under 1100-talet ägde ärkebiskopen mark i kyrkans omgivning, vilket kom att prägla sockennamnet. Även kungen ägde mark i Biskopskulla och den närliggande gården Landsberga var kungsgård redan under 1300-talet (Sundquist 1987, ss. 3-6).

Kyrkobyggnaden härstammar främst från 1200-talet, men delar från 1100-talet har också påträffats (Sundquist 1987, ss. 3-6). Efter att kyrkan med tillhörande prästgård uppfördes blev Biskopskulla centrum för den kristna socknen.

3.5.1 Beskrivning av kyrkogården

Kyrkomiljön är lokaliserad i nära anslutning till landsvägen. Kyrkan är förlagd i traditionell väst-östlig riktning, förskjuten mot kyrkogårdens sydöstra del. Kyrkogården har en nästintill rektangulär form och omgärdas av en stenmur av obehandlad natursten med trädkrans som återkommer på ömse mursidor. Trädkransen löper inte fullständigt längs kyrkogårdens samtliga sidor och består delvis av hamlade askar, vilka senare har kompletterats med friväxande ekar och askar.

Kyrkogården har två entréer, den ena i sydöst och den andra i det nordvästra hörnet. Öppningarna markeras av svartmålade smidesgrindar vilka flankeras av tegelmurade grindstolpar försedda med koppartak.

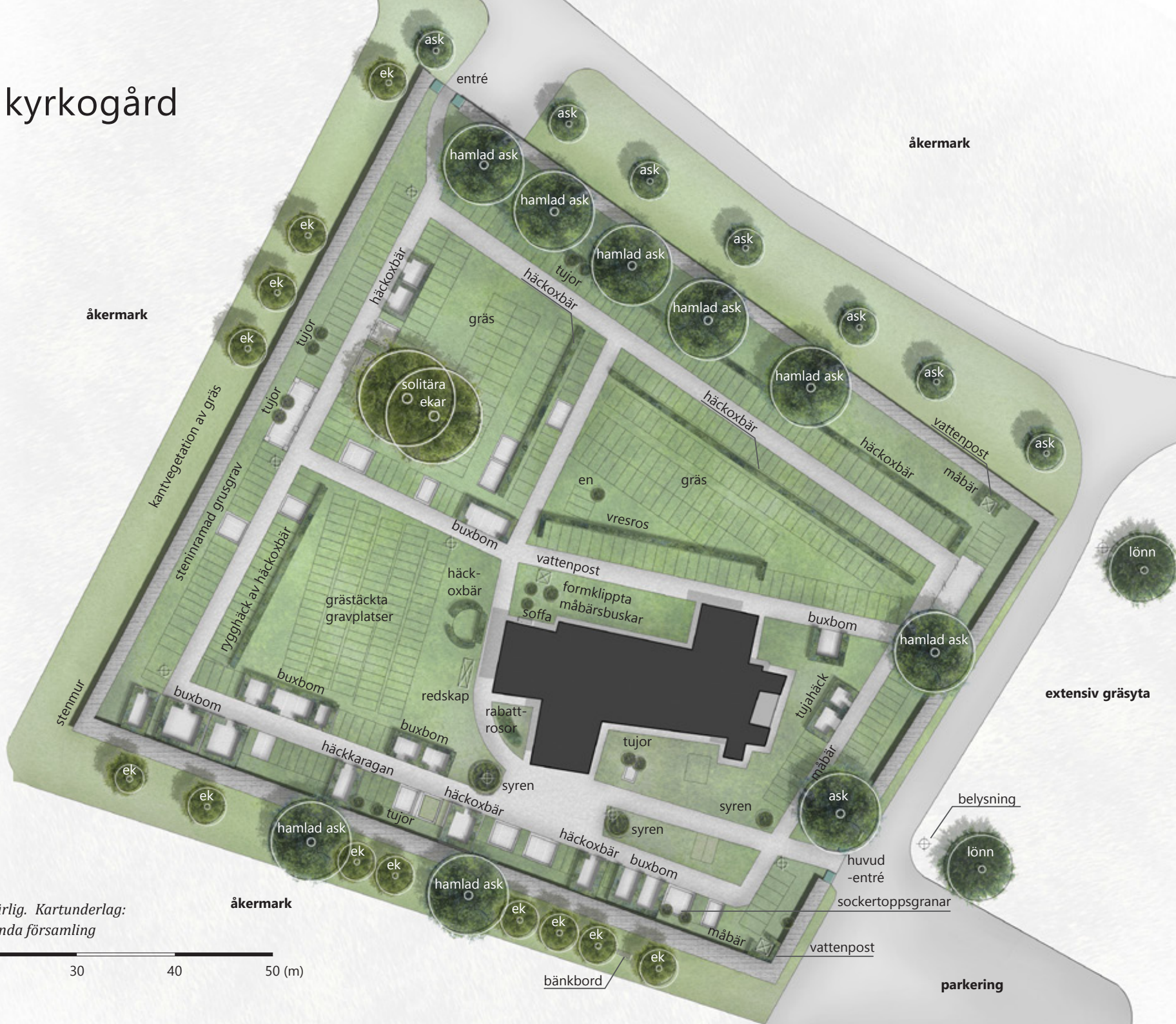

Figur 18. Utsikt mot söder. Biskopskulla kyrkogård med trädkrans år 1936.
Foto: Flygtrafik, AB. Ågare: Upplandsmuseet

Figur 19. Kyrkomiljön i Biskopskulla omges av ett öppet åkerlandskap.
Kartunderlag: ©Lantmäteriet, i2012/901

Biskopskulla kyrkogård - situationsplan

▲ *Figur 20. Skalan är ungefärlig. Kartunderlag: Björck et al. (2004a). ©Lagunda församling*

0 10 20 30 40 50 (m)

Gravkvarter och gravplatser

Kyrkogården kan sägas vara indelad i fyra grästäckta gravkvarter, av vilka tre är uppdelade i multipla rader av gravplatser. Kvarteren omgärdas av raka grusgångar och ges stöd av låga rygghäckar av formklippt häckoxbär samt en friväxande vresroshäck. Därutöver löper gravplatser även längs kyrkogårdsmuren samtliga sidor. Den södra delen har främst grustäckta och omgärdade av infattningshäckar eller stenramar. En gravplats i kyrkogårdens västra del omgärdas av granitstolpar med gjutjärnskedjor. I kyrkogårdens nordöstra del omgärdas en gravplats av ett svart smidesstaket. Kyrkogårdens gravar beskrivs i *Vård- och underhållsplan Biskopskulla kyrka Uppsala län* (Björck et al., 2004a, s. 5) vara "välbevarade exempel på den rikt varierande gravkulturen under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal". Förutom gravanordningarna belyses även förekomsten av trä- och smideskors (Björck et al., 2004a, s. 5).

Vegetation och utrustning

Förutom trädkransen finns ett antal vegetativa inslag på kyrkogården. Parvis planterade tujor och sockertoppsgranar flankerar vissa av gravplatserna. Två friväxande ekar dominerar kyrkogårdens nordvästra del och upplevs som en solitär enhet. Övriga häck-, rosplanteringar och solitärbuskar förekommer sparsamt. Tre friväxande syrener står i gräsyrtorna längs huvudgången vid kyrkogårdens och kyrkobyggnadens entré. Strax väster om kyrkan finns ett område med småskaliga inslag; tre formklippta måbärsbuskar och en vattenpost, en låg berså av häckoxbär och en rabattrosplantering ansluter till kyrkobyggnaden. Därutöver finns en taktäckt redskapsplats. Övriga vattenposter är lokaliserade intill kyrkogårdsmuren och omgärdas av formklippta måbärshäckar.

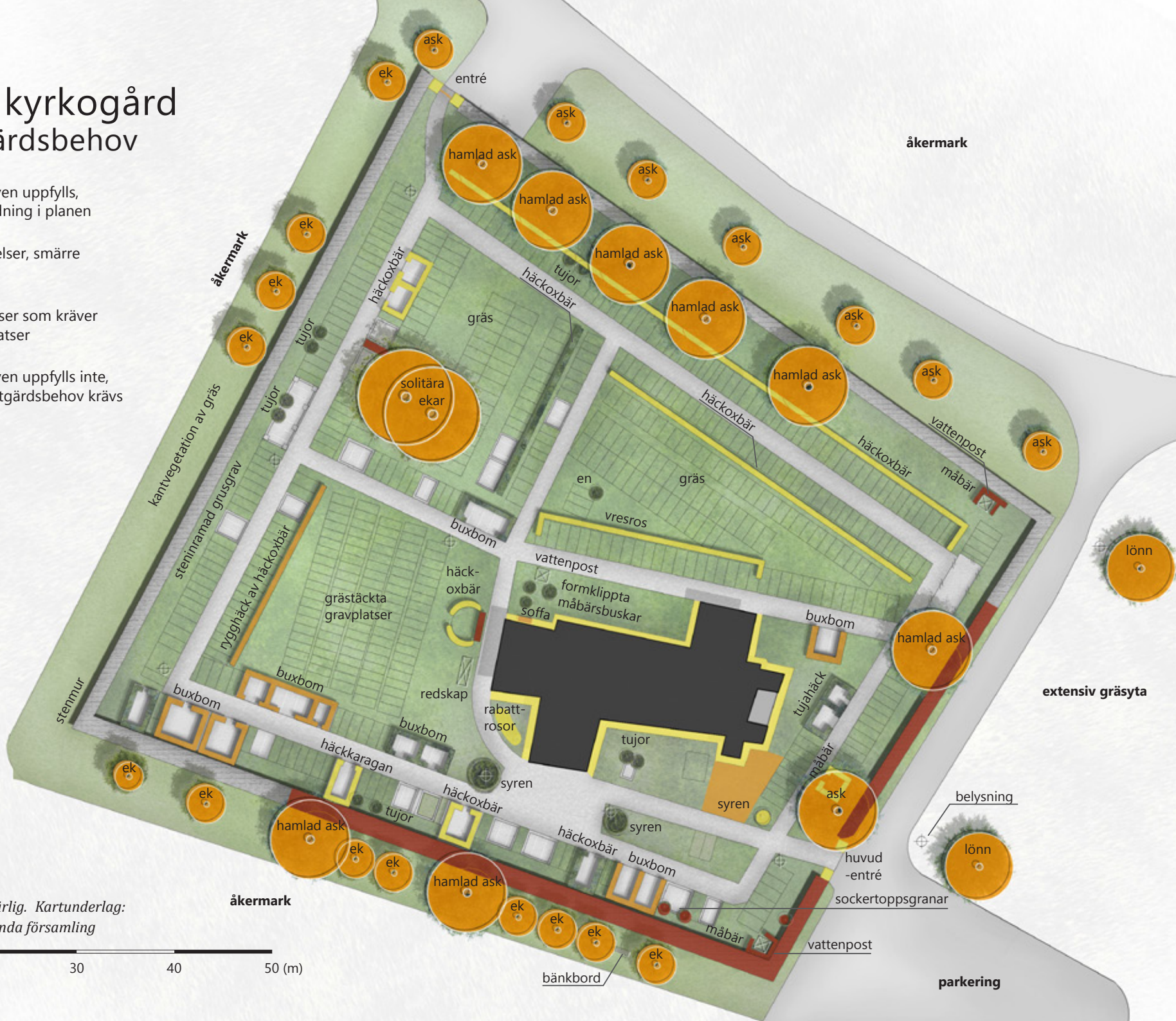
Figur 21. Huvudgången leder till kyrkobyggnadens entré och vidare ut mot kyrkogårdens gravkvarter.

Figur 22. Inblick från den nordvästra ingången intill trädkransens ålderdomliga askar. De två ekarna bildar en solitär enhet på de grästäckta gravarealerna.

Biskopskulla kyrkogård - plan över åtgärdsbehov

- Klass 1 Funktionskraven uppfylls, ingen färgkodning i planen
- Klass 2 Mindre avvikelser, smärre insatser krävs
- Klass 3 Större avvikelser som kräver underhållsinsatser
- Klass 4 Funktionskraven uppfylls inte, omfattande åtgärdsbehov krävs

Figur 23. Skalan är ungefärlig. Kartunderlag: Björck et al. (2004a). ©Lagunda församling

0 10 20 30 40 50 (m)

3.6 Inventering Biskopskulla

I följande sidor presenteras inventeringen som utförts i denna uppsats utifrån metodavsnittet på sidorna 15-16. Resultatet redovisas med inspiration från den struktur för en kyrkoanläggnings beståndsdelar med tillhörande funktionskrav som angivits i *Kyrkogårdshandboken med kvalitetsbeskrivningar 2012* (Sandell, 2012). I varje inledande stycke presenteras definitionen för respektive elementet samt de kulturhistoriska värden som redovisas i *Vård- och underhållsplan Biskopskulla kyrka Uppsala län* (Björck et al., 2004a). Detta åtföljs av de anmärkningar som i detta arbete noterats vid inventeringen av underhållsbehovet.

3.6.1 Vegetationsytor

Vegetationsytor avser bruksgräsmattor, park- och prydnadsträd, buskar och rabattrosor.

Bruksgräsmattor

Bruksgräsmattor omfattar alla gräsytor inom kyrkogården. I vård- och underhållsplanens kulturhistoriska kommentarer (Björck et al., 2004a, s. 70) anges att förekomsten av örter har ett miljövärde.

Samtliga ytor uppnår överlag funktionskravet. Gräsmattorna bedöms vara täta och sammanhängande utan mekaniska skador. Dock noterades en tendens till låg marknivå till angränsande grusgångar och otydlig kantskärning. Sydöst om kyrkobyggnaden påträffades ojämnheter i markytan. Visst inslag av mossor finns norr om kyrkobyggnaden. I kyrkogårdens nordvästra del löper gräsytan mellan två av gravplatsernas stenramar. Denna del saknar delvis växtmaterial. Vid inventeringen noterades även en viss mängd grusmaterial i gräsyterna och gravplatsplanteringarna som en åtföljd av snöröjning.

Park- och prydnadsträd

Park- och prydnadsträd avser kyrkogårdens trädkrans och solitära träd, både tuktade och friväxande. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 71) anges att kyrkogårdens trädkrans består av 15 gamla askar av låg hälsostatus och med inslag av luckor i den östra delen. Askarna anges ha en ålder av 100-200 år och är överlag hamlade. Trädkransen bedöms förstärka rumsligheten och har tillsammans med solitärträden betydelse för kyrkogårdens miljövärde (Björck et al., 2004a, s. 71).

I en antikvarisk kontrollrapport av Upplandsmuseet (2007, ss. 16-17) beskrivs att fem av trädkransens askar och tre solitärträd avlägsnats i samband med en renovering av en del av Biskopskullas kyrkogårdsmur. De gamla askarna beskrivs i rapporten ha gett upphov till murens skador och ur förvaltningssynpunkt bedömdes därmed ett behov av nedtagning.

Figur 24. Den ursprungliga trädkransen har till stor del avverkats och är i dag fragmentarisk.

Vid inventeringen observerades att nio av trädkransens gamla askar återstår, vilka under senare tid har kompletterats med ek och ask utanför kyrkogårdsmuren. De hamlade askarna uppvisar rötskador och bedöms inte åtgärdats med hamling inom de senaste 10 åren. Väster och söder om kyrkogårdsmuren har trädkransen kompletterats med ekar. Dessa uppvisar stora variationer men har i många fall svag tillväxt och har inte utvecklat en för arten optimal karaktär. De har dessutom ingen fri markyta intill stammen och har kvar trädstöden sedan etableringstiden. Överlag bedöms stora brister avseende underhållsåtgärder för samtliga träd i trädkransen vad gäller uppbyggnads- och underhållsbeskrining.

Av solitärträden fanns vid inventeringen två ekar, vilka fungerar som ett sammansatt solitärt inslag i kyrkogårdens öppna gravarealer. Dessa bedöms vara karaktäristiska för arten avseende kronutveckling.

Figur 25. Trädkransens askar har kompletterats med rader av ek och ask på murens utsida.

Buskar

Buskar avser friväxande och formklippta buskar samt häckar, inklusive gravplatser. Formklippta rygghäckar av häckoxbär dominerar gravarealerna. Vissa gravplatser kringgärdas av infattningshäckar av buxbom, häckoxbär eller häckkaragan. Somliga gravvårdar flankeras av tujor eller sockertoppsgranar och i ett fall har en planterats på gravplatsen. Tre friväxande syrener finns vid kyrkogårdens entré. Formklippta måbärshäckar omger två vattenposter intill kyrkogårdsmuren. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, ss. 71-73) anges kyrkogårdens infattningshäckar ge rumslighet och stöd till gravkvarteren. Särskilt buxbomshäckarnas stämningvärde uppmärksammas. Syrenerna vid kyrkobyggnadens entré bedöms ha ett miljövärde. Detta gäller även för gravplatstujorna som dock anges vara solitärträd.

Figur 26. Sockertoppsgranarna påvisar torka nertill och tar ansenligt utrymme.

Figur 27. Infattningshäck av buxbom med döda partier breder ut sig över en kulturgrav.

Figur 28. Rygghäck av häckoxbär uppvisar luckor och innehar inslag av gräs.

Huvuddelen av kyrkogårdens rygghäckar av häckoxbär avviker från funktionskrav avseende vitalitet, täthet och utseende. Anmärkningar avser svag tillväxt, gräsväxt i planteringsytan, flagnande bark, luckor samt icke fackmannamässigt utförd beskärning. Se figur 27 och 28. Vissa av rygghäckarna har beskurits horisontellt 50 cm ovan mark. Bersån av häckoxbär är av ojämn tillväxt och har fläkskador. Den friväxande vresroshäcken uppvisar gräsväxt och har inte föryngringsbeskurits.

Infattningshäckarna av buxbom i kyrkogårdens södra och sydvästra del motsvarar inte tillskrivet funktionskrav. De har en ojämn dimension och breder ut sig över gravplatserna. Dessutom har de en stor mängd döda partier. Brister noterades även avseende tillväxt och kondition hos övriga infattningshäckar.

Sockertoppsgranarna i kyrkogårdens sydöstra hörn har intorkade partier. Samtliga tujor bedöms upprätthålla funktionskraven vad gäller underhåll. Dock bör noteras att dessa har uppnått en ansenlig storlek. Inga anmärkningar avseende enen.

Inga brister noterades för de formklippta måbärsbuskarna vid kyrkobyggnaden. Solitärsyrenerna är av god kondition med karaktären beaktad. I anslutning till kyrkogårdens entré noterades dock mycket gräs i planteringsytan och syrenens grenar inkräktar på gångytan. Måbärs-häckarna kring vattenposterna är planterade tätt intill muren och bedöms vara av dålig kondition med svag tillväxt och föråldrat växtmaterial.

Rabattrosor

Strax sydväst om kyrkan finns en plantering med rabattrosor, vilka uppvisar svag tillväxt. Därutöver förekom vid inventeringen en stor mängd grus i planteringen på grund av snöröjning.

3.6.2 Markbeläggningar

Markbeläggningar avser kyrkogårdens grusytor, inklusive grusgravar och friser, samt den gravhäll som lagts ut mellan huvudentréns grindstolpar. Gravplatserna är huvudsakligen grästäckta men marktäckning av grus förekommer. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, ss. 70-71) anges inget kulturhistoriskt värde utöver att gångarna bör bibehålla en varm, rödbrun kulör. Grusgravarna söder och väster om kyrkan beskrivs vara kulturhistoriskt värdefulla (Björck et al., 2004a, s. 5).

Kyrkogårdens grusgångar är belagda med ett slitlager av stor fraktionsstorlek. Slitlagret är jämnt fördelat och mängden ogräs noterades vid inventeringen inte övergå en procent. Dock är slitlagret djupt, mer än två cm. Därutöver förekommer gräs i grusfrisen mot kyrkan. Grustäckta gravplatser förefaller även de vara överlag jämna och utan roto gräs. Den gravhäll som fungerar som markbeläggning vid kyrkogårdens entré är sprucken. Utöver detta noterades inga övriga anmärkningar.

3.6.3 Fast utrustning

Den fasta utrustningen avser stenmur, grindar, grindstolpar, belysningsstolpar, skyltar, parksoffor, redskapsplatser, vattenposter samt sopkärl.

Inhägnader

Kyrkogården omgärdas av en enligt vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 67) kallmurad skalmur av olika tillkomstår och karaktär. De äldsta delarna bedöms vara av medeltida härkomst.

Vid inventeringen var den västra samt en sektion av den södra murdelen omlagd. För dessa delar avses inga anmärkningar förutom att ett stort antal kilstenar använts vid omläggningen. Påbörjad kalvning samt tendens till kalvning noterades för den övriga södra samt östra delen av muren.

Markinventarier

Grindar och grindstolpar tillräknas kyrkogårdens inventarier, tillsammans med skyltning, belysning och bänkar. De svartmålade smidesgrindarna och murade grindstolpar av tegel med plåtavtäckning bedöms enligt vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 68) vara sentida.

Samtliga grindstolpar uppfyller funktionskraven vad gäller tegel och fogar, dock inte avseende rengöring. Inga anmärkningar noterades för grinden vid kyrkogårdens entré. Kyrkogårdens nordvästra grind har visst färgbortfall och framför dess grindstolpar noterades två sopkärl. Inga anmärkningar observerades avseende belysningsstolpar och skyltning. Parksoffan nordväst om kyrkan har inte underhållits alls.

Figur 29. En sektion av kyrkogårdsmurens södra del har inte lagts om och uppvisar kalvning.

3.6.4 Sammanfattning inventering

Här följer en sammanfattning av det inventerade underhållsbehovet för Biskopskullas vegetationsytor, markbeläggningar och fasta utrustning.

Vegetationsytor

Bruksgräsmattorna uppnår överlag funktionskravet. Anmärkningar avser främst ojämna marknivåer, inslag av mossor och avsaknad av växtmaterial. För park- och prydnadsträden noterades att trädkransens gamla askar inte har återhamlats efter senaste beskärning och uppvisar röttskador. Frånvaro av etableringsskötsel och uppbyggnadsbeskärning observerades hos trädkransens ekar. Av buskarna avviker främst rygghäckarna i de öppna gräsarealerna samt infattningshäckarna kring gravplatserna från funktionskraven. Dessa uppvisar ett eftersatt underhåll avseende komplettering och utbyte av dött växtmaterial samt brister i skötsel och underhållsåtgärder. För rabattrosorna noterades främst svag tillväxt.

Markbeläggningar

För huvuddelen av kyrkogårdens markbeläggningar observerades inga avvikelser. De främsta anmärkningarna berör grusgångarnas fraktionsstorlek och djup samt förekomst av gräs i grusfrisen mot kyrkobyggnaden. I övrigt noterades att gravhällen vid kyrkogårdens entré är sprucken.

Fast utrustning

Stenmuren uppvisar en variation i underhåll. Anmärkningsvärda noteringar berör förekomst av kalvning för vissa delar, främst i sydöst. Av markinventarierna påträffades eftersatt underhåll främst för parksoffan nordväst om kyrkobyggnaden. I övrigt observerades avsaknad av rengöring av grindstolpar samt ommålning för huvudgrinden.

Figur 30. Bruksgräsmattan har tillåtit breda ut sig över grusfrisen runt kyrkobyggnaden.

3.7 Analys Biskopskulla

Följande sidor inleds med en presentation av kulturhistoriska värden utifrån vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a). Därefter följer detta arbetets övergripande bedömning av kulturhistoriska värden utifrån upplevelsevärden, kunskapsvärden och upplevelsevärden. Detta åtföljs av en konsekvensanalys av underhållet avseende kopplingen mellan noterade avvikelser i inventeringen och kulturhistoriska värden samt övergripande förslag till åtgärder.

3.7.1 Värden enligt vård- och underhållsplanen

I karaktärsbeskrivningen skildras kyrkogårdens strukturer översiktligt. Enligt den kulturhistoriska karakteristiken och bedömningen (Björck et al., 2004a, s. 5) är kyrkogården "ett representativt exempel på en mindre landsortskyrkogård". Enligt Unnerbäck (2002, s. 9) är representativitet ett förstärkande motiv med koppling till huvudsakligen angivna värden. Däremot har representativitet stor betydelse för den sammanfattande bedömningen och utgör förutsättningarna för förvaltning och bevarande av det som är utmärkande för anläggningen (Unnerbäck 2002, s. 19).

I bedömningen (Björck et al., 2004a, s. 5) anges endast begravningskicket vara av betydelse för representativiteten. Gravskicket beskrivs vara väl bevarat och härstammar från 1800- och 1900-talet (Björck et al., 2004a, s. 5). Särskilt grusgravarna lyfts fram. De bedöms vara väl sammanhållna och "av särskilt kulturhistoriskt intresse" (Björck et al., 2004a, s. 5). På vilket sätt grusgravarna berikar kyrkomiljön och vilket värde de har förtydligas inte. Inte heller beskrivs konkret hur dessa kan tas tillvara genom förvaltning och hur det praktiska förhållningssättet bör se ut.

De kulturhistoriska kommentarerna (Björck et al., 2004a, ss. 68-73) är inte kopplade till karakteriseringen men värderar och beskriver enskilda element. Vad gäller gravskicket hänvisas till det dåvarande pastoratets utförda inventering. Askarna i trädkransen och solitärträden anges enligt kommentarerna ha ett miljövärde och ger rumslighet till kyrkomiljön. Även häckarna anges bidra till rumsligheten. Kyrkogårdsmuren beskrivs vara av olika karaktär och ålder men dess betydelse för anläggningen nämns inte. Syrenerna beskrivs ha ett miljövärde och buxbomshäckarna har ett stämningvärde. Utöver detta nämns gångytornas rödaktiga kulör (Björck et al., 2004a, ss. 68-73).

Enligt Unnerbäck (2002, ss. 21, 82) är miljövärde en del av upplevelsevärdet och kan vara sammankopplat med arkitektur eller socialhistoria. Värdet kan förstärkas av förekomsten av representativitet. Vidare kan miljövärdet appliceras på enskilda elementet som inte har något väsentligt värde i sig men är av stor betydelse för upplevelsen av helheten.

3.7.2 Bedömning av kulturhistoriska värden

För att komplettera vård- och underhållsplanens kulturhistoriska karakterisering och kulturhistoriska kommentarer gjordes i detta arbete en fristående bedömning av kulturhistoriska värden utifrån upplevelsevärden, kunskapsvärden och bruksvärden. Värdebedömningen har utförts i enlighet med uppsatsens inledande metodavsnitt.

Upplevelsevärden

Utifrån 4 kap. kulturminneslagen kan kyrkogårdens ålder sägas vara ett enskilt värde för bevarande. Kyrkomiljön är utifrån sin lokalisering till synes exponerat i det flacka åkerlandskapet och fungerar som ett

landmärke. Kyrkobyggnaden och trädkransen dominerar blickfånget och bildar tillsammans med muren en nod i det omkringliggande vägnätet. Kyrkogårdsmuren omsluter kyrkogården i den öppna omgivningen.

Samspelet mellan vegetation, hårdgjorda material och markbeläggning bidrar till kyrkogårdens karaktär. De inhemska lövträden i trädkransen speglar den natur som finns i anslutning till dalgångens skogbeklädda moränhöjder. Trädkransen kan även ursprungligen ha gett uttryck för en arkitektonisk helhet. De föråldrade askarna i trädkransen visar spår av en rumslig inramning och avgränsning som förstärker kyrkogårdsmurens funktion. Det bör dock hållas i åtanke att askarna inte alltid har hamlats, se figur 32. Det solitära ekparet kompletterar förlusten av trädkransen med sitt uttrycksfulla grenverk och sin rumslighet.

Även många av gravanordningarna har estetiska kvaliteter och bidrar till helhetsupplevelsen. Enskilda gravvårdar, till viss del kyrkogårdsmuren och de gamla askarna i trädkransen har även viss patina. De ursprungligt strikta infattningshäckarna skapar rumslighet och stöd till de annars öppna ytorna. Solitärbuskarna och de städsegröna element som flankerar gravplatserna fungerar som karaktärsgivande accentväxter.

Kunskapsvärden

För att utreda Biskopskulla kyrkogårds samtliga kunskapsvärden bör en utförlig undersökning av arkiv- och kartmaterial genomföras. Ett antal slutsatser kan dock dras utifrån arbetets teoretiska underlag avseende kulturhistoriska värden och fallstudien. Kyrkogården har ett perifert läge i förhållande till det närliggande samhället Örsundsbro men påvisar Biskopskullas historiska betydelse som sockencentrum och dess närhet till kungsgården. Kyrkogården berättar genom sitt läge också en historia om religiös förankring samt lokala traditioner av bruk och seder.

Figur 31. Biskopskulla kyrkogård 1925. Den övergripande strukturen är generellt bevarad. Signerad: J.K.E. Ägare: Biskopskulla kyrkoarkiv, Landsarkivet i Uppsala. Bilden är roterad 180 grader.

Anläggningen är ingen arkitekturhistorisk höjdpunkt men speglar ett samtida förhållningssätt avseende nyttjande och förvaltning. Gångsystem, struktur och gravplatser har formats av sin tids ideal. Som exempel ger kyrkogårdsmuren uttryck för ett byggnadstekniskt förfarande. Utifrån figur 31 kan bedömas att kyrkogården, förutom solitärträd och trädkrans, har samma övergripande utformning som år 1925. Dock förefaller många infattningar kring enskilda gravplatser ha försvunnit.

Figur 32. Askarna på Biskopskulla har inte alltid varit hamlade. Foto mot norr, årtal okänt. Fotograf: okänd. Ägare: Riksantikvarieämbetet.

Genom sin uppbyggnad och sitt växtmaterial förmedlar Biskopskulla hur människorna i landsbygdssocknen nyttjat kyrkogården. Val av art, placering och behandling av träden i trädkransen skildrar dessutom en variation av förhållningssätt genom tiderna. Komplettering av ek istället för ask påvisar ett skede av förändring som delvis kan ha utfallit på grund av askskottssjukans utbredning och påverkan.

I *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* (Centrala Gravvårdskommittén 2007, s. 12) beskrivs kulturhistoriska värden avseende gravanordningar och gravvårdar. Utifrån handboken kan Biskopskulla sägas ha ålderdomliga gravvårdar av unik och lokal karaktär vad gäller material, utformning och inskriptioner. Enskilda, äldre gravvårdar visar även på ett konstnärligt värde genom hantverksmässig utformning. Som exempel finns träkors och en stubbe. Ur konstruktionsperspektiv finns kedjor och gravvårdar av gjutjärn, gjutjärns- och smideskors samt smidesstaket. Förekomsten av gravar från 1800-talet fram till i dag påvisar ett kontinuerligt bruk. Individuella gravvårdar berättar även om för bygden specifika yrken och vilka samhällsklasser som präglade socknen. Gravplatsinfattningar och planteringar ger även uttryck för en traditionsenlig utformning med skiftande karaktär och material. Grusgravar med häckinfattning och stenramar kontrasterar mot senare anlagda gravplatser som ges stöd av strikt linjerade rygghäckar.

Bruksvärden

Kyrkogården nyttjas vid kyrkliga förrättningar inom Lagunda församling. Till Biskopskulla kommer även anhöriga kommer för att ta farväl och känna en viss samvaro med de som vilar på platsen. Dessutom finns en koppling till den lokala hembygdsföreningen och Biskopskullamuseet genom vandringar i kyrkomiljön. Dess betydelse för den historiska berättelsen

och lokala identiteten som skildras i samband med detta ger en samhörighet till den fysiska miljön. Därutöver finns en viss beständighet som knyter an till minnen och personliga berättelser. Utifrån sina kulturhistoriska värden har kyrkogården även betydelse för turismnäringen.

Sammanfattning av kulturhistoriska värden

Sammanfattningen bygger på min värdebedömning samt de värden i vård- och underhållsplanens kulturhistoriska karakteristik och bedömning samt de kulturhistoriska kommentarer som bedöms värdefulla att beakta inför åtgärds- och konsekvensanalysen.

Kyrkomiljöns koppling till Biskopskulla historia och bygdens identitet är en viktig utgångspunkt för ett bevarande.

Anläggningens uppbyggnad bidrar till dess representativitet som landsbygds kyrkogård. Kyrkogården har få inslag av strukturskapande vegetation varför uttrycket och samspelet mellan samtliga element har en stor betydelse för upplevelsevärdet.

Läget i det öppna landskapet gör att trädkransen och det solitära ekparet är av stor betydelse för upplevelsevärdet. De gamla askarna har även ett symbolvärde för det arkitektoniska uttryck som ursprungligen var tänkt mot omgivningen. De solitära ekarna, muren, och buskarna är karaktärsfulla inslag som bidrar till den rumsliga strukturen.

Infattade gravplatser och hantverksmässigt utformade gravvårdar är karakteristiska inslag och återspeglar ett skeende innan restriktioner och mångproducerade gravvårdar. Originellt utformade gravvårdar är av särskilt upplevelsemässigt värde i de öppna gräsyrtorna eftersom de medger en ökad detaljeringsgrad.

3.7.3 Åtgärds- och konsekvensanalys

I inventeringen noterades brister avseende underhåll, vilket kräver åtgärder inom samtliga nivåer. Följande sidor presenterar analysen av konsekvenser för respektive element på anläggningen utifrån avvikelser från funktionskrav, underhållets påverkan på kulturhistoriska värden samt övergripande förslag till åtgärdsalternativ.

Vegetationsytor

Enskilda beståndsdelar har tillsammans en stor roll för upplevelsen av Biskopskulla som representativ landsbygds kyrkogård. Underhållet är en viktig aspekt för att bevara vegetationens värden med hänsyn till detta.

Bruksgräsmattor

Bruksgräsmattorna är en bidragande del till samspelet på kyrkogården och lyfter fram övriga element. Örter har tillåtits breda ut sig i markytan och är en till synes positiv förekomst. Vid inventeringen noterades bruksgräsmattorna överlag uppfylla funktionskravet. Det befintliga underhållet bedöms inte påverka det kulturhistoriska värdet nämnvärt. Inslag av mossor norr om kyrkobyggnaden bedöms som acceptabelt.

Den yta mellan stenramarna i kyrkogårdens nordvästra del som saknar växtmaterial bedöms inte medföra en för anläggningens helhet bestående inverkan eftersom situationen inte är en frekvent förekomst på kyrkogården. Förslagsvis kan denna yta ersättas med hårdgjort markmaterial som ansluter till gångytan för att möjliggöra skötsel.

Renovering av gräsytan bör utföras i den del sydöst om kyrkobyggnaden som uppvisar ojämnheter. Situationen bedöms påverka det estetiska uttrycket som bidrar till upplevelsevärde. Bruksgräsmattornas otydliga kantskärning påverkar intrycket vad gäller omvårdnad av kyrkogården. Dessutom förloras en aspekt av det arkitektoniska uttryck som dessa ger gentemot de strikta gångarna. Gräsytor bör kantskäras, vilket bedöms vara en kontinuerlig skötselinsats.

Park- och prydnadsträd

Om det eftersatta underhållet förvärras eller om åtgärder inte sätts in för park- och prydnadsträden påverkas Biskopskullas kulturhistoriska värden. Trädkransen kan tillsammans med övriga element kopplas till representativiteten, vilket förstärker upplevelsevärde. Träden ämnar dominera blickfånget i förhållande till det öppna landskapet och övriga vegetativa inslag på kyrkogården. De gamla askarna består av lokala växtmaterial och symboliserar ett ursprungligt uttryck. Att ekar valts som kompletterande växtmaterial påvisar även hur samtida förutsättningar påverkat kyrkogårdens utformning.

Förhållningssätt till och behandling av trädkransen beror alltså av sin tid. Enligt figur 32 var de gamla askarna ursprungligen inte toppkapade. De arkitektoniska uttrycket är numera förlorat och patinavärdet ligger i betraktarens ögon. Ingreppen i trädkransens kronor medför ett uttryck som snarare beror av ett visst förfarande än ett karaktärsfullt åldrande. Askarna har stympats och lämnats till sitt öde varefter de kompletterats i olika omgångar. Med hänsyn till detta upplevs inte trädkransen som en linjär enhet. Att trädkransen inte ger uttryck av att vara en enhet beror på en intervallbaserad plantering av olika arter med variation i avstånd, placering, vitalitet och utveckling. Trädens placering och de omfattande luckorna minskar det arkitektoniska värdet och det eftersatta underhållet inverkar på det estetiska värdet.

Vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 78) anger att trädvård av arborist bör ske med tre till fem års intervall, något som kyrkogårdsförvaltningen belyser inte efterföljs. Förslagsvis bör en fullständig utredning av trädkransen utfärdas. Det finns i detta avseende många vägar att gå. Ett alternativ är att bevara trädkransen i nuvarande tillstånd. Den nuvarande artvariationen är gynnsam för att motverka bortfall av samtliga träd vid sjukdomsförlopp som askskottsjuka. Dessutom kan ekarna få stor betydelse som livsmiljö för diverse arter. Det eftersatta underhållet är däremot så omfattande att det är svårt att återupprätta de kulturhistoriska värdena.

Vid total förnyelse och ersättning av samtliga träd kan trädkransens inramning och linjering återskapas. Vid ett sådant tillståndspliktigt förfarande avlägsnas befintliga träd med förlust av innehavande kunskapsvärde och upplevelsevärde samt biologiska betydelse som följd. Dock kan ingreppet möjliggöra ett återskapande av det ursprungliga uttrycket. Vid ett sådant förfarande måste intervaller för underhållsinsatser ske mer frekvent för att motverka samma situation som observerades vid inventeringen.

Trädkransens luckor skapar förutsättningar för återplantering i sektioner, vilket bedöms särskilt lämpligt. Avstånden mellan befintliga träd medger ljusinsläpp och underlättar etablering. Askskottsjukans utbredning ger anledning till att inte införliva ytterligare askar inom den närmaste framtiden. Förekomsten av ek, både i trädkrans och som solitärträd gör att ek fortsättningsvis skulle kunna användas. Ett annat alternativ är lönn som finns i anslutning till kyrkogården. Vid återplantering i sektioner bör de gamla askarna behållas som kulturhistoriska betydelsebärare och ur biologiskt perspektiv. Den mänskliga påverkan som kontinuerligt präglar kyrkogården kan medge livsmiljöer för diverse arter i det öppna landskapet. Gamla, grova träd med eventuell förekomst av håligheter, som hamlade askar, har enligt Naturvårdsverket (2004, ss. 18-20) stort värde.

Vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 78) anger att askarna bör hamlas med fem till tio års mellanrum. De toppkapade grenarnas omkrets bedöms dock utifrån inventeringen medföra att framtida ingrepp blir omfattande med risk för stora sårytor som träden inte har möjlighet att valla igen. Förfarandet resulterar även i grenar med dålig infästning med säkerhetsrisker som påföljd. En fullständig utredning avseende återhamling är att föredra utifrån askarnas ålder och vitalitet, grenarnas grovlek samt askskottsjukans utbredning. Vid återhamling bör intervall för hamling ske mer regelbundet än vård- och underhållsplanens föreskrifter. Vissa av askarna kan efter sin livstid bevaras som trädruiner i sitt tillstånd som symbolvärde eller som högstubbar ur ett biologiskt perspektiv. Det är dock viktigt att askarna inte utgör en akut säkerhetsrisk.

Brister noterades även för befintliga ekar avseende uppbyggnadsbeskärning och etableringsskötsel. Detta inverkar negativt på kronutveckling och tillväxt och därmed upplevelsevärdet. Som exempel tillåts konkurrerande grenar och spetsiga grenvinklar med nedgång i vitalitet och karaktär som följd, vilket bör åtgärdas genom fackmannamässiga åtgärder. Vissa ekar har en utveckling som är bestående för karaktären om inte tillsyns- och underhållsinsatser utförs. Antalet ekar löper inte heller längs hela muren, vilket bör åtgärdas genom nyplantering. Enskilda trädets hälsostatus och utvecklingsmöjligheter bör bedömas för att avgöra ersättning.

Enligt Upplandsmuseet (2007, ss. 16-17) avlägsnades tre solitära träd i samband med restaurering av muren. Någon nyplantering har inte skett i detta avseende. I figur 32 syns en av solitärträden, vilken även kan noteras framför kyrkans entré på planen från 1925 (figur 31). Detta förfarande har påverkat rumslighet och estetiska upplevelseaspekter. Förslagsvis bör det utredas huruvida ytterligare solitärträd kan införas.

Figur 33. Fyra ekar utgör trädkransens västra sida.

Figur 34. Ek med obalanserad krona och krökt stam.

Buskar

Häckar är dynamiska och kräver ständig förnyelse. Kyrkogårdens få vegetativa inslag medför att deras existens är viktig att förhålla sig till. Underhållet är starkt kopplat till det estetiska uttrycket. Noterade underhållsbrister påverkar anläggningen i hög grad. Rygghäckarna påvisar 1900-talets gravplatsprinciper och ger stöd till gravvårdarna i de öppna gräsarealerna. Underhållet bedöms inverka främst på upplevelsevärdet och funktionen men är av tillfällig karaktär.

Buxbomshäckarna bedöms medföra ett stämningsvärde, som minskar i takt med inslag av dött växtmaterial. Infattningshäckarna uppvisar i detta avseende snarare förfall än patina. Häckarna påvisar även tiden innan gravplatsrestriktionernas införsel. Buxbomshäckarna frångår funktionskravet i den grad att inverkan är bestående om inte insatser görs inom en snar framtid. Om häckarna tillåts ytterligare utbredning kommer de att överta gravplatserna. Förslagsvis bör funktionskrav upprättas inför kyrkogårdsförvaltningens rutinmässiga åtgärdsförfaranden så att

Figur 35. Mot sydöst. Endast en av dessa infattningshäckar återstår i dag.
Foto och ägare: Evert Skirgård.

häckarna kan ges en strikt och inramande form. Om häckarna drabbats av buxbomssjuka och hälsostatusen gradvis försämras bör ersättning av annan art övervägas, något som är tillståndspliktigt. Vid förnyelse och ersättning av samtliga plantor påverkas helhetsupplevelsen tillfälligt. Ersättning av annan art gör att dessa element endast påverkas temporärt om autenticiteten inte beror av det specifika växtmaterialet. Utifrån figur 31 och 35 kan sägas att många av infattningshäckarna har försvunnit över åren, varför det ur bevarandesynpunkt är viktigt att tillvarata förekomst och ursprunglig karaktär inför fortsatt förvaltning.

Måbärshäckarna vid vattenposterna kräver förnyelse alternativt permanent borttagning. De växer tätt intill muren och fungerar inte som inramning med hänsyn till karaktär och kondition. Avsaknad av åtgärder leder till ytterligare nedgång i vitalitet och därmed uttryck och funktion.

Svagväxande växtmaterial i kyrkogårdens samtliga häckar, både rygg- och infattningshäckar samt bersån av häckoxbär, bör bytas ut om jordförbättring, beskärning och ogräsbekämpning inte medger att funktionskraven upprätthålls. Häckoxbär bedöms inte lämpa sig för tunga lerjordar. Ersättning med annan art är att föredra, förslagsvis bukettapel alternativt liguster. Komplettering av dött och skadat material bör i samtliga fall ske kontinuerligt, något som inte gjorts för noterade luckor.

Tujorna vid gravplatserna har nått en anseelig storlek men bör behållas utifrån sina värden som accentväxter, rumslig förstärkning samt koppling till samtida planteringstraditioner. Förslagsvis bör dock sockertoppsgranarna förnyas. Det intorkade växtmaterialet medför en avvikelse från funktionskravet i den omfattning att helhetsupplevelsen av kyrkogården påverkas i anslutning till entrén, något som successivt förvärras. Solitärsyrenerna skiljer sig från övrigt växtmaterial genom sitt trädgårdsuttryck. Förutom mindre skötselinsatser bör dessa förslagsvis ges en kontinuerlig skötsel som främjar nuvarande karaktär.

Rabattrosor

Svag tillväxt noterades för rabattrosorna, vilket inte bedöms ha stort inflytande på kulturhistoriska värden. Jordförbättring och årlig beskärning förespråkas för ett kultiverat intryck och ett tillfredsställande bidrag till kyrkogården. En stor mängd grus påvisades vid inventeringen, vilket även gäller för vissa av gravplatsplanteringarna. Detta förfarande bör motverkas genom att upprätta och förändra riktlinjer för placering av snöupplag.

Markbeläggningar

Gångarnas djupa och grova slitlager påverkar främst tillgängligheten, en fråga kyrkogårdsförvaltningen framhåver är aktuellt. De grustäckta gravplatserna bör bevaras och hållas i fortsatt gott skick. Gravhällen vid entrén är sprucken men kan utifrån upplevelsevärdet behållas om tillgängligheten beaktas. Grusfrisen intill kyrkan har stora mängder gräs eftersom gräsytan tillåtit breda ut sig. Förutom minskad fuktavledning

Figur 36. En gravhäll markerar entrén och förtydligar övergången till kyrkogården.

Figur 37. Röda grindstolpar i tegel kontrasterar mot muren.

och vattendränering ger situationen ett ovårdat uttryck och inverkar negativt på helhetsupplevelsen och kontrasten mellan byggnad och omgivning. Skötselinsatser föreslås för att motverka växtmaterialet.

Fast utrustning

För inventarierna uppdagades inget stort eftersatt underhåll vid inventeringen, förutom för stenmuren kring kyrkogården.

Inhägnader

Att muren inte ges kontinuerligt underhåll medför allt större ingrepp för att uppfylla funktionskraven. Dessutom påverkas anläggningen av de kalvande mursidornas uttryck vilka med tiden innebär ökade säkerhetsrisker och inverkan på upplevelsevärdet. Med hänsyn till den kostnad som angavs för helomläggning av samtliga murar bör dessa delar restaureras. Åtgärderna kan påverka murens karaktär och patina. Det är dock av stor vikt att restaurering sker med hänsyn till murens ursprungliga uttryck.

Markinventarier

Grindstolparna är viktiga som entrébildare. Den tegelfärgade kulören kontrasterar mot muren och bidrar till ett karaktärsfullt inslag. Inga större anmärkningar noterades vid inventeringen, dock krävs rengöring. Sopkärnen framför grindstolparna i den nordvästra entrén bör flyttas för att grindstolparna ska komma till sin rätt. Grinden i denna del bör rengöras och ommålas. Parksoffan nordväst om kyrkan uppvisar ett stort underhållsbehov och bör ersättas. Avsaknad av insatser för samtliga element medför stora konsekvenser för anläggningen, vilket beror på det stora antalet beståndsdelar som tillsammans har betydelse för helheten.

Sammanfattning åtgärds- och konsekvensanalys

Här följer en övergripande sammanfattning av den genomförda konsekvens- och åtgärdsanalysen för Biskopskulla kyrkogård.

Vegetationsytor

Bruksgräsmattorna motsvarar överlag funktionskravet. Underhållet påverkar inte det kulturhistoriska värdet nämnvärt. Ojämnheter och otydlig kantskärning minskar dock upplevelsevärdet och bör åtgärdas.

Trädkransen har betydelse för arkitektur, rumslighet och estetik, vilket påverkas av det eftersatta underhållet. En fullständig utredning av trädkransen förespråkas. Bevaras den i sitt nuvarande skick påverkas upplevelsevärdet till den grad att inverkan är bestående. Förnyas hela trädkransen återskapas ursprungligt uttryck med förlust av innehavande värden som följd. Det tredje alternativet avser sektionsplantering, vilket bedöms vara lämpligt. De gamla askarna är, trots avsaknad av patina och arkitektur, betydelsebärare för anläggningen. Vid sektionsplantering bör askar som inte utgör en akut säkerhetsrisk behållas. Utredning avseende återhamling förespråkas. Vid ett sådant förfarande bör intervall för hamling ske mer regelbundet än vad som angivits i vård- och underhållsplanen.

Avsaknad av skötsel och underhåll för trädkransens ekar inverkar negativt på vitalitet och kronarkitektur. Förslagsvis bör en individuell utredning av enskilda träds hälsostatus och utvecklingsmöjligheter göras. Med hänsyn till avlägsnande av tidigare solitärträd på kyrkogården med förlust av rumslighet som åtföljd bör även ytterligare solitärträd återinföras.

Huvuddelen av infattnings- och rygghäckarna har ett eftersatt underhåll. Förfarandet påverkar kulturhistoriska värden men är av tillfällig karaktär om åtgärder sätts in. För buxbomshäckarna förespråkas underhåll i

form av komplettering. Dessutom bör funktionskrav upprättas avseende dimensionering. Ersättning av annan art bör övervägas om de drabbats av buxbomssjuka. Även för rygghäckarna bör funktionskrav upprättas, samt skötselinsatser och underhållsinsatser genom komplettering. Måbärshäckarna vid vattenposterna bör förnyas eller avlägsnas helt med hänsyn till det föråldrade växtmaterialet som inverkar på funktion och estetik. Sockertoppsgranarna kräver förnyelse utifrån det intorkade växtmaterialet och deras placering i anslutning till kyrkogårdens entré.

Rabattrosornas tillstånd har ingen långsiktig inverkan på anläggningen. Däremot bör skötselinsatser medges. Förändring av riktlinjer för snöupplag bör ske för att motverka uppkomsten av grusmaterial i planteringsytan.

Markbeläggningar

Grusfrisen intill kyrkobyggnaden ger ett ovårdat intryck och minskar kontrasten mellan kyrka och kyrkogård. Önskat växtmaterial bör tas bort. Inga större anmärkningar bedöms för kyrkogårdens grusgångar, däremot bör tillgänglighetsaspekter beaktas. Gravhällen vid kyrkogårdens entré bidrar till upplevelsevärdet och bör behållas. Upprättning förespråkas.

Fast utrustning

Murens eftersatta underhåll medför stor inverkan på upplevelsen av anläggningen. Avsaknad av åtgärder leder till allt större ingrepp och ekonomiska kostnader. Restaurering bör utföras.

För grindar och grindstolpar noterades rengöring och målning. Ersättning bör ske av parksoffan strax intill kyrkobyggnaden. Markinventarierna bidrar tillsammans till upplevelsevärdet. Insatser är angeläget för att inte påverka anläggningen som helhet.

3.8 Fröslunda kyrkogård

Fröslunda kyrka och kyrkogård är belägen vid Fröslunda by, 1,5 kilometer sydväst om Örsundsbro, på en plats som enligt Andersson (1982, ss. 3-10) en gång varit en fornnordisk offerlund tillägnad fruktbarhetsguden Frö. Andersson skildrar kyrkomiljön och dess omgivning:

Kyrkan ligger i en backslutning, skyddad av lövskog i norr och öster, och kyrkogården, som har sin gamla bogårdsmur i behåll, en gång torvtäckt, skjuter med syd- och västermuren i vinkel ut i de omgivande sädesfälten - som stäven i ett skepp. Blickfältet öppnar sig mot ett kuperat slättlandskap med träddungar och skogshorisont. Utmed bogårdsmuren växer en jämn rad av resliga askar, omväxlande med en och annan lönn, planterade under senare delen av 1700-talet. (Andersson 1982, s. 3)

Att trädkransens delvis består av lövträd som härstammar från 1700-talet framkommer dock inte i *Vård- och underhållsplan Fröslunda kyrka* (Björck et al., 2004b s. 82), i vilken åldern beskrivs vara mellan 50-150 år.

Kyrkan uppfördes enligt Andersson (1982, ss. 5-10) under 1400-talet. På grund av dess sentida härkomst och dokumentation om ärkebiskopsvisitation redan under 1300-talets början har den troligtvis ersatt en tidigare kyrka. Marken där kyrkan kom att uppföras var problematisk och medförde både sättningar och sprickor i kyrkobyggnaden. Under 1800-talet var kyrkan i så dåligt skick att den dåvarande kyrkoherden yttrat sig om nedläggning med uppmaning om hänvisning till Biskopskulla kyrka. Församlingen röstade enhälligt mot förslaget varefter kyrkan restaurerades och tillsammans med kyrkogården kom att behållas fram till i dag (Andersson 1982, ss. 5-10).

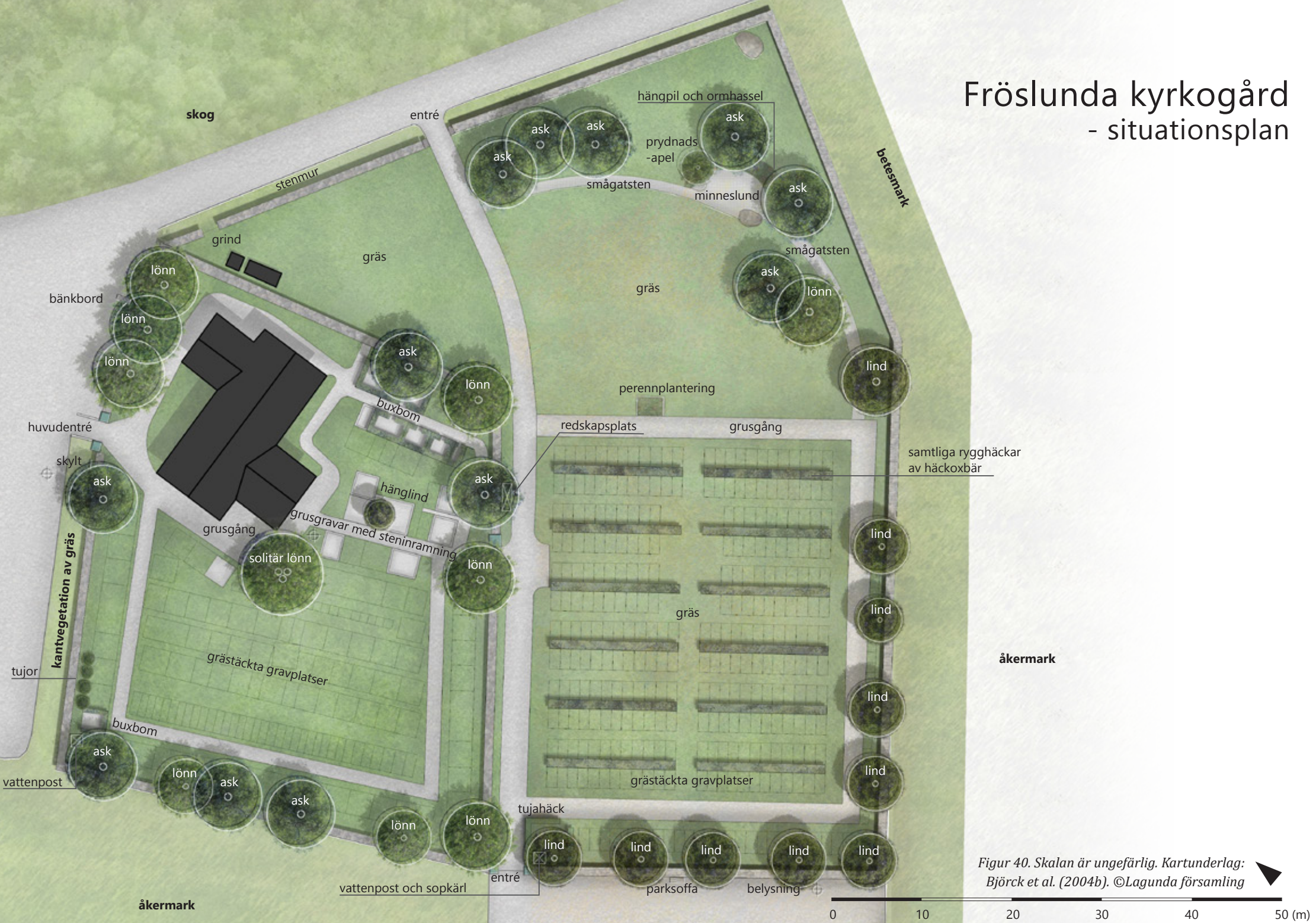

Figur 38. Mot öst. Fröslunda år 1936. Foto: Flygtrafik, AB. Ägare: Upplandsmuseet

Figur 39. Fröslunda, i randen mellan jordbrukslandskap och skog. Kartunderlag: ©Lantmäteriet, i2012/901

Figur 40. Skalan är ungefärlig. Kartunderlag: Björck et al. (2004b). ©Lagunda församling

3.8.1 Beskrivning av kyrkogården

Huvudentrén i nordväst ansluter till kyrkogårdens äldre del, omgärdad av en stenmur och en trädkrans av ask och lönn. Huvudentrén markeras av vitputsade grindstolpar med stjärnprydd kopparhuv. Liknande korsprydda grindstolpar ansluter till den nyare kyrkogårdsdelen som enligt vård- och underhållsplanens bildbilaga (Björck et al., 2004b) anlades år 1971. Även denna del inhägnas av en stenmur med varierad tillkomsttid och en rad av lindar mot det öppna landskapet i söder. Dessa har planterats kring år 1980 (Björck et al., 2004b s. 82). Till den nyare delen finns tre ytterligare öppningar. Samtliga grindar är enkelt utformade av svartmålat gjutjärn. I den nordöstra delen finns en minneslund, inramad av friväxande lövträd.

Gravkvarter och gravplatser

Den äldre kyrkogårdsdelen är indelad i två kvarter, vilka omgärdas av grusgångar. Det norra kvarteret domineras av buxbomsinfattade och steninramade grusgravar från 1900-talets början (Björck et al., 2004b s. 5). Det södra kvarteret är huvudsakligen grästäckt med gravplatser utan yttre avgränsning. Gravplatser finns även på insidan av kyrkogårdsmuren.

Den nyare delen av kyrkogården domineras av ett stort gräsbeklätt, i huvudsak obrukat, gravkvarter med tolv rygghäckar av häckoxbär. I nordöst finns en minneslund, markerad av smågatsten och en prydnadsplantering. Grästäckta gravplatser förekommer även på insidan om den södra och östra delen av muren.

Vegetation och utrustning

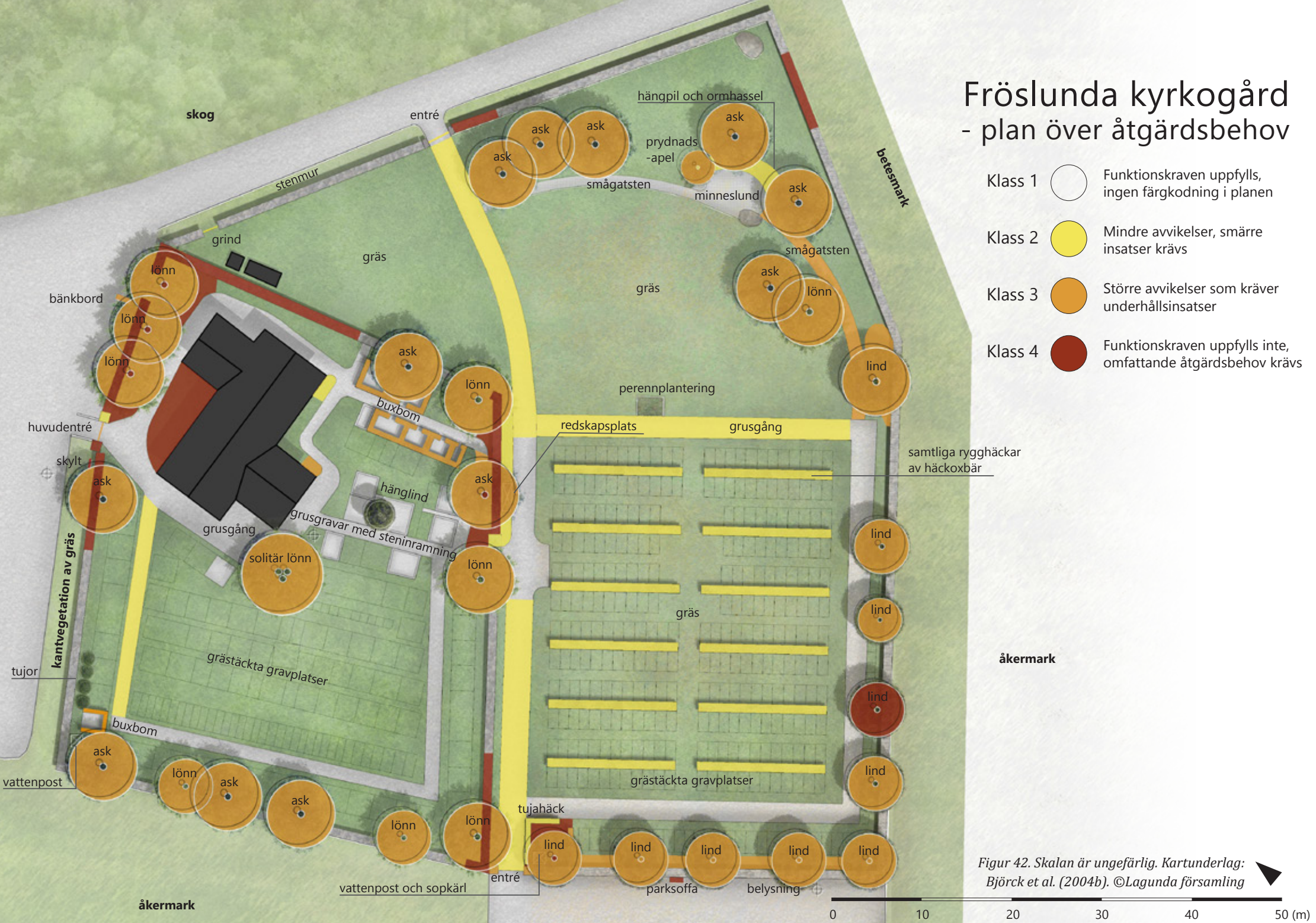
Utöver de träd som ramar in kyrkogården finns få vegetativa inslag. Intill kyrkobyggnadens entré står en flerstammig solitär lönn. Tre av gravplatserna innanför den äldre kyrkogårdsmuren pryds av tujor på vardera sidan om gravvården. Vid övergången mellan den äldre och nyare kyrkogårdsdelen finns en taktäckt redskapsplats. Planteringen vid minneslundens är barktäckt och pryds av hängpil, ormhassel och en prydnadsapel. Norr om det gräsklädda gravkvarteret med rygghäckar av häckoxbär finns en perennplantering. En vattenpost- och sopkärlsplats i anslutning till den södra entrén omgärdas en formklippt tujahäck.

Figur 41. Intill kyrkoentrén inramas äldre grusgravar av stenskanter eller buxbomshäckar.

Fröslunda kyrkogård - plan över åtgärdsbehov

- Klass 1 Funktionskraven uppfylls, ingen färgkodning i planen
- Klass 2 Mindre avvikelser, smärre insatser krävs
- Klass 3 Större avvikelser som kräver underhållsinsatser
- Klass 4 Funktionskraven uppfylls inte, omfattande åtgärdsbehov krävs

3.9 Inventering Fröslunda

I följande sidor redovisas inventeringen av Fröslunda, vilken utförts i enlighet med det inledande metodavsnittet. Inför varje objekt presenteras de kulturhistoriska värden som angivits i vård- och underhållsplanens kulturhistoriska karakterisering och kommentarer.

3.9.1 Vegetationsytor

Vegetationsytor avser kyrkogårdens samtliga bruksgräsmattor, park- och prydnadsträd samt buskar inklusive rygg- och infattningshäckar.

Bruksgräsmattor

Bruksgräsmattor avser kyrkogårdens samtliga gräsytor. I vård- och underhållsplanens kulturhistoriska kommentarer (Björck et al., 2004b, s. 81) beskrivs förekomsten av örter i gräsyterna ha ett miljövärde för anläggningen.

Vid inventeringen observerades kyrkogårdens bruksgräsmattor överlag motsvara funktionskraven. De är huvudsakligen sammanhängande, jämna och täta. Väster om kyrkan saknas dock växtmaterial helt på den skuggiga ytan som ansluter till murens insida. Viss torka och avsaknad av växtmaterial noterades på båda sidorna av muren mellan den nyare och äldre kyrkogårdsdelen. Samma situation observerades för den hårt packade och torra marken intill lindarna på insidan om den södra muren i den nyare kyrkogårdsdelen. Små mekaniska skador observerades även vid rännalarna av smågatsten som ansluter till stuprören på kyrkans östra sida. Vattenpost- och sopkärlsplatsen har gräs som markmaterial. Denna yta uppvisar slitage och uppnår inte funktionskraven av en tät och sammanhängande bruksgräsmatta.

Figur 43. I den skuggiga och torra gräsytan nordväst om kyrkan blottas jordytan.

Figur 44. Från minneslunden. Gräsytan bedöms var jämn, tät och sammanhängande.

Figur 45. Varierad kronutveckling och karaktär noterades för träden i den äldre delen av kyrkogården.

Park- och prydnadsträd

Park- och prydnadsträd avser kyrkogårdens samtliga träd, både trädkrans och solitärträd. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004b ss. 82-83) anges att den äldre kyrkogården omges av en trädkrans av totalt 16 lönnar och askar mellan 50-150 år. Kulturhistoriskt bedöms denna ha betydelse för kyrkogårdens rumslighet och innehåller ett stort miljövärde. De lindar som omger den nya kyrkogårdens södra del har enligt vård- och underhållsplanen låg hälsostatus överlag. Askarna intill minneslunden bedöms ha sitt ursprung i den på platsen tidigare hagmarken. Därutöver beskrivs den flerstammiga solitärlönnen strax söder om kyrkobyggnaden vara vacker (Björck et al., 2004b ss. 82-83).

Figur 46. Lind med lutande stam och konkurrerande grenar i den nyare delen.

Figur 47. Uppstammning och svag tillväxt hos en lind längs den södra muren.

Trädkransens askar står i nära anslutning till kyrkogårdsmuren. Utifrån vård- och underhållsplanen noterades vid inventeringen ett bortfall av två askar. Överlag bedöms brister avseende översyn av kyrkogårdens samtliga träd hälsostatus samt åtgärder vad gäller uppbyggnads- och underhållsbeskrifning. Vissa beskrifningar, troligtvis på grund av lågt sittande grenar i kronans nedre del nedre, är inte fackmannamässigt utförda. Dessutom förekommer stamskott och vissa träd påvisar stora ingrepp i kronan. Varierad tillväxt och kondition noterades för den nya kyrkogårdens delens lindar. Prydnadsapeln vid minneslunden uppvisar svag tillväxt och avsaknad av uppbyggnadsbeskrifning. Solitärlönnen vid kyrkobyggnadens entré uppvisar röta och är fixerad med stålstänger.

Buskar

Buskar avser friväxande och formklippta häckar samt minneslundens sammanhängande plantering. Den nyare delen av kyrkogården har tolv rygghäckar av häckoxbär. Dessa anges enligt vård- och underhållsplanen ha en klipphöjd på en meter (Björck et al., 2004b s. 84). I den äldre delen finns ett par formklippta samt friväxande tujor, vilka enligt vård- och underhållsplanen inte har kulturhistoriska värden (Björck et al., 2004b s. 84). De buxbomsinfattade gravplatserna är enligt den kulturhistoriska beskrivningen från 1900-talets början (Björck et al., 2004b s. 5).

Av de tolv rygghäckarna är tio friväxande. De friväxande häckarna har god kondition, är sammanhängande och har ett homogent utseende. De två södra häckarna har beskurits horisontellt 50 cm ovan mark och har inte en konisk form.

Infattningshäckarna av buxbom i den äldre kyrkogårdens nordöstra del är inte homogent dimensionerade och noteras vara ojämna i både bredd och höjd. Dessa breder även ut sig över gravplatserna. Synlig skadat och dött material samt omfattande gräsväxt observerades. En infattningshäck av buxbom i kyrkogårdens nordvästra del har luckor. För gravplatstujorna noterades inga anmärkningar avseende funktionskrav förutom att de uppnått ett anseeligt omfång.

Vid den nyare delens vatten- och avfallsplats finns en formklippt tujahäck. Denna bedöms som helhet vara homogen, av godkänd kondition och grentillväxt. Svag tillväxt noterades dock i anslutning till mur och lind. En planta uppvisar fläkning och vad som förefaller vara en mekanisk påkörningsskada. Vid minneslunden finns en prydnadsplantering med tre hängpilar och fyra ormhassel av varierad tillväxt. Den svagaste ormhasseln har en mekanisk skada, troligtvis på grund av betning. Rotskott noterades för en ormhassel. Av de tre hängpilarna växer två snett.

Figur 48. De två södra rygghäckarna har beskurits horisontellt till skillnad från övriga.

Figur 49. Infattningshäckarna av buxbom är överdimensionerade och ojämna.

3.9.2 Markbeläggningar

Markbeläggningar avser kyrkogårdens grusytor, grusgravar, den smågatsten som markerar minneslunden och rännalarna vid kyrkan. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004b s. 80) anges inget värde för gångarna, utöver att slitlagret bör vara av varm rödbrun kulör. Ett fåtal grusgravar finns i den äldre delen av kyrkogården, vilka enligt den kulturhistoriska bedömningen bör beaktas (Björck et al., 2004b ss. 4-5).

Vid inventeringen motsvarade grusgångarna överlag funktionskraven. Slitlagret är jämnt fördelat men djupt, mer än två cm. Ojämnheter och mer än en procent ogräs observerades hos vissa av den nyare delens gångar. Inga anmärkningar noterades för grusgravarna. Minneslundens södra smågatstensgång har ojämnheter, sättningar samt inslag av ogräs.

Figur 50. Vissa av den nyare delens grusgångar har inslag av ogräs och mossbeläggning.

Inga ytterligare anmärkningar registrerades för minneslunden. Två av rännalarna av smågatsten som ansluter till kyrkans stuprör motsvarar inte funktionskraven för avrinning då stenarna frångått ursprungligt läge.

3.9.3 Fast utrustning

Den fasta utrustningen avser stenmuren, grindar, grindstolpar, skyltar, belysningsstolpar, parksoffor, redskapsplatser samt vattenposter.

Inhägnader

Kyrkogårdens gråstensmur anges i vård- och underhållsplanen vara en del av kyrkogårdens traditionella utformning (Björck et al., 2004b s. 5).

Skillnad i karaktär och skick observerades för muren i den äldre och nyare delen. Nordväst om kyrkan noterades en sektion med inslag av murbruk, sedumväxter och rotagräs. Stensocklar har använts som inblandning i muren vid den norra grindstolpen intill kyrkogårdens huvudentré. Tydlig tendens till kalvning, lutande murpartier och utskjutande stenar observerades för flera delar av muren, främst i anslutning till den äldre kyrkogårdsdelen. Sly av druvfläder växer tätt intill muren i den nyare delens östra sida.

Markinventarier

Grindar, grindstolpar, belysningsstolpar, skyltar och parksoffor tillräknas kyrkogårdens inventarier. I vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004a, s. 78) anges att de grindstolpar som ansluter den nyare och äldre delen är ålderdomliga.

Grinden vid kyrkogårdsentrén motsvarar inte funktionskraven avseende rengöring och målning och den ena grindstolpen har spruckit. Rengöring avser även grindstolparna mot den nyare delen, där grinden saknas. Den nyare kyrkogårdsdelen södra grindstolpar har färgbortfall. Inga anmärkningar observerades för grinden. Granitgrindstolparna norr om den nyare delen uppfyller funktionskraven men grinden uppvisar rost. En liten grind ansluter till muren i norr, med anmärkning om rengöring.

Vid inventeringen noterades två sittplatser i direkt anslutning till muren utanför kyrkogården. Stort eftersatt underhåll noterades för parksoffan i sydöst. Bänkbordet vid huvudentrén har färgbortfall och vissa plankor avviker från sitt läge. En lavbevuxen skylt intill har inte underhållits.

Figur 51. Muren ansluter till huvudentréns ena grindstolpe genom brutna stensocklar.

3.9.4 Sammanfattning inventering

Här följer en sammanfattning av de främsta anmärkningarna för Fröslunda.

Vegetationsytor

Bruksgräsmattorna uppfyller överlag funktionskraven. Anmärkningar avser främst avsaknad av växtmaterial vid mur och kyrka. För samtliga park- och prydnadsträd noterades brister avseende uppbyggnads- och underhållsbeskärning. Lindarna uppvisade en variation i kondition och tillväxt. Solitärlönnen har rötskador. Trädkransens askar står i nära anslutning till muren. Två askar har avlägsnats sedan stiftets vård- och underhållsplan. Samtliga buxbomshäckar uppvisade avvikelser avseende dimensionering, beskärningsutförande och dött växtmaterial. För rygg- häckarna noterades en variation i beskärningsutförande. Tujahäcken vid vattenpost- och sopkärlsplatsen har svag tillväxt och mekaniska skador.

Markbeläggningar

Markbeläggningarna är överlag godkända. Vissa grusgångar samt minneslundens södra gång i den nyare delen har ojämnheter och ogräs. Rännalarna av smågatsten uppfyller inte funktionskraven för avrinning.

Fast utrustning

Hos muren observerades tendens till kalvning, utskjutande stenar och lutande partier. Inblandning av stensocklar påträffades vid huvudentrén. Anmärkningar avser även inslag av roto gräs samt druvflädersly. Av markinventarierna noterades avvikelser avseende rengöring och målning för grindar och grindstolpar. En grindstolpe vid huvudentrén har spruckit och grinden mellan den nyare och äldre delen saknas. Skylten vid entrén samt parksoffan sydöst om kyrkogården har inte underhållits alls.

3.10 Analys Fröslunda

I följande sidor presenteras Fröslundas kulturhistoriska värden enligt vård- och underhållsplanens (Björck et al., 2004b) kulturhistoriska karakterisering och kulturhistoriska kommentarer. Därefter presenteras den bedömning av kyrkogårdens kulturhistoriska värden som i detta arbete genomförts utifrån metodavsnittet. Detta åtföljs av en funktions- och kulturvärdesrelaterad konsekvensanalys med inventeringen som utgångspunkt samt åtgärdsförslag utifrån avvikelse från funktionskrav.

3.10.1 Värden enligt vård- och underhållsplanen

I vård- och underhållsplanens kulturhistoriska beskrivning (Björck et al., 2004b, s. 5) skildras kyrkogårdens beståndsdelar som stenmur och träd, grusgångar och grästäckta gravkvarter samt ålderdomliga gravplatser. Kyrkogården beskrivs ha utvidgats och försetts med en minneslund. I karakteriseringen anges att kyrkogårdens traditionella utformning med träd, stenmur och ett från sekelskiftet dominerande gravskick är särskilt anmärkningsvärd. Vid förvaltning bör de putsade grindstolparna och grusgravarna beaktas eftersom de har ett miljövärde (Björck et al., 2004b, s. 5). I bedömningen motiveras inte varför nämnda element har ett bevarandevärde eller hur de konkret bör beaktas vid förvaltning.

De kulturhistoriska kommentarerna (Björck et al., 2004a, ss. 77-84) nämner den äldre murens medeltida härkomst och de grindstolpar som ansluter den nyare och äldre delen anges vara ålderdomliga. Inslaget av örter i gräsyrtorna bedöms ha ett miljövärde, vilket även gäller för trädkransen som dessutom har betydelse för rumsligheten. Träden intill minneslunden beskrivs ha sitt ursprung från tidigare hagmark. Den flerstammiga lönnen vid kyrkan uppges ha estetiska värden. Dessutom anges gångtyrtornas kulör som bevarandevärd. Infattningshäckarna av buxbom "skapar reliefverkan och ger ett hävdat intryck" (Björck et al., 2004a,

s. 84). För gravskicket hänvisas till det dåvarande pastoratets utförda inventering. En parksoffa vid minneslunden, vilken inte observerades vid inventeringen, sägs härstamma från Klafreströms bruk (Björck et al., 2004a, ss. 77-84).

3.10.2 Bedömning av kulturhistoriska värden

Här följer den bedömning som genomförts i detta arbete för att utreda om fler värden än de angivna i vård- och underhållsplanens kulturhistoriska karakterisering och kulturhistoriska kommentarer förekommer.

Upplevelsevärden

Tillsammans med omgivande trädridå bildar kyrkomiljön en fond mot det öppna landskapet i söder. Den äldre trädkransen ramar in ett gräsbeklätt rum med rader av gravvårdar präglade av 1900-talets enkelhet. Med sitt kronverk bildar trädkransens högresta stammar ett intimt rum kring kyrkobyggnaden och ger upphov till en känsla av stillhet och viss melankoli. De västbelägna tujorna som markerar gravplatserna i den äldre delen kompletterar delvis trädkransens luckor och bidrar till en balanserad rumslighet. Solitär lönnen markerar kyrkans entré med sitt särpräglade arkitektoniska grenverk.

Ett karaktärsfullt inslag som skiljer sig från övriga gravplatser är det norra kvarteret intill kyrkan. Dess grusgravar utmärks av högresta gravvårdar inramade av sten och buxbomshäckar. En gravplats markeras av en hänglind, vilken upplevs som ett solitärt smycke. Kyrkomurens äldre partier visar tydliga spår av patina, i synnerhet den del som över åren täckts med sedum. Övergången mellan den nya och äldre delen markeras av vitputsade grindstolpar. Den nyare delen uttrycker en samtida prägel med enkla rygghäckar och en smågatstensbelagd minneslund med inslag av hängpilar i miniatyrstorlek och ormhassel med slingrande grenverk.

Kunskapsvärden

Namnet Fröslunda härstammar från tiden innan förkristnandet, en koppling som går längre bakåt i tiden än det kyrkorum vi ser i dag. Kyrkogården markerar övergången från öppet jordbrukslandskap till småskalig bymiljö. Den sluttande terrängen skildrar landskapets topografiska förutsättningar som har kommit att prägla kyrkogården. Tillsammans med byns gamla skola och det närliggande byggnadsminnet Kvekgården med lokal förankring påvisar kyrkomiljön bygdens historiska användning och en lokal tradition av bruk och seder. Kyrkomiljöns existens vittnar även om dess innebörd för människorna i socknen med hänsyn till den forna kyrkoherdens vilja att förlägga kyrklig verksamhet till Biskopskulla och församlingens önskan om att upprätthålla kyrkans verksamhet.

Huvudgången och de putsade grindstolparna som ansluter till den nyare delen berättar om gränsen för kyrkogården vid tiden innan utvidgningen. Den äldre kyrkogårdsdelens trädkrans består av lokala växtmaterial. Hagmarksträden som inramar minneslunden visar på en platsförankring. Murens varierande karaktär och ålder skildrar olika åtgärdsförfaranden med lokala material. Vid huvudentrén observerades inslag av stensocklar, vilket ger uttryck av ett tillfälligt förfarande. Inslaget påvisar dock ett nyttjande av lättillgängliga material vid tidpunkten för åtgärden och kan därmed bedömas ha ett materialhistoriskt värde.

Förekomsten av både äldre och nyare gravideal speglar ett samtida nyttjande och förhållningssätt. Gravvårdarna representerar ett tidstypiskt förhållningssätt och berättar om lokala yrken och om de individer som tidigare levte. Främst i anslutning till kyrkobyggnaden finns särpräglade hantverksmässiga gravvårdar. Utvidgningen av kyrkogården uppvisar, trots det till största delen outnyttjade gravkvarteret, ett kontinuerligt bruk. De enkla gravhäckarna visar på en förändring i anläggning och förvaltning. Minneslunden skildrar en förändring i både gravskick och gestaltungsprinciper.

Bruksvärden

Kyrkogården används för gravsättning och som kontemplativt rum för anhöriga. Kyrkomiljön brukas även i samband med andra kyrkliga förrättningar och besöks av turister. Fröslunda har även en nära koppling till den lokala befolkningen utifrån dess identitetsvärde kopplat till bygdens historia och utveckling. Ett liturgiskt värde avser församlingens beslut om bevarande av anläggningen trots det förslag som kyrkoherden under 1800-talet gav om nedläggning (Andersson 1982, ss. 5-10).

Figur 52. Hänglinden växer vid högresta gravvårdar utan omgärdning. Årtal okänt. Foto: Martin Olsson. Ägare: Riksantikvarieämbetet

Figur 53. Infattningshäckarna, år 1947. Foto: Nils Lagergren. Ägare: Riksantikvarieämbetet

Figur 54. Huvudgången flankeras i dag av strikt stenramsinfattade grusgravar kring huvudgången. Linden har ersatts.

Figur 55. I dag uppnår häckarna en ansevärd storlek.

Sammanfattning av kulturhistoriska värden

Sammanfattningen bygger på min värdebedömning samt de värden i vård- och underhållsplanen som beaktas i åtgärds- och konsekvensanalysen.

Fröslundas historiska öde är tätt sammanflätat med platsen där den uppförts. Kyrkomiljöns liturgiska värde återfinns i församlingens gemensamma beslut om bevarande som under 1800-talet fattades trots kyrkobyggnadens dåliga skick. Detta ger ett starkt belägg för dess lokala förankring och bevarandevärde.

Tillsammans med den skogsklädda moränhöjden skapar kyrkogårdens träd och mur en fond mot det öppna landskapet i söder. Trädkransen bildar med sitt kronverk och högresta stammar ett intimt och stilla rum kring kyrkan och dess gräsbeklädda golv med rader av enkla gravvårdar från främst 1900-talet. Kyrkogården har få vegetativa beståndsdelar, vilka med gångsystem och gravkvarter skapar förutsättningarna för den traditionella utformningen. Solitärlönnen är utmärkande som markör för kyrkobyggnadens entré och har ett särpräglad arkitektoniskt grenverk.

Muren bidrar med struktur till kyrkogården. Dess varierande karaktär och ålder medger ett materialhistoriskt värde som skildrar olika åtgärdsutföranden med lokala material. Den berättar även om gränsen för kyrkogårdens tidigare avgränsning mot den nyare delen och beskriver därmed nyttjande över tid.

Det ålderdomliga gravkvarteret med sten- och buxbomsinfattade grusgravar och stora gravvårdar invid kyrkobyggnaden skapar ett viktigt karaktärsfullt arkitektoniskt inslag av hög detaljeringsgrad.

Den nyare kyrkogårdsdelen ger uttryck för sin tids gestaltungs- och förvaltningsprinciper med hänsyn till utformning och val av hårdgjorda material och vegetation.

3.10.3 Åtgärds- och konsekvensanalys

Vid inventeringen noterades underhållsbrister inom samtliga nivåer, vilka kräver åtgärder för att inte förvärras. I följande sidor ges en bedömning av konsekvenser utifrån avvikelse från funktionskrav och påverkan på kulturhistoriska värden samt förslag till övergripande åtgärder.

Vegetationsstyr

Underhållet av Fröslundas vegetation noterades vid inventeringen vara eftersatt och påverkar i många avseenden de kulturhistoriska värdena.

Bruksgräsmattor

De förtvinande partierna i gräsyterna kring kyrkogårdens entré uppfyller inte funktionskraven. Detta bedöms påverka upplevelsevärdet och anläggningens funktion. Om åtgärder inte sätts blir konsekvenserna bestående. Särskilt i den äldre delen lyfter gräsyterna fram de vertikala raderna av gravvårdar och kontrasterar mot grusgravarna vid kyrkobyggnadens entré.

Ett förslag är att tillåta ett ytskikt av ett mer skuggtåligt växtmaterial som samspelar med omgivningarna kring Fröslunda. Förfarandet kan dock komma att påverka anläggningens karaktär med hänsyn till befintligt materialval. Renovering bör ske för gräsyterna i anslutning till muren mellan den nyare och äldre delen. Även i anslutning till den södra kyrkogårdsmuren bör gräsyten renoveras eller ersättas med stenmjöl. Dessa förändringar bedöms inte inverka i stort på kulturhistoriska värden.

Gräsyten vid vattenpost- och sopkärlsplatsen bör ersättas med ett hårdgjort markmaterial som tål slitage, då den nuvarande situationen bedöms bero på komprimering med komplikationer för gräsets tillväxt som följd.

Park- och prydnadsträd

Överlag bedöms att tillsyn av Fröslunda kyrkogårds samtliga trädets hälso-status samt uppbyggnads- och underhållsbeskränning bör utföras. Detta med särskild hänsyn till en balanserad och karaktärsenlig krontillväxt samt säkerhetsaspekter. Omfattande ingrepp i de äldre trädkronorna bör avvaktas innan utredning.

Trädkransens eftersatta underhålls- och föryngringsbeskränning medför nedgång i vitalitet och kronarkitektur. Luckplantering av lönn i den äldre trädkransen med avsaknad av ljusinsläpp har medfört en variation i trädens storlek och kronutveckling. Med hänsyn till de många träden kring kyrkomiljön har underhållsproblematiken inte alltför negativ inverkan på helheten i denna del. Dock bör fackmannamässig tillsyn utföras för att inte tillåta ett successivt förfall och ytterligare luckor. Ersättning av träden bör utredas utifrån påverkan på kulturhistoriska värden och framtida kostnader vid avsaknad av åtgärder. Ur biologisk synpunkt kan kyrkogården fungera som spridningsväg mellan öppet och slutet landskap. Äldre trädets håligheter kan fungera som livsmiljö och som föda för olika arter, något som också bör beaktas.

Vid inventeringen noterades säkerhetsåtgärder för den arkitektoniskt värdefulla solitärlönnen. Vid utredning av säkerhetsrisker som leder till nedtagning är återplantering att föredra för att motverka en minskning av upplevelsevärdet. Det eftersatta underhållet avseende prydnadsapeln vid minneslunden bedöms inte ha någon inverkan på kyrkogården som helhet. Dock kan denna ha betydelse för anhöriga som mindre vårdträd och bör ersättas om inte underhållsinsatser medger tillväxt. För lindarna observerades vid inventeringen avsaknad av uppbyggnads- och underhållsbeskränning med nedgång i tillväxt, utveckling och vitalitet som följd. Problematiken medför en förlust av det arkitektoniska och estetiska värdet och är i vissa fall bestående. Lindarna bedöms vara tåliga för större underhållsinsatser, vilket krävs för att uppfylla funktionskraven.

Buskar

Att endast två av de tolv rygghäckarna formklippas bedöms vara en underlättande skötselåtgärd, vilket har stor inverkan på den annars så enformiga gräsytan. Det bedöms dock att avsaknad av formklippning för de friväxande häckarna inte ursprungligen var avsett. Samtliga bör därmed formklippas och ges en konisk form utifrån upprättande av funktionskrav. Detta är en skötselaspekt som påverkar ljustillförsel, vitalitet och karaktär hos häckarna och kan motverka ett framtida underhållsbehov. Åtgärder bör även sättas in för de buxbomshäckar som inramar gravplatserna. Problematiken avser främst utbredningen, vilket inverkar negativt på betydelsen av ett karaktärsfullt arkitektoniskt och estetiskt inslag för anläggningen. Dessutom påverkar det funktionen av inramning. Upprättande av funktionskrav för dimensionering och konisk profil förespråkas, något som kan härröras till kontinuerliga

Figur 56. Tujorna på gravplatserna i kyrkogårdens västra del har växt sig stora.

Figur 57. Döda partier i buxbomshäckarna påverkar upplevelsevärdet.

insatser. Upplevelsevärde och vegetationsutvecklingen påverkas även av gräsväxten kring häckarna, vilket bör åtgärdas. Inslagen av det döda växtmaterialet bör utredas med hänsyn till buxbomssjukan. Observeras ett sådant tillstånd bör ersättning med annan art övervägas, ett förfarande som är tillståndspliktigt. I annat fall bör inslag av dött växtmaterial ersättas om inte hård beskärning medger att de bryter nya skott.

Solitärtujorna har vuxit sig stora och troligen överskridit ursprunglig dimension. De samspelar väl med kyrkogården och kompletterar trädkransen men bör i framtiden ersättas om de avviker i stort från ursprunglig funktion och karaktär. Tujahäcken vid vattenpost- och sopkärlsplatsen bedöms inte ha något kulturhistoriskt värde. Dock bör funktionskraven uppfyllas för att inte försämra vitalitet och utveckling. Konisk profil, jordförbättring, borttagande av gräsväxt och ersättning av skadad planta föreslås. Minneslundens plantering uppvisar behov av mindre insatser, vilket inte bedöms ha någon nämnvärd betydelse för anläggningen. Jordförbättring, uppstöttning och beskärning förespråkas.

Markbeläggningar

Underhållsproblematiken påverkar inte det kulturhistoriska värdet omfattande vad gäller gångsystemets struktur. Däremot påverkas funktionalitet och upplevelsevärde av anläggningen som helhet. Ogräsbekämpning samt fördelning av slitlagret för att upprätta ojämnheter förespråkas. Situationen för smågatstenen vid minneslunden har ingen väsentlig inverkan på grund av sitt perifera läge. Det bör dock noteras att markmaterialet inte medger god tillgänglighet och inverkar negativt på upplevelsen av försorgen om minneslunden. Ytan bör upprättas och ogräsbekämpas. Rännalarna vid kyrkan motsvarar inte funktionskraven för avrinning och bör undergå reparationsåtgärder. Situationen påverkar vattenavrinning från byggnaden och motverkar det estetiska uttryck som den äldre kyrkogårdsdelen förmedlar.

Figur 58. Rännal av smågatsten med inslag av andra stenmaterial sydöst om kyrkan.

Fast utrustning

För den fasta utrustningen observerades ett eftersatt underhåll främst för stenmuren, vissa av grindarna och grindstolparna samt en parksoffa.

Inhägnader

Vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004b, ss. 89-90) anger att muren bör underhållas vart femtonde år, markerat som år 2013. Detta stämmer relativt väl överens med kyrkogårdsförvaltningens ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning för restaureringsåtgärder. I inventeringen observerades lutande partier och tendenser till kalvning med behov av restaureringsåtgärder, vilket kostnadsmässigt innebär stor påverkan på kyrkogårdsförvaltningens resurser. Om inga åtgärder sätts in ökar dessutom underhållsbehovets omfattning, vilket påverkar murens karaktär och det byggnadsförfarande som den äldre muren förmedlar.

Sly av druvfläder intill muren i den nya kyrkogårdsdelen bedöms inte ännu ha förorsakat konsekvenser på upplevelsevärde och murstabilitet. Dock bör växtmaterialet tas bort innan ett avlägsnande inverkar negativt på muren med hänsyn till dess utbredning under mark. Sektionen strax nordväst om kyrkobyggnaden är bevuxen med sedumväxter, vilket ger patina och fungerar vattendrainerande. Dock förekommer rotosträs inuti muren, som på sikt kan innebära konsekvenser genom fukt och frostsprängning.

Vid restaurering bör murens ursprungliga karaktär överlag eftersträvas. Vissa av trädkransens askar står i nära muren. Vid restaurering bör dessa om möjligt bevaras, särskilt mot det öppna landskapet, för att motverka ytterligare påverkan på rumslighet och inramning. Delar av kyrkogårdsmuren ansluter dessutom till omgivande jordbruksmark, varför även dess betydelse som livsmiljö för arter bör beaktas.

Markinventarier

Samtliga grindstolpar bedöms enligt vård- och underhållsplanen (Björck et al., 2004b, s. 5) ha ett miljövärde, som i detta arbete bedöms bero på det arkitektoniska bidraget. Särskilt vid huvudentrén inverkar underhållssituationen nämnvärt på detta värde. Förslagsvis bör den spruckna grindstolpen återställas till ursprungligt skick. Entrégrinden bör rengöras och ommålas. Rengöring gäller även för grindstolparna som ansluter mot den nyare delen och som enligt vård- och underhållsplanen är av hög ålder. På sikt bör även färgbortfallet på det södra paret grindstolpar åtgärdas. Underhållsnivån bedöms inte inverka omfattande på kulturhistoriska värden. Grinden mellan den nyare och äldre delen saknas, troligtvis för att underlätta snöröjning. Denna bör förslagsvis sättas tillbaka eftersom den fungerar som en markör för kyrkogårdens tidigare huvudentré och tillsammans med övriga inventarier har betydelse för helhetsupplevelsen.

Situationen för bänkbordet vid entrén har ingen nämnvärd påverkan på kulturhistoriska värden. På sikt krävs dock rengöring, ommålning och riktning av plankor. För parksoffan söder om kyrkogården är underhållet så eftersatt att den bör ersättas. Även den lavbevuxna skylten vid entrén bör bytas ut då den sänker upplevelsen av ombesörjning av kyrkogården.

Figur 59. En mursektion nordväst om kyrkan har inslag av sedum och rotosträ.

Sammanfattning åtgärds- och konsekvensanalys

Här presenteras en övergripande sammanfattning av åtgärds- och konsekvensanalysen för Fröslunda kyrkogård.

Vegetationsytor

Bruksgräsmattorna uppfyller huvudsakligen funktionskravet. Avsaknad av växtmaterial i vissa delar påverkar dock funktion och upplevelsevärde. Väster om kyrkan föreslås ett skuggtåligt växtmaterial. Gräsytan vid muren mellan den nyare och äldre delen bör renoveras. Vid vattenpost- och sopkärlsplatsen bör gräsytan ersättas med ett hårdgjort material, vilket även föreslås vid muren intill.

Tillsyn av samtliga träd krävs för att utreda underhållsbehovet. För den äldre trädkransen är kronarkitektur, vitalitet och säkerhet viktigt. En utredning kan motverka förfall och ytterligare luckor. Vid framtida beslut om nedtagning av solitärer utifrån säkerhetssynpunkt bör återplantering utföras. Minneslundens prydnadsapel bör ersättas med likvärdig art om inte underhållsinsatser medger ökad tillväxt. Lindarna avviker från funktionskravet avseende kronarkitektur, utveckling och vitalitet, vilket har en bestående påverkan på estetik och arkitektur om inga underhållsåtgärder genomförs.

Eftersatt underhåll och brister i utförande noterades för häckarna, vilket kräver åtgärder för att inte medföra en bestående inverkan på anläggningen. Att endast två av de tolv rygghäckarna formklippas bedöms vara en resurssparande åtgärd som påverkar upplevelsevärdet. Samtliga bör formklippas i en konisk form. Buxbomshäckarna kring gravplatserna breder ut sig och är ojämnt dimensionerade. Detta inverkar negativt på estetik och inramningsfunktion. Luckkomplettering, beskärning och upprättande av funktionskrav för dimensionering och konisk profil

förespråkas. Vid buxbomssjuka kan häckplantorna ersättas med en annan art, som *Ligustrum vulgare* 'Lodense'. Solitärer bör främst bevaras eftersom de kompletterar trädkransens luckor. För tujahäcken vid vattenpost- och sopkärlsplatsen är upprättande av funktionskrav samt skötsel- och underhållsinsatser viktigt. Mindre insatser föreslås för minneslundens prydnadsplantering, som uppstöttning av hängpilarna samt jordförbättring.

Markbeläggningar

För grusgångarna med anmärkning förespråkas ogräsbekämpning samt fördelning av slitlagret. Minneslundens södra smågatstengång bör upprättas och ogrärensas. Reparation av rännalarna vid kyrkan föreslås för att möjliggöra avrinning och öka det estetiska värdet.

Fast utrustning

Med hänsyn till kalvning och lutande partier bör muren genomgå restaurering. Utan åtgärder kommer underhållssituationen över tid att påverka upplevelse- och kunskapsvärde ännu mer. Den ursprungliga karaktären bör överlag eftersträvas. Trädkransen bör om möjligt bevaras för att bibehålla inramning. Översyn bör göras av murens nordvästra del som innehar rotagräs för att undersöka risk för frostsprängning.

Underhållssituationen för kyrkogårdens inventarier bedöms påverka helhetsupplevelsen av anläggningen. Grindstolparnas eftersatta underhåll inverkar främst på det arkitektoniska värdet. Den spruckna grindstolpen vid entrén bör restaureras. För övriga grindar och grindstolpar krävs ommålning och rengöring. Grinden mellan den nyare och äldre kyrkogårdsdelen markerar tidigare huvudentré och bör sättas tillbaka. Ersättning av parksoffan samt skylten vid entrén förespråkas.

Del 4

STRATEGI OCH
PLANERING

Förutsättningar

Strategiska grepp

Skötsel- och underhåll

Kulturhistoriska värden

Figur 60. Huvudgrinden i Fröslunda kyrkogård.

4. STRATEGI OCH PLANERING

I detta avsnitt sammanlänkas de i fallstudien angivna förutsättningarna med utgångspunkt från inventering och åtgärdsbehov, kulturhistoriska värden samt genomförda samtal. Avsikten är att upprätta en strategisk åtgärdsplan för att möjliggöra en underhållsplanering som tar hänsyn till de kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdarna. Kapitlet beskriver rekommendationer för Lagunda kyrkogårdsförvaltning men inbegriper aspekter som i allmänhet bör beaktas inför underhållsplanering.

4.1 Lagunda kyrkogårdsförvaltning

Fallstudien synliggör en underhållsproblematisering som berör många av landets kyrkogårdsförvaltningar. I Lagunda noterades underhållsbrister och eftersatt underhåll för de inventerade kyrkogårdarna Biskopskulla och Fröslunda, något som i analysen bedöms påverka kulturhistoriska värden och anläggningarnas funktionalitet.

Underhållssituationen för Lagunda bedöms inte endast bero på undermålig kompetens inom förvaltningen, men från stegen mellan lagstiftning, planering och praktiskt utförande. En bakomliggande orsak är otydligheter och motsägelser i lagstiftningen och tolkningen av hur denna ska tillämpas i samband med förvaltning. En ytterligare faktor är avståndet mellan kulturvårdande riktlinjer från myndigheter, strategiska underlag och det praktiska arbetet i kyrkogårdsförvaltningen. Dessutom förekommer avsaknad av planering, rutiner och utförande med hänsyn till tidsbrist och ekonomiska resurser.

Lagunda har ett litet befolkningsunderlag, en hög begravningsavgift och få anställda i förhållande till antalet kyrkomiljöer. Kyrkogårdsförvaltningen har en underhållsskuld, som beror på ackumulerade medel och eftersatta

underhållsarbeten. För att komma till rätta med underhållssituationen måste åtgärder vidtas. En väl genomarbetad underhållsstrategi samt förändring i planering och utförande av skötsel och underhåll krävs för att uppnå en långsiktig förvaltning inom ramarna för Lagundas resurser. För att möjliggöra en ändamålsenlig förvaltning krävs även förståelse för och beaktande av kulturhistoriska värden i det praktiska utförandet.

4.1.1 Strategi och målbeskrivning

Bevarandet av det vegetativa ligger många gånger i utvecklingen. Avsaknad av åtgärder och kortsiktiga lösningar har följd effekter som visar sig längre fram i tiden. Underhållet måste istället utföras med utgångspunkt från ett medvetet förhållningssätt som sätter långsiktiga principer före brandsläckning. En viktig faktor för att möjliggöra långsiktig förvaltning är att upprätta en väl genomarbetad strategi.

Först bör kyrkogårdsförvaltningen utreda vilka övergripande mål som ska ligga till grund för skötsel- och underhållsplaneringen. Målen bör dock vara realistiska och upprättas utifrån rådande lagstiftning, ekonomiska förutsättningar och med hänsyn till de förvaltade miljöerna. Eftersom huvudfokus bör vara att bevara kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden krävs att kyrkogårdsförvaltningen även upprättar mål för respektive kyrkogård. Därefter bör det utredas vilka faktorer som måste beaktas för att kunna nå uppsatta mål.

Med målen som utgångspunkt bör inriktning, prioritetsordning och övergripande ställningstaganden utarbetas inför skötsel- och underhållsplaneringen. Kulturhistoriska värden bör vara en huvudaspekt. Hänsyn bör även tas till föreliggande underhållssituation vad gäller insatsprioriteringar för samtliga kyrkogårdar.

Genom samtal med både kyrkogårdsförvaltningen och kyrkogårdsutskottet noterades en gemensam vilja att upprätta målbeskrivningar. Lagundas påbörjade styrdokument *Nysätraprojektet* är en väg i rätt riktning. Styrdokumentet ämnar fungera som ett vägledande instrument inför förvaltning och ger uttryck för förutsättningar och värden att arbeta efter. Om projektet återupptas och vidareutvecklas bör respektive kyrkogård tillges en målbeskrivning som särskilt tar hänsyn till aspekter som ekologi, användning och kulturhistoriska värden utifrån kyrkogårdens kvaliteter och förvaltningens resurser. Ett sådant hänsynstagande kan balansera motsägelser mellan olika aspekter och ökar förståelsen för hur underhållsplaneringen bör utformas. Hur de kulturhistoriska värdena kan beaktas i samband med detta behandlas vidare under avsnitt 4.1.3 *Kulturhistoriska värden*.

I strategin bör även beskrivas hur skötsel- och underhållsplaneringen ska utformas och vilka riktlinjer som ska fungera som underlag. Förhållningssätt till skötselrutiner och underhållsplaner, inventering av underhållsbehovet samt upprättande av genomförandeplan för eftersatt underhåll bör särskilt beaktas. Detta behandlas vidare i avsnitt 4.1.2 *Skötsel- och underhållsplanering*. Dessutom bör kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till akuta åtgärder utredas.

Att arbeta med olika framtidsscenarier för begravningsverksamheten kan vara ett sätt att överblicka alternativa vägar och resultat med utgångspunkt från nuvarande underhållssituation. Det är även betydelsefullt att beakta vilka faktorer som motverkar ökade underhållskostnader, vid exempelvis omfattande underhållsåtgärder eller nyanläggning.

Det är av stor vikt att efter en förutbestämd tidsperiod utvärdera och se över både strategi och målbeskrivning för att utreda resultat i förhållande till mål samt hur det praktiskt har fungerat att arbeta utifrån dessa förutsättningar. Styrdokumentet bör hållas aktuella och i samband med utvärderingen bör beslut tas om reviderings- och utvecklingsbehov.

Kunskapslyft

För att strategiska åtgärder och förändringar i planering och åtgärdsutföranden ska kunna medge en långsiktig förvaltning krävs en samsyn inom Lagunda kyrkogårdsförvaltning. Satsningar inom kunskapsuppbyggnad för samtliga led krävs för att utveckla ett gemensamt förhållningssätt med utgångspunkt från rådande lagstiftning, riktlinjer från myndigheter och kulturhistoriska värden. Det är viktigt att en kompetensstrategi och en utbildningsplan för förvaltningspersonalen utarbetas, likväl som för ledningen och de förtroendevalda i kyrkogårdsutskottet.

Att externa entreprenörer anlitas anges bero på att personalstyrkan inte är tillräcklig i förhållande till antalet kyrkomiljöer. Beslut bör tas om arbetsvolymmätning, vilket medger en ekonomisk överblick av verksamheten och anläggningarnas resursbehov. En arbetsvolymmätning kan även påvisa hur personalkapaciteten möter kyrkomiljöernas antal och areal. Detta ger kunskap om vilka tjänster som fortsättningsvis behöver köpas in. Vissa underhållsåtgärder kan dock övergå till internt utförande, förutsatt att kompetensen hos kyrkogårdsförvaltningen utvecklas. Detta kan i sin tur leda till tillräcklig expertis och kapacitet inom den egna förvaltningen, vilket kan minska de kostnader som krävs för att anlita entreprenör. Ökad kompetens inom kyrkogårdsförvaltningen förbättrar även underhållsutförandet.

För att kunna undersöka alternativa tillvägagångssätt avseende strategi- och planeringsprinciper är det relevant att studera externa referenser. Studiebesök kan bidra till kunskap om hur andra kyrkogårdsförvaltningar har tagit sig an en liknande problematik och vilka lösningar de har valt. Detta arbetssätt ger kyrkogårdsförvaltningen vägledning i det egna arbetet och kan ge inspiration till vilka möjligheter som finns för den egna förvaltningens utveckling.

4.1.2 Skötsel- och underhållsplanering

För att ett styrdokument med målbeskrivningar ska kunna tillvaratas krävs insatser även för skötsel- och underhållsplaneringen. De av stiftet upprättade vård- och underhållsplanerna används inte i det dagliga arbetet och är därmed inte realistiska. Enligt kyrkogårdsförvaltningen krävs tidsödande insatser för att gå igenom vård- och underhållsplanerna som inte heller upplevs vara i fas med periodiskt utförda åtgärder. Genom samtalen framkom dessutom att kyrkogårdsförvaltningen har en liten tilltro till externt utförda dokument och enligt kyrkogårdsutskottet har det även funnits svårigheter i att tolka dessa planer.

I Lagunda används inte heller några skötselbeskrivningar eller andra dokumenterade åtgärdsrutiner, trots att kyrkogårdsutskottet belyst att detta varit önskvärt för att effektivisera arbetet och komma överens om gemensamma riktlinjer. Avsaknad av aspekter som funktionskrav i anslutning till arbetsgången kan även innebära att hänsyn inte tas till kulturhistoriska värden enligt 4 kap. kulturminneslagen vid praktiska utföranden. Inte heller har någon arbetsvolymmätning utförts, som visar om den befintliga personalstyrkans storlek möter kyrkomiljöernas behov.

Eftersom Lagunda kyrkogårdsförvaltning inte skiljer mellan skötsel och underhåll påverkas samtliga insatstyper om den ekonomiska situationen försämras utifrån minskade ekonomiska anslag, omfattande underhållsinsatser eller kostsamma årliga skötselinsatser. Särskiljning av åtgärdstyperna är en förutsättning för att skötsel- och underhållsplaneringen ska fungera optimalt. En särskiljning underlättar även att se över kostnader och till vilka insatser som medel bör avsättas.

Skötselplaner med tillhörande skötselbeskrivning, inklusive funktionskrav för enskilda element, bör utarbetas för kyrkogårdarna. Funktionskrav gör det möjligt att upprätta skötselnivåer med utgångspunkt från valt uttryck för respektive kyrkogård och med hänsyn till kulturhistoriska värden. Detta ställer mindre krav på den enskilda individen och skapar gynnsammare förutsättningar vid förändringar i personalomsättningen.

Därefter bör kyrkogårdsförvaltningen upprätta planer för utförande av underhåll för respektive kyrkogård. Trots att befintliga vård- och underhållsplaner inte används krävs en medveten planering för att motverka brandsläckningsprincipen. Med utgångspunkt från Lagundas tilltro till egna initiativtaganden bör dessa utarbetas med hänsyn till den utformning och de riktlinjer som kyrkogårdsförvaltningen själva upprättat i strategin.

I samband med detta bör en mall för registrering av åtgärder som har utförts för respektive kyrkogård konstrueras. Dokumentation av genomförda och kommande åtgärder ger en överblick av åtgärdsbehov för respektive element och underlättar och effektiviserar därmed arbetsgång och prioritering.

Då vare sig vård- och underhållsplaner eller skötselplaner används är det helt avgörande att finna alternativa vägar. Kyrkogårdsförvaltningen digitaliserar nu den gravvårdsinventering de själva tagit initiativ till för att underlätta det dagliga arbetet. Digital handhållen teknik kan även vara ett led i att integrera både skötsel- och underhållsplaner i den praktiska förvaltningen. Principen underlättar för personalen att få tillgång till informationen och skapar möjlighet att dokumentera situationen för respektive kyrkogård i realtid. Då mallen för registrering av genomförda åtgärder lätt kan fyllas kontinuerligt kan planerna hållas aktuella.

Eftersatt underhåll

Vid återupprättande av underhållsnivån är det viktigt att Lagunda arbetar förebyggande och ser underhållet som en investering snarare än brandsläckning. För att fördela kyrkogårdsförvaltningens resurser så att de gagnar ett långsiktigt underhåll krävs en utredning av underhållsproblematiken. Det krävs att föreliggande underhållsbehov identifieras och åtgärdas samtidigt som nya behov beaktas. Dessutom erfordras långsiktig planering av återkommande insatser inför budgetplanering och praktiskt förvaltningsarbete.

Först bör det eftersatta underhållet inventeras och klassificeras, likt den inventering som utförts i detta arbete. Därefter bör kyrkogårdsförvaltningen upprätta en genomförandeplan som konkret redovisar element med eftersatt underhåll och vilka åtgärder som krävs för att funktionskraven ska uppnås. Planen bör även inkludera tillvägagångssätt för åtgärderna samt en tidsplan för genomförande. Min åtgärds- och konsekvensanalys ger förslag till åtgärder. I genomförandeplanen krävs dock att åtgärderna tidsbedöms, kostnadsberäknas och prioriteras utifrån ekonomiska och kulturhistoriska påföljder.

En prioritering kan utgå från vilka objekt som främst kräver insatser för att återupprätta funktionskraven och samtidigt medger att kulturhistoriska värden bibehålls. Det är även relevant att utreda vad som har störst underhållsbehov med hänsyn till framtida nytta och positiva följd effekter för funktion och kulturhistoriska värden. Ett ytterligare alternativ är att i samband med detta undersöka om vissa element i framtiden kan eller bör erhålla en annan insatsnivå än den nuvarande. En aspekt avser att utvärdera om en rationalisering kan införlivas utan att inkräkta på kulturhistoriska värden, inklusive anläggningens strukturella uppbyggnad och funktionalitet. En sådan utredning kan möjliggöra en förändring av resursfördelningen. Har förvaltningen inte de ekonomiska

resurserna för att upprätta samtliga funktionskrav är det möjligt att införliva mer extensiv skötsel på vissa ytor. Resultatet av utvärderingen bör införlivas i kyrkogårdsförvaltningens skötsel- och underhållsplaner. Ett sådant beslut bör dock tas i samråd med kulturvårdande myndigheter.

Efter att genomförandeplanen realiserats krävs att tillståndet för respektive kyrkogård därefter utreds kontinuerligt för att undersöka behovet av underhåll. Detta innebär att kyrkogårdsförvaltningen bör arbeta förebyggande och med framförhållning i skötsel- och underhållsplaneringen för att undvika en liknande underhållssituation.

4.1.3 Kulturhistoriska värden

Vad gäller det förpliktigande bevarandet utgår inte Lagunda från upprättade kulturhistoriska karakteriseringar. Detta innebär att det praktiska förfarandet inte tar hänsyn till de kulturhistoriska värden som ska skyddas enligt 4 kap. kulturminneslagen. De karakteriseringar som undersökts i fallstudien är dock inte tillräckligt ingående eller konkreta för att kunna integreras i arbetet och bör revideras i samverkan med kulturvårdande myndigheter och brukare. I detta fall krävs även utveckling av mallar och riktlinjer för hur den kulturhistoriska bedömningen ska genomföras och dokumenteras.

Nysätraprojektet är ett sätt att integrera kulturhistoriska värden i kyrkogårdsförvaltningens verksamhet och möjliggöra riktlinjer inför skötsel- och underhållsplaneringen. Enligt kyrkogårdsutskottet beaktar dock projektet främst förekomsten av enskilda kulturgravar inför den fortsatta förvaltningen. För att uppmärksamma samtliga värden bör en utförlig kulturhistorisk karakterisering införlivas i målbeskrivningen. Denna bör även aktualitetskontrolleras och vid behov revideras vid jämna mellanrum.

Med hänsyn till kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till underhållsstrategier är det viktigt att medarbetarna känner närhet till deras arbetsmiljö och ett inflytande i arbetsprocessen. Utifrån denna aspekt föreslås delaktighet både i den kulturhistoriska värderingsprocessen samt i det fortsatta arbetet med målbeskrivningar. Ett alternativ är att genomföra kyrkogårdsvandringar för att bedöma förekomsten av kulturhistoriska värden. Förfarandet kan, om det utförs med alla värden i beaktande, medföra en förståelse för kulturhistoriska värden, en ökad tilltro till teoretiska underlag och ökad koppling mellan förvaltare och begravningsplats. En annan viktig faktor att tillvarata är det immateriella kulturarvet, som bör beaktas i samband med detta.

Brandsläckningsprincipen kan inverka negativt på kulturhistoriska värden om nödvändiga ingrepp blir mer omfattande än vid kontinuerliga insatser. Vid kartläggning av underhållssituationen är det viktigt att förstå underhållets karaktär i förhållande till kulturhistoriska värden. Både Lindblad²⁰ och Björck²¹ förespråkar konsekvensbeskrivningar inför åtgärder. Detta kan vara ett sätt i ledet att inkorporera och beakta kulturhistoriska värden inför framtida förhållningssätt, även för åtgärder som inte är tillståndspliktiga. Genom en konsekvensbeskrivning kan en förändrings eventuella följd effekter på kulturhistoriska värden utredas. Utgångspunkten kan vara den rådande underhållssituationen, åtgärdsinsatser eller inför framtiden valda funktionskrav för respektive element. I samband med detta kan även ekonomiska följder utredas, vilket förtydligar att kulturhistoriska värden bör ses som en tillgång. En konsekvensbeskrivning kan även medge att behovet av underhålls-åtgärder motiveras varefter underhållets betydelse ges en ökad förståelse.

4.1.4 Kyrkoantikvarisk ersättning

Den finansiella situationen ligger till grund för om medel till underhåll kan avsättas. Kyrkogårdsförvaltningen menar att de ekonomiska resurserna är en bidragande orsak till den så kallade brandsläckningsprincipen. Enligt Wåger²² är den kyrkoantikvariska ersättningen av stor betydelse för att omfattande underhållsåtgärder ska kunna genomföras.

Lindblad²⁰ beskriver att det inom vissa kyrkogårdsförvaltningar förekommer ett försummande av underhåll för att senare kunna beviljas ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning. Detta kan innebära att radikala förändringar krävs med påverkan på kulturhistoriska värden som följd. Oavsett om Lagundas underhållssituation beror av ekonomiska förutsättningar alternativt ett medvetet val för att kunna genomföra omfattande underhållsåtgärder krävs en förändrad syn inom kyrkogårdsförvaltningen för att underhållsplaneringen ska främja kulturhistoriska värden och anläggningarnas funktionalitet på lång sikt.

²⁰ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

²¹ Björn Björck kyrkoingenjör Uppsala stift, Svenska kyrkan, telefonsamtal den 14 mars 2013

²² Göran Wåger ersättare Lagunda kyrkogårdsutskott, samtal den 8 april 2013

4.1.5 Sammanfattning åtgärdsplan

Sammanfattningen riktar sig direkt till kyrkogårdsförvaltningen och beskriver kortfattat vilka åtgärder som kan vidtas för att optimera underhållsplaneringen.

Strategi och målbeskrivning

- **Arbeta fram övergripande mål som ska präglja förvaltningen.** Framförhållning och ett medvetet förhållningssätt bör ligga till grund för underhållet. Målen ska vara realistiska och ta hänsyn till lagstiftning, ekonomiska förutsättningar och de förvaltade kyrkomiljöerna. Formulera även mål för respektive kyrkogård. Utgå från *Nysätraprojektet* och beakta särskilt kulturhistoriska värden, användning och ekologiska aspekter.
- **Klargör inriktning och prioritetsordning inför skötsel- och underhållsplaneringen med målen som utgångspunkt.** Övergripande ställningstaganden och riktlinjer bör anges för exempelvis bevarande av kulturhistoriska värden.
- **Besluta om hur skötsel- och underhållsplaneringen ska utformas utifrån riktlinjerna.** Skötselrutiner och underhållsplaner, inventering och åtgärder av underhållsbehov samt förhållningssätt till akuta åtgärder bör särskilt beaktas. Utred även hur ökade underhållskostnader kan motverkas vid omfattande underhållsåtgärder eller nyanläggning.
- **Arbeta med framtidsscenarier.** Genom detta kan alternativa underhållssituationer och inriktningar för förvaltningen undersökas.

- **Utvärdera styrdokumentet kontinuerligt.** Det är viktigt att utreda resultat i förhållande till mål och hur de fungerar som arbetsdokument för verksamheten.
- **Satsa på ökad kunskapsuppbyggnad inom samtliga led.** Upprätta en strategi och utbildningsplan för att vidareutveckla begravningsverksamheten och skapa en gemensam samsyn inom förvaltningen. Genomför en arbetsvolymmätning för att utreda personalbehovet och utvärdera även behovet av kompetensutveckling avseende underhållsutförande.
- **Studera externa referenser.** Detta kan öka kunskapen om hur andra kyrkokyrkogårdsförvaltningar har tagit sig an en liknande underhållsproblematisering och hur de långsiktigt planerar för att undvika ett eftersatt underhåll. Studiebesök kan ge vägledning och inspiration till alternativa lösningar att implementera i den egna förvaltningen.

Skötsel- och underhållsplanering

- **Särskilj mellan skötsel och underhåll.** Detta underlättar och ger en överblick över insats- och budgetplanering.
- **Utarbeta skötselplaner med skötselbeskrivningar inklusive funktionskrav för enskilda element.** Funktionskraven formuleras utifrån valt uttryck för respektive kyrkogård och med hänsyn till kulturhistoriska värden.
- **Upprätta underhållsplaner.** Detta motverkar brandsläckningsprincipen. Planerna bör utformas med hänsyn till de riktlinjer som angivits i kyrkogårdsförvaltningens styrdokument.

- **Konstruera en mall för registrering av åtgärder.** Genom att kontinuerligt dokumentera genomförda åtgärder och utvärdera kommande åtgärder ges en överblick av situationen för respektive kyrkogård.
- **Digitalisera skötsel- och underhållsplaner samt mallen för registrering av genomförda åtgärder.** Detta förfarande underlättar dokumentation av och åtkomst till information om kyrkogårdarnas situation i realtid.

Eftersatt underhåll

- **Utred den befintliga underhållsproblematiken.** Identifiera samtliga kyrkogårdars föreliggande underhållsbehov genom att inventera och klassificera det eftersatta underhållet.
- **Upprätta en genomförandeplan.** Denna bör konkret redovisa element med eftersatt underhåll och vilka åtgärder som krävs för att återupprätta funktionskraven. Beskriv tillvägagångssätt för åtgärderna samt tidsåtgång och kostnader. Inkludera en tidsplan för åtgärderna inklusive prioritering av vilka element som främst kräver insatser för att funktionskraven ska återupprättas samtidigt som kulturhistoriska värden bibehålls.
- **Utvärdera införlivande av rationalisering och förändring av insatsnivåer i samråd med kulturvårdande myndigheter.** Finns inte ekonomiska resurser för att upprätta samtliga funktionskrav kan det bedömas om mer extensiv skötsel är möjligt att införa på vissa ytor. För in förändringen av insatsnivån i skötsel- och underhållsplanerna.
- **Utred tillståndet för respektive kyrkogård kontinuerligt.** Använd digitala verktyg för registrering av inventering.

Beaktande av kulturhistoriska värden

- **Revidera de kulturhistoriska karakteriseringarna för samtliga kyrkogårdar.** Inför detta krävs att mallen och riktlinjerna för utförandet av den kulturhistoriska bedömningen utvecklas.
- **Var delaktiga i revideringen.** Genomför kyrkogårdsvandringar för att tillsammans få en förståelse för den kulturhistoriska bedömningen och hur kulturhistoriska värden kan beaktas i förvaltningen.
- **Införliva de kulturhistoriska karakteriseringarna i Nysätra-projektet.** Aktualitetskontrollera samtliga karakteriseringar med jämna mellanrum och revidera vid behov.
- **Genomför konsekvensbeskrivningar.** Detta kan göras inför framtida åtgärder med utgångspunkt från den rådande underhållssituationen alternativt vid val av funktionskrav och förändring av insatsnivåer. Ta hjälp av de kulturhistoriska karakteriseringarna. Konsekvensbeskrivningar medger en ökad förståelse för vilka påföljder en förändring har för kulturhistoriska värden.

Kyrkoantikvarisk ersättning

- **Förändra synen på den kyrkoantikvariska ersättningen.** Se inte ersättningen som ett mål för att kunna genomföra underhållsåtgärder. Ett förändrat förhållningssätt krävs för att underhållsplaneringen långsiktigt ska kunna främja anläggningarnas kulturhistoriska värden och funktion.

Del 5

DISKUSSION
Reflektioner
Slutsatser
Nya frågor
Metodik

Figur 61. Kilstenar har använts för att öka stabiliteten i Biskopskullas kyrkogårdsmur.

5. DISKUSSION

I följande sidor förs en diskussion kring förvaltning av kulturhistoriskt värdefulla kyrkogårdar med utgångspunkt från det som framkommit om ämnet genom uppsatsen. Först presenteras reflektioner och tankar kring kulturminneslagstiftningen och dess tillämpning, kyrkogårdar som kulturarv, förvaltningsrelaterade frågor och förhållningssätt till kyrkoantikvarisk ersättning. Därefter redovisas slutsatser kring frågeställningarna med utgångspunkt från eftersatt underhåll, lagstiftning och förvaltning. Slutligen ges förslag till fortsatta frågeställningar att undersöka inom ämnesområdet följt av en diskussion av valda metoder.

Movium (2012a, augusti 16) belyser betydelsen av att lyfta fram den underhållsproblematik som berör många av landets utemiljöförvaltningar. Detta arbete har undersökt hur situationen kan se ut i en av landets kyrkogårdsförvaltningar. Målsättningen har varit att utreda skötsel och underhåll på kulturhistoriskt lagskyddade begravningsplatser. Fokus har främst varit på planering och utförande av underhåll samt förvaltning av kulturhistoriska värden. De undersökta frågeställningarna lyder:

På vilket sätt påverkar underhållet lagskyddade kyrkogårdars kulturhistoriska värden?

Hur kan en åtgärdsplan upprättas för att optimera underhållsplaneringen på kulturhistoriskt lagskyddade kyrkogårdar?

Jag valde att söka svar på frågorna genom en litteraturstudie, samtal med yrkesverksamma med nära koppling till det undersökta ämnet samt en fallstudie av Lagunda kyrkogårdsförvaltning och två av Lagundas tio kyrkogårdar. Fallstudien ämnade exemplifiera problematiken avseende kyrkogårdsförvaltningens förutsättningar och förhållningssätt till underhåll, förekomsten av en underhållsproblematik och eventuell inverkan på kulturhistoriska värden.

5.1 Reflektioner kring frågeställningen

Följande sidor redogör för de reflektioner som uppkommit med hänsyn till förvaltning av kyrkogårdar och beaktande av kulturhistoriska värden.

5.1.1 Kulturmiljölagstiftningens fokus

Dahlberg (2012, ss. 375-376) framhåller att begravningsplatser är levande kulturmiljöer. I Regeringskansliets utredning *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (SOU 2012:37, s. 113) redovisas enkätsvar från myndigheter och intresseorganisationer avseende kulturmiljölagstiftningens fokus på objekt och bevarande snarare än en framtida utveckling. Genom uppsatsens teori och samtal framkommer att detta är en allmän uppfattning, både hos kulturvårdande myndigheter som i kyrkogårdsförvaltningar.

Begravningsplatsen som dynamisk kulturmiljö

Det bör beaktas hur vi bör förhålla oss till förvaltning av en levande kulturmiljö och dess ursprungliga idé då även det samtida bruket bör hållas i fokus. Riksantikvarieämbetet (2012, ss. 8-10) framhåller betydelsen av balans mellan brukande och bevarande. På samma gång fokuserar kulturminneslagens tillämpning på bevarande av fysiska objekt. Det kan dock vara svårt att frångå en fysisk förankring i den praktiska förvaltningen.

I Riksantikvarieämbetets vägledning (2012, s. 53) belyses att begravningsplatser inte ska ses som statiska eftersom de återspeglar samtida förhållningssätt. Jag kan anse att begravningsplatser behandlas utifrån det samtida förhållningssätt de en gång har speglat, snarare än att fungera ändamålsenligt i dag. Det bör utredas huruvida förvaltning

av begravningsplatser tar hänsyn till det samtida bruket. En utvidgning av en begravningsplats är behovsrelaterat och bör därför spegla vår tids uttryck och förhållningssätt till utformning och gravskick. Däremot är detta tillståndspliktigt och kulturhistoriska värden ska beaktas vid förändring av mark och vegetation (Riksantikvarieämbetet 2012, s. 58). Genom att alla förändringar av detta slag måste förhålla sig till historiska lager påverkas möjligheten till att införliva fristående inslag av samtida arkitektoniska och gestaltningsmässiga ideal som i framtiden kan komma att erhålla ett stort bevarandevärde.

Enligt *Föreskrifter om kyrkliga kulturminnen* (Riksantikvarieämbetet KRFS 2012:2, s.2) är det dock inte den fysiska påverkan som avgör om en åtgärd är tillståndspliktig, utan om åtgärden innebär ”nya egenskaper eller funktioner”. Med hänsyn till Lagundas underhållssituation kan det bedömas att ett objekt ändrar egenskap utifrån underhållsnivån. Förändringar i objektets funktion märks om funktionskravet inte uppfylls. Detta kan sammankopplas med Riksantikvarieämbetets (2012, s. 58) uttalande om att åtgärder som innebär förändring av mark och vegetation samt avlägsnande av fasta anordningar är tillståndspliktiga.

Riksantikvarieämbetet (KRFS 2012:2, s.2) framhåller att underhålls-åtgärder som enligt 4 kap. kulturminneslagen (SFS 1988:950) påverkar kulturhistoriska värden är tillståndspliktiga. Ett eftersatt underhåll kan slutligen leda till både förändringar av mark och vegetation, vilket påvisas i analysen för detta arbete. I analysen beskrivs även hur kulturhistoriska värden kan påverkas av de åtgärder som krävs för att återupprätthålla funktionskravet, åtgärder som i sin kontext i vissa fall har kommit att bli tillståndspliktiga. Detta stärker Grönwalls²³ uttalande om att försummande av skötsel efter några år leder till ett underhållsbehov, som utan insatser kan komma att närma sig ett restaureringsbehov.

²³ Eva Grönwall trädgårdsingenjör och chef begravnings- och kyrkogårdsenheten, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, samtal den 12 februari 2013

²⁴ Gustav Jacobsson präst och kyrkoherde Lagunda församling, telefonsamtal den 26 februari 2013

²⁵ Björn Björck kyrkoingenjör Uppsala stift, Svenska kyrkan, telefonsamtal den 14 mars 2013

5.1.2 Motsättningar och förhållningssätt

I fallstudien observerades motsättningar avseende förhållningssätt till bevarande av kulturhistoriska värden och utförande och behov av underhåll. Som exempel belyste Jacobsson²⁴ en problematik avseende länsstyrelsens beslut om att återplantera träd i Gryta kyrkogård på samma plats som tidigare, strax intill kyrkogårdsmuren. Detta ansåg kyrkogårdsförvaltningen problematiskt med tanke på framtida konsekvenser berörande vegetationspåverkan på muren. Utifrån detta exempel kan sägas att gränsen för bevarande och hur vi bör förhålla oss till historiska spår bör utredas. Dessutom innebär motsägelserna att det finns kommunikativa otydligheter avseende förvaltning av våra kulturmiljöer och förståelser för det praktiska handlandet.

En ytterligare aspekt avser Biskopskullas hamlade askar. Träd är inte beständiga utan kräver förnyelse, något som kan ha större inverkan på befintliga värden i förhållande till övrig vegetation. Däremot medför ett eftersatt underhåll stor påverkan på livslängd och utveckling, vilket i stor grad bör prioriteras med hänsyn till funktion och kulturhistoriska värden. Om askarna bedöms vara av betydelse för trädkransen som betydelsebärare vad gäller återkoppling till ursprunglig trädkrans kan ett bevarande inverka negativt på andra aspekter. Det bör beaktas vari det kulturhistoriska värdet ligger och huruvida ett bevarande är rimligt i förhållande till det estetiska uttrycket och anläggningen som helhet.

I Biskopskullas vård- och underhållsplan (Björck et al., 2004a, s. 71) angavs att femton av de ålderdomliga askarna återstår. Några kulturhistoriska värden för askarna nämns inte i den kulturhistoriska karakteriseringen (Björck et al., 2004a, s. 5) men i de kulturhistoriska kommentarerna, vilka enligt Björcks²⁵ utsago i senare planer togs bort. I min inventering, nio år senare, observerades ett bortfall av sex askar. Askarna var ursprungligen

inte toppkapade, något de kommit att utsättas för med tiden. Vid inventeringen noterades ett eftersatt underhåll, vilket enligt analysen har stor inverkan på bedömda upplevelsevärden. I denna situation bör beaktas om trädkransen bör ses som en enhetlig struktur som bör förnyas helt. Detta går dock helt emot lagstiftningen, eftersom ett bevarande i detta fall har prioriterats. Att askarna fortfarande står kvar beror på att de har ett bevarandevärde med hänsyn till 4 kap. kulturminneslagen eller utifrån 7 kap. miljöbalken avseende biotopskyddsområden. Detta är något som de kulturvårdande myndigheterna har vetskap om, men som inte når ut till besökare eller kyrkogårdsförvaltningen. Det kan därmed sägas att kommunikationen måste förbättras för att skapa förståelse för kulturhistoriska värden och bevarande.

5.1.3 Kyrkoantikvarisk ersättning

Det bör utredas huruvida kyrkoantikvarisk ersättning bör beviljas för det kontinuerliga förvaltningsarbetet snarare än att återställa ett förfall. En restaurering kan i sig inverka på kulturhistoriska värden. Lindblad²⁶ menar att vissa att förvaltningar på grund av avsaknad av tillräckliga resurser tillåter ett bristande underhåll för att kunna ansöka om kyrkoantikvarisk ersättning. Ersättningen bedöms dock endast beröra kulturhistoriskt motiverade kostnader, vilket innebär att åtgärder som ämnar upprätta funktionskravet inte beviljas ersättning. Detta kan leda till ytterligare konsekvenser för anläggningarna om förvaltningen inte har de ekonomiska resurser som krävs för åtgärder.

Den kyrkoantikvariska ersättningen bedöms enligt Svenska kyrkan (2012, s. 2) vara en gemensam åtgärd för ett långsiktigt förvaltande. I *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (Regeringskansliet SOU 2012:37, s. 15) anges att alla individer utifrån sina egna förutsättningar har rätt att tillvarata och förstå kulturarvet. De ekonomiska resurserna i Lagunda

är alltid begränsande. Ett radikalt alternativ är att införliva brukar-medverkan även i det praktiska förvaltningsarbetet. Detta går dock emot ett förespråkande om relevant utbildning i skötselsammanhang. Dessutom blir kraven alltmer omfattande avseende värdering och kommunikation av de kulturhistoriska värdena.

5.1.4 Extensiv skötsel

Kyrkogårdarnas gröna inslag är en relativ ny företeelse. Därutöver kan sägas att skötseln ursprungligen inte utfördes på samma sätt som i dag. Lundquist (1992, ss. 12-34) beskriver ett försummande av kyrkogårdsskötseln redan från medeltiden fram till förra sekelskiftet. Därefter utvecklades en vilja om att förenkla kyrkogårdarnas struktur och innehåll för att underlätta skötselåtgärdernas genomförande (Lundquist 1992, ss. 12-34). Har förvaltningen inte ekonomiska resurser för att upprätthålla samtliga funktionskrav kan införlivande av extensiv skötsel på vissa ytor vara ett alternativ att prioritera högkrävande objekt, så länge detta inte inverkar negativt på kulturhistoriska värden.

5.1.5 Bevarandeskydd

Till skillnad från trädgårdar har begravningsplatser överlag ett starkt bevarandeskydd, vilket kan härröras till åldern snarare än kulturhistoriska värden. Situationen för begravningsplatser innebär att samtliga anlagda före utgången av år 1939 är skyddade enligt lag, även om en begravningsplats inte uttryckligen har sådana värden. Att samtliga av dessa begravningsplatser är skyddade innebär även att det kulturhistoriska värdet, likt Lindblads²⁶ uttalande, inte på förhand har definierats och uttryckts för respektive anläggning. Det bör utredas huruvida alla kyrkogårdar verkligen har ett sådant värde att de med alla möjliga medel bör skyddas.

²⁶ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

5.2 Slutsatser kring frågeställningen

Följande rubriker redogör för de slutsatser som undersökningen kring huvudfrågorna har mynnat ut i.

5.2.1 Eftersatt underhåll påverkar funktion och bevarande av kulturhistoriska värden

Detta arbete belyser förekomsten av ett successivt uppbyggt underhållsbehov i Lagunda kyrkogårdsförvaltning, som anges bero på ackumulerade medel och eftersatta arbeten. Det eftersatta underhållet påverkar både kyrkogårdarnas funktionalitet och de kulturhistoriska värden som enligt lagen ska bevaras. Dessutom övergår åtgärder som kan krävas för att återupprätta funktionskraven i många fall till att bli tillståndspliktiga med negativ inverkan på kulturhistoriska värden som följd. Enligt analysen påverkas främst upplevelsevärdet. En likvärdig problematik observerades för båda kyrkogårdarna, vilket pekar på att situationen inte beror på insatsprioritering utifrån användning.

5.2.2 Kulturmiljölagstiftning - inte som ett instrument utan som ett mål i sig

Lindblad²⁷ belyser att kulturmiljölagstiftningen inte fungerar som ett instrument för att möjliggöra en ändamålsenlig förvaltning utan istället ofta ses som målet. Detta är en åsikt som har återkommit genom arbetet. Konstitutionsutskottet (2009/10:3, ss. 30-31) menar att samverkan och delaktighet är betydelsefullt för att kunna utveckla en förståelse för hur vi ska förhålla oss till de kulturmiljöer som vi än i dag brukar. Denna aspekt är en hörnsten i arbetet med förvaltning av begravningsplatser.

Brister i leden mellan lagstiftning och utförande - delaktighet och samverkan är viktiga faktorer

I samtalen konstaterades att skötsel och underhåll är eftersatt inom många kyrkogårdsförvaltningar. Grönwall²⁸ beskriver förekomsten av brister i ledet från teoretiska underlag till praktiskt förvaltningsarbete, vilket även påvisades i fallstudien. Undersökningsresultaten visar att Lagundas underhållssituation inte endast är relaterad till kompetensnivån inom förvaltningen utan även till stegen mellan lagstiftning och praktiskt utförande. En orsak är motsägelser och otydligheter i kulturminneslagen och tolkningen av hur den ska tillämpas. En ytterligare faktor är avståndet mellan riktlinjer från kulturvårdande myndigheter och kyrkogårdsförvaltningens förhållnings-sätt till underhåll.

Grönwall²⁸ framhåller även förekomsten av motsägelser i landsorts-förvaltningar avseende en centralisering. Detta kan även kopplas till Lindblads²⁷ uttalande om att avsaknad av delaktighet hos församlingarna vid upprättande av vård- och underhållsplaner innebär att dessa inte integreras i den praktiska verksamheten. Inte heller i Lagunda utförs underhållet efter upprättade planer, med undantag från ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning. Kyrkogårdsförvaltningen anser sig ha tillräcklig vetskap om när och hur åtgärder bör utföras utifrån innehavande resurser. Vid samtal med både kyrkogårds-förvaltningen och kyrkogårdsutskottet upplevdes dessutom att det finns en större tilltro till de styrdokument som förvaltningen själva varit initiativtagare till alternativt upprättat. Detta stärker betydelsen av inflytande och medverkan i underhållsplaneringen i samtliga led.

²⁷ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

²⁸ Eva Grönwall trädgårdsingenjör och chef begravnings- och kyrkogårdsenheten, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, samtal den 12 februari 2013

Medvetenhet, överblick och kontroll krävs för att åstadkomma en ändamålsenlig förvaltning

En aspekt som motverkar principerna för en ändamålsenlig förvaltning avser avsaknad av underlag för skötsel och underhåll i den undersökta kyrkogårdsförvaltningen. Detta stärker de påståenden som påvisats i teori och samtal avseende kyrkogårdsförvaltningarnas förhållningssätt till underhållsplanering.

Utifrån resultatet upprättades en åtgärdsplan för att utvärdera Lagunda kyrkogårdsförvaltnings förutsättningar och behov avseende underhållsplanering. Målet var att undersöka vilka verktyg som kan användas för att upprätta en ändamålsenlig förvaltning. Genom åtgärdsplanen förtydligas behovet av en genomarbetad strategi, en medveten underhållsplanering och framförhållning inför åtgärder. I åtgärdsplanen framhävs även vikten av att upprätta mål och riktlinjer för begravningsverksamheten och hur skötsel- och underhållsplaneringen bör utformas utifrån detta. Kompetensutveckling och en gemensam syn inom kyrkogårdsförvaltningen är ytterligare aspekter.

Med utgångspunkt från både teori och fallstudie belyser åtgärdsplanen betydelsen av att särskilja åtgärdstyperna skötsel och underhåll inför skötsel- och underhållsplaneringen. För överblick och kontroll föreligger även ett behov av skötsel- och underhållsplaner samt rutin-dokumentation. Med hänsyn till Lagundas förhållningssätt till underhåll är införlivande av digital handhållen teknik en möjlig metod för att medge översyn av framtida åtgärder. Åtgärdsplanen framhåller även vikten av att återupprätta det eftersatta underhållet. En metod för detta är att inventera det eftersatta underhållet och utarbeta en genomförandeplan inklusive tids- och kostnadsberäkning av åtgärder samt prioritering av åtgärderna med kulturhistoriska värden i beaktande.

Genomförda samtal med Lindblad²⁹ och Björck³⁰ pekar även på möjligheten att kartlägga åtgärdernas påverkan på kulturhistoriska värden genom konsekvensbedömningar. Ännu en rekommendation avser att utvärdera underhållssituationen för respektive kyrkogård kontinuerligt och beakta nya behov genom långsiktig och förebyggande underhållsplanering.

Otydliga ramar kring bevarande av kulturhistoriska värden

En ytterligare slutsats avser de kulturhistoriska karakteriseringarna. Fallstudien påvisar att Lagunda inte använder sig av vård- och underhållsplanernas kulturhistoriska karakteriseringar. Dessa bedöms dock vara så otydliga att de inte kan efterföljas i det praktiska arbetet. Därmed föreligger ett behov av att revidera dessa, förslagsvis i samverkan med kyrkogårdsförvaltningen och kulturvårdande tillsynsmyndighet. En tillämpningsmetod skulle därefter kunna vara att införliva dessa i de målbeskrivningar som upprättats som grund för skötsel- och underhållsplaneringen.

Som framkommit i samtalen är bedömningsmallarna inte heller anpassade för att kunna implementeras i den vård som avser att bevara kyrkogårdarna. De olika delarna i Lagundas vård- och underhållsplaner utarbetades enskilt av respektive konsult och det finns därför ingen tydlig koppling mellan kulturhistorisk karakterisering och åtgärdsförslag. Det finns således otydliga ramar att förhålla sig till vad gäller diskussionen kring ett eftersatt underhåll med hänsyn till kulturhistoriska värden. Genom arbetet framkommer även ett allmänt behov av att utveckla mallar och riktlinjer för hur kulturhistoriska bedömningar ska genomföras, något som är nödvändigt för att möjliggöra en ändamålsenlig förvaltning och kommunikation av förekommande värden.

²⁹ Henrik Lindblad kulturarvssamordnare kyrkokansliet, Svenska kyrkan, samtal den 11 april 2013

³⁰ Björn Björck kyrkoingenjör Uppsala stift, Svenska kyrkan, telefonsamtal den 14 mars 2013

Kyrkoantikvarisk ersättning - i behov av förändring

Avslutningsvis pekar de upplysningar som framkommit genom arbetet på behovet av förändring av förhållningssättet till och systemet för ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning. Fallstudien fastställde inte att den undersökta kyrkogårdsförvaltningen medvetet försummar underhåll för att kunna beviljas ersättning. Dock föreligger ett behov av att förändra kyrkogårdsförvaltningens kyrkoantikvariska ersättningsberoende och även till vilka åtgärder ersättningen bör ges. Om ett underhållsbehov övergår till att bli så omfattande att ersättning krävs för att erforderliga åtgärder ska kunna genomföras kan de kulturhistoriska värdena påverkas mer än nödvändigt. Har kyrkogårdsförvaltningen inte de ekonomiska resurserna för att genomföra insatser innan underhållet är så eftersatt att kulturhistoriska värden hotas till hög grad kan en möjlig metod vara att tillåta kyrkoantikvarisk ersättning även i ett tidigare skede.

5.3 Vidare frågeställningar

I detta arbete undersöktes underhåll utifrån avvikelser från funktionskrav. En vidare frågeställning avser att utreda om en standard för funktionskrav kan upprättas med kulturhistoriska värden som utgångspunkt för att förtydliga kopplingen till underhållets inverkan.

Den strategiska åtgärdsplanen utarbetades utan hänsyn till befintliga strategier inom andra kyrkogårdsförvaltningar. Det kan därmed vara av intresse att undersöka huruvida en eller flera lyckade metoder för underhållsplanering kan implementeras även i andra förvaltningar. En ytterligare aspekt är att undersöka hur utomsvenska modeller kan appliceras på kulturhistoriskt värdefulla begravningsplatser i Sverige.

Avslutningsvis kan det vara av betydelse att undersöka underhållets påverkan på ett immateriellt kulturarv avseende sociala aspekter, traditioner och bruk med hänsyn till vad som förespråkas nationellt.

5.4 Metodutvärdering

Uppsatsen har utvecklats genom en dynamisk process allteftersom nya lärdomar införlivats. Teoridelen öppnade upp kunskap om en gemensam underhållsproblematik som genom samtal och fallstudie under arbetets gång krävt återkoppling och ytterligare utredning.

5.4.1 Litteraturstudie och teoriavsnitt

Litteratursökningen genomfördes främst via olika sökmotorer och med ett stort antal sökord. Detta innebar ett omfattande resultat och tidskrävande insatser men gav möjligheter till att utreda problematiken kring underhåll utifrån olika synsätt. Vissa svårigheter fanns dock i att avgränsa tidsperspektivet för den utvalda litteraturen. Information om Svenska kyrkans organisationsutveckling har varit en bidragande del till situationen i dag, varför viss litteratur bedömdes relevant trots utgången aktualitet. Därutöver fanns inte omfattande information kring underhållsskulden, ett relativt nytt begrepp som krävde alternativa sökord och sökvägar för att utredas. Uppsatsen ämnade belysa den svenska underhållsproblematiken, vilket även innebar begränsningar i att utreda utomsvenska förhållningssätt till strategiska åtgärder, något som påverkade den strategiska åtgärdsplanen.

Teoridelen ämnade utreda och presentera förutsättningar för förvaltning av begravningsplatser med hänsyn till det undersökta ämnet. Fallstudien kom dock att fokusera på Lagunda kyrkogårdsförvaltning, det praktiska utförandet och en analys av kulturhistoriska värden och underhållsbehov. Detta innebar att den teoretiska utgångspunkten inte beaktades i stor utsträckning vad gäller tillämpning av lagstiftning. Däremot fungerade teorin som en grund att arbeta utifrån avseende ställningstagande till Lagundas förhållningssätt inför åtgärdsplanen.

5.4.2 Samtal

De informella samtalen ämnade ge en fördjupad kunskap under arbetets gång och kom att införlivas i efterhand. Trots att samtalen huvudsakligen var förberedda kunde de ha erhållits en tydligare struktur och riktning om de utförts via en renodlad intervjuform. Detta kunde ha lett till alternativa insikter och därmed ett annorlunda resultat.

5.4.3 Fallstudien

Fallstudiens fokus har främst varit underhållsaspekter, vilket bitvis har inneburit svårigheter i att bedöma gränsen mellan skötsel och underhåll. Detta kan härledas till de begrepp som valts i denna uppsats för respektive åtgärdstyp. Underhåll avsåg beröra "långsiktiga åtgärder som efter beslut sätts in för att motverka förfall av objekt där inte standardskötseln medger att funktionskraven uppnås". Definitionen ämnade fungera som en vägledning inför fallstudiens inventering och analys. Situationen innebar dock vissa komplikationer avseende förhållningssätt till Lagunda kyrkogårdsförvaltning som i praktiken inte särskiljer begreppen.

Eftersom Lagunda inte upprättat egna funktionskrav nyttjades *Kyrkogårdshandboken med kvalitetsbeskrivningar 2012* (Sandell, 2012) för att utvärdera avvikelserna mellan underhållsnivå och funktionskrav. Dock krävdes vissa förändringar av inventeringsmetodiken med hänsyn till handbokens förhållningssätt till materialtyper. Förfarandet medförde även att eventuellt valt uttryck för respektive kyrkogård samt förutsättningar utifrån kyrkogårdsförvaltningens resurser inte togs i beaktande. De funktionskrav som definierats i kyrkogårdshandboken avser ett allmänt perspektiv och kan inte härledas till specifika kyrkogårdsmiljöers kulturhistoriska värden. Standarden berör främst

funktion, något som medför konsekvenser för analys av ett underhåll med utgångspunkt från kulturhistoriska värden. Kulturhistoriska värden anges inte vara en del av den funktion som respektive objekt innehar.

Inventeringen avsåg även utreda skillnaden i utfört arbete och prioriteringsgrad och förslag till åtgärdsintervaller utifrån vård- och underhållsplanen. Denna aspekt kom dock till viss del att frångås, något som i stor grad berodde på kyrkogårdsförvaltningens förhållningssätt till styrdokument i förvaltningsarbetet.

Den kulturhistoriska karakteriseringen och de kulturhistoriska kommentarerna nyttjades inför analysen av underhållets påverkan på kulturhistoriska värden. Trots att det i samtalen framkom att kommentarerna i senare vård- och underhållsplaner tagits bort på grund av deras fragmentariska uttryck och risk för misstolkning kompletterade dessa den kulturhistoriska karakteriseringen. Analysen innefattade en bedömning av om avvikelse från funktionskrav innebär påverkan på kulturhistoriska värden och anläggningens funktion. För att utreda detta utgick jag huvudsakligen från den egna tolkningen av förekommande värden, även det med utgångspunkt från ett kompletteringsbehov av den kortfattade bedömningen i vård- och underhållsplanerna. Dessa förfaranden inverkar i stor grad på resultatets utgång och förslag till framtida åtgärder. En ytterligare aspekt avser Grönwalls³¹ yttrande om att värdebedömningar ofta fokuserar på fysiska objekt snarare än det immateriella kulturarv som förespråkas av staten. Inför fallstudien ämnade jag införliva ett förhållningssätt avseende immateriella kulturvärden. Detta kom jag dock att frångå med hänsyn till uppsatsens fokus och min utgångspunkt från kyrkogårdarnas fysiska beståndsdelar. Den genomförda analysen och åtgärdsplanen kunde vid ett sådant förfarande ha fått ett annat resultat.

³¹ Eva Grönwall trädgårdsingenjör och chef begravnings- och kyrkogårdsenheten, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, samtal den 12 februari 2013

Angivna åtgärdsförslag för de undersökta objekten är i vissa fall tillståndspliktiga. Att somliga innefattar flervägsalternativ beror på att de berör olika aspekter med hänsyn till funktionalitet, kulturhistoriska värden samt biologiska mervärden. Träd och kyrkogårdsmur omfattas av biotopskyddsbestämmelserna i miljöbalken. Trots att ekologiska aspekter inte var arbetets huvudsakliga fokus kom de till viss del att införlivas, eftersom de kan sägas vara en del av kyrkogårdarnas värden och funktion i ett bredare perspektiv. Uppsatsen ämnade huvudsakligen inrikta sig på kulturhistoriska värden och funktionalitet, vilket medförde motsättningar i beaktandet av respektive förhållnings-sätt. Utifrån detta kan det sägas vara en utmaning att samtidigt verka för ett bevarande av kulturhistoriska värden, bruket av anläggningarna samt erforderliga ekonomiska resurser och förutsättningar för att utföra åtgärderna.

5.4.4 Strategisk åtgärdsplan

Åtgärdsplanen ämnade utreda vilka strategiska principer som kan nyttjas för att möjliggöra en ändamålsenlig förvaltning. Eftersom fallstudien fungerade som utgångspunkt kom planen att fokusera på Lagunda. Det bör därmed hållas i åtanke att planen kan kräva revideringar om den ska appliceras på andra kyrkogårdsförvaltningar med andra förutsättningar.

Trots att Lagunda särskilt belyste avsaknad av ekonomiska resurser i verksamheten innefattar åtgärdsplanen ett stort antal steg mot en optimal underhållsplanering. Med hänsyn till kyrkogårdsförvaltningens ekonomiska resurser är det därmed relevant att beakta hur vissa av förslagen kan införlivas och sedan utvärderas. Planen är dessutom av övergripande karaktär och kräver i många avseenden ytterligare utredning och utveckling för att optimalt kunna fungera för sitt ändamål.

5.5 Avslutande ord

I dag är vi måna om att bevara det kulturarv vi en gång skapat. Trots detta finns begränsningar för hur mycket resurser vi kan tillåta för att upprätta en ändamålsenlig förvaltning. Dessutom finns det fortfarande mycket kunskap att utveckla, ta till sig och dela med sig av. Jag tror att det i stor grad är möjligt att komma tillrätta med underhållsproblematiken och samtidigt införliva en balans mellan vision och förutsättningar.

Landskapsarkitekten har i sin yrkesroll en stor del i att medverka i frågan utifrån en helhetssyn avseende förvaltning, bevarande och utveckling. Jag har under arbetets gång fått alltmer kunskap om vårt kulturarvs betydelse och möjligheter och hoppas att detta arbete kan bidra till ytterligare handling.

REFERENSER

Andersson, A. (1982). Fröslunda kyrka. 2. uppl. Uppsala: Ärkestiftets stiftsråd.

Bengtsson, R. (1992). Solitärträden på kyrkogården. Häckarna formar kyrkorummet. Blomman på graven. I Bengtsson, R. & Bucht, E. (red). *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet, Movium.

Björck, B., Perotti, J., Antell, O., Wängelin, T., Forsman, K., Dellbeck, J., & Bohlin C. (2004a). *Vård- och underhållsplan Biskopskulla kyrka Uppsala län*. Opublicerat manuskript. Uppsala: Uppsala stift.

Björck, B., Perotti, J., Antell, O., Wängelin, T., Forsman, K., Dellbeck, J., & Bohlin C. (2004b). *Vård- och underhållsplan Fröslunda kyrka Uppsala län*. Opublicerat manuskript. Uppsala: Uppsala stift.

Centrala Gravvårdskommittén (2007). *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*. [Elektronisk]. Stockholm: Centrala gravvårdskommittén. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=731282> [2013-04-25]

Dahlberg, M. (2012). Sockenkyrkorna – en överblick. I Dahlberg, M. & Franzén, K. (red.) *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Dellbeck, J. & Olof-Ors, M. (2012). *Lagunda församling – Inventering av exteriört underhållsbehov*. Uppsala: Bjerking AB.

Drury, P. & McPherson, A. (red.) (2008). *Conservation principles: policies and guidance for the sustainable management of the historic environment*. London: English Heritage [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.english-heritage.org.uk/publications/conservation-principles-sustainable-management-historic-environment> [2013-08-04]

Ekonomi- och egendomsutskottet (2010). *Redovisning av underhållsskulder i balansräkningarna*. [Elektronisk]. Betänkande. Kyrkomötet EE 2010:5. Svenska kyrkan. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=699422 [2013-04-23]

Enköpings kommun (2001). *Översiktsplan 2000. 4.3. Kultur*. [Elektronisk]. Tillgänglig: http://www.enkoping.se/Bygga_och_bo/Stadsplanering/Oversiktsplanering/Oversiktsplaner/Gallande_oversiktsplan [2013-04-23]

Finansdepartementet (2013). *Folkbokföringen i framtiden*. [Elektronisk]. Proposition. Stockholm: Regeringen. (2012/13:120). Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/20/98/29/cc5fc5f2.pdf> [2013-04-23]

Franzén, K. (2012). Kyrkolandskapets förändringar. I Dahlberg, M. & Franzén, K. (red.) *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Historiska (2011-10-26). *Medeltid - när, var, hur?* Tillgänglig: <http://www.historiska.se/historia/medeltiden/medeltid> [2013-05-20]

Kammarkollegiet (2012). *Kammarkollegiets föreskrifter om avgiftssatser för begravningsavgift*. (KAMFS 2012:6). [Elektronisk]. Tillgänglig: http://www.kammarkollegiet.se/sites/default/files/webb_-_kamfs_2012-6_-_begravningsavgift_1.pdf [2013-04-23]

Konstitutionsutskottet (2009a). *Kyrkoantikvariska frågor*. [Elektronisk]. Skrivelse. Stockholm: Regeringen. (2008/09:220) Tillgänglig: http://www.riksdagen.se/Dokument_och_lagar/Forslag/Propositioner_och_skrivelser [2013-04-23]

Konstitutionsutskottet (2009b). *Tid för kultur*. Proposition. Stockholm: Regeringen. (2009/10:3). Tillgänglig: http://www.riksdagen.se/Dokument_och_lagar/Forslag/Propositioner_och_skrivelser [2013-04-23]

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Kyrkogårdsförvaltningen, Stockholms stad (2009). *Underhållsskuld, svar på ärende för beredning från Magnus Jarnling (MP) och Lilian Falkbäck m.fl (S)*. [Elektronisk]. Tjänsteutlåtande 30-1192/2009. Tillgänglig: <http://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=124921> [2013-04-23]

LA-gruppen (1974). *Redovisning av mark: skötsel och underhåll*. (1974). Rapport. Stockholm: Statens institut för byggnadsforskning (R62:1974)

Lagunda församling (2012-11-14). *Om Lagunda församling*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=937017> [2013-04-23]

Lindblad, H. (2010a). *Slutsatser och rekommendationer – Slutrapport till projektet Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar*. Opublicerat manuskript. Uppsala: Kyrkokansliet Svenska kyrkan.

Lindblad, H. (2010b). *Värderingar och prioriteringar – Delrapport 2 till projektet Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar*. Opublicerat manuskript. Uppsala: Kyrkokansliet Svenska kyrkan.

Lindblad, H. (2010c). *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Delrapport 1*. Opublicerat manuskript. Uppsala: Kyrkokansliet Svenska kyrkan.

Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia. I Bengtsson, R. & Bucht, E. (red). *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet, Movium

Länsstyrelsen i Uppsala län (2011-06-29). *Riksintressen i Enköpings kommun*. Tillgänglig: [http://www.lansstyrelsen.se/Uppsala/Samhallsplanering & kulturmiljö / Planfrågor / Riksintressen / Riksintressen i Enköpings kommun](http://www.lansstyrelsen.se/Uppsala/Samhallsplanering%20och%20kulturmiljo/Planfr%20gor/Riksintressen/Riksintressen%20i%20Enk%20pings%20kommun) [2013-04-23]

Malmö stad (2008). *Uppföljning – Underhåll av transportnätet i Malmö stad*. [Elektronisk]. Rapport. Malmö: Malmö stad, Revisionskontoret. Tillgänglig: [http://www.malmo.se / Kommun & politik / Förvaltningar & bolag / Stadsrevisionen / Revisionsrapporter / Revisionsrapporter 2002-2010 / 2008 – Infrastrukturunderhåll](http://www.malmo.se/Kommun%20och%20politik/F%20rvaltningar%20och%20bolag/Stadsrevisionen/Revisionsrapporter/Revisionsrapporter%202002-2010/2008-Infrastrukturunderh%20ll) [2013-06-23]

Mason, R. (2002). *Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices*. I De la Torre, M. (red.) *Assessing the values of cultural heritage* [Elektronisk]. Rapport. Los Angeles: Getty Conservation Institute. Tillgänglig: http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf [2013-08-04]

Merriam, S. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur

Miljödepartementet (1998). *Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.*. Stockholm: Regeringskansliet. Tillgänglig: [http://www.riksdagen.se / Dokument & lagar / Svenska författningssamling](http://www.riksdagen.se/Dokument%20och%20lagar/Svenska%20f%20rfattningssamling) [2013-04-23]

Movium (2012a-08-16). *Projekt: Underhållsskulden*. Tillgänglig: <http://www.movium-slu.se/node/8128> [2013-03-26]

Movium (2012b). *Till dig som ska göra examensarbete. Välkommen till projektet Underhållsskulden*. [Elektronisk]. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet, Movium. Tillgänglig: http://www.movium-slu.se/system/files/news/8143/files/inspirationskatalog_underhall.pdf [2013-03-26]

Naturvårdsverket (2012). *Biotopskyddsområden Vägledning om tillämpningen av 7 kapitlet 11 § miljöbalken*. [Elektronisk]. Handbok 2012:1. Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig: [http://www.naturvardsverket.se / Stöd i miljöarbetet / Skyddade områden / Biotopskyddsområden](http://www.naturvardsverket.se/Stod%20i%20miljoarbetet/Skyddade%20omraden/Biotopskyddsomraden) [2013-04-23]

Naturvårdsverket (2004). *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. [Elektronisk]. Rapport 5411. Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5411-2.pdf> [2013-04-28]

Pettersson, A. (2007). *Omläggning av kyrkogårdsmurens västra del respektive delar av murens södra del. Biskopskulla kyrka*. [Elektronisk]. Antikvarisk kontrollrapport. Uppsala: Upplandsmuseet. (Dnr UM Km 1143/2005). Tillgänglig: [http://www.upplandsmuseet.se/Upload/1963/Biskopskulla%20 kyrka_mur.pdf](http://www.upplandsmuseet.se/Upload/1963/Biskopskulla%20kyrka_mur.pdf) [2013-04-23]

Regeringen (1996). *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*. Proposition. Stockholm: Regeringen. (1995/96:80) Tillgänglig: [http://www.riksdagen.se / Dokument & lagar / Förslag / Propositioner och skrivelser](http://www.riksdagen.se/Dokument%20och%20lagar/Forslag/Propositioner%20och%20skrivelser) [2013-04-23]

Regeringskansliet (2012). *Kulturmiljöarbete i en ny tid*. [Elektronisk]. Betänkande. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. (SOU 2012:37) Tillgänglig: [http://www.riksdagen.se / Dokument & lagar / Utredningar / Statens offentliga utredningar](http://www.riksdagen.se/Dokument%20och%20lagar/Utdredningar) [2013-04-23]

Riksantikvarieämbetet (2012). *Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen*. [Elektronisk]. Stockholm: Statens kulturråd. (KRFS 2012:2). Tillgänglig: <http://www.kulturradet.se> / Om kulturrådet / Författningssamling [2013-04-23]

Riksantikvarieämbetet (2006). *Utvärdering av vård- och underhållsplaner*. Opublicerat manuskript. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-tekniska avdelningen.

Riksantikvarieämbetet (2007). *Kulturmiljön som resurs*. [Elektronisk]. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://www.raa.se/publicerat/9789172094727.pdf> [2013-06-23]

Riksantikvarieämbetet (2012). *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen - Kyrkliga kulturminnen (4 kap. 1-18 §§)*. [Elektronisk]. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: http://www.raa.se/publicerat/varia2012_38.pdf [2013-04-23]

Robertsson, S. (2002). *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård*. [Elektronisk]. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://www.raa.se/publicerat/9789172096097.pdf> [2013-06-23]

Sandell, A. (2012). *Kyrkogårdshandboken med kvalitetsbeskrivningar 2012*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet, Movium.

Schwanborg, I. (2002). *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor*. [Elektronisk]. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://www.raa.se/publicerat/9789172096400.pdf> [2013-04-23]

Sporrong, U. (2004). *Kyrkan i landskapet*. I Sjöström, I. & Sporrong, U. (red.) *Uppland - landskapets kyrkor*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Sundelin, G. (2003). *Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering - Gryta samfällighet*. Opublicerat manuskript. Örsundsbro: Lagunda församling.

Sundquist, N. (1987). *Biskopskulla kyrka*. 2. uppl. Uppsala: Ärkestiftets stiftsråd

Svenska kyrkan (2012a). *Svenska kyrkans redovisning för år 2011 angående det kyrkliga kulturarvet och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen*.

[Elektronisk]. Rapport. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=888681 [2013-04-23]

Svenska kyrkan (2012b). *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*. [Elektronisk]. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=556684 [2013-04-23]

Svenska kyrkan (2012c). *Yttrande över Kulturmiljöutredningens betänkande Kulturmiljöarbete i en ny tid (SOU 2012:37)*. [Elektronisk]. Yttrande Ku2012/943 Ks 202:0644. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/19/51/80/b2a24dd4.pdf> [2013-06-23]

Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och kyrkokansliet (2012). *Observera nr 25 december 2012*. [Elektronisk]. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=951924 [2013-04-23]

Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och kyrkokansliet (2013). *Observera nr 2 januari 2013*. [Elektronisk]. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=961910 [2013-06-03]

Unnerbäck, A. (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. [Elektronisk]. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/292/9789172096073.pdf?sequence=1> [2013-04-23]

Uppsala stift (2012-12-28a). *Församlingar i Uppsala stift*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=640232> [2013-04-23]

Uppsala stift (2012-12-28b). *Om Uppsala stift*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=647983> [2013-04-23]

Uppsala stift (2012c) *Fördelning av 2013 års kyrkoantikvarisk ersättning i Uppsala*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=921600> [2013-05-01].

Östlund, J. (2012). *Faktablad om Svenska kyrkans ekonomi*. [Elektronisk]. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=898733 [2013-04-23]

Uppsala stift (2012-02-10). *Fastigheter*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=640712> [2013-04-23]